

Till statsrådet och chefen för Socialdepartementet

Genom regeringsbeslut den 4 februari 1999 bemyndigades chefen för Socialdepartementet, statsrådet Lars Engqvist, att tillkalla en kommitté bestående av forskare med uppdrag att göra ett välfärdsbokslut över 1990-talet (direktiv 1999:7). Kommittén antog sedermera namnet "Kommittén Välfärdsbokslut". Under år 2000 överlämnade kommittén delbetänkandet *Välfärd vid vägskaål, utvecklingen under 1990-talet* (SOU 2000:3) och de sex forskarvolymerna; *Välfärdens förutsättningar* (SOU 2000:37), *Välfärd, vård och omsorg* (SOU 2000:38), *Välfärd och skola* (SOU 2000:39), *Välfärd och försörjning* (SOU 2000:40), *Välfärd, ofärd och ojämlikhet* (SOU 2000:41) samt *Two of a Kind? Economic crisis, policy responses and well-being during the 1990s in Sweden and Finland* (SOU 2000:83).

Under år 2001 har kommittén kompletterat de tidigare beskrivningarna med uppgifter om utvecklingen under 1990-talets sista år och arbetat med att täcka en del av de kunskapsluckor som identifierats. Kommittén har här strävat efter att ta fram fördjupad kunskap om såväl välfärdens nyckelområden som strategiskt viktiga samhällsgrupper. Detta forskningsarbete publiceras under sommaren 2001 i en serie betänkanden och utgör därmed en väsentlig grund för det slutbetänkande som kommittén skall överlämna i oktober år 2001. Hittills har kommittén överlämnat *Välfärdstjänster i omvandling* (SOU 2001:52) och *Välfärd och arbete i arbetslöshetens årtionde* (SOU 2001:53).

Föreliggande volym, *Ofärd i välfärden*, är den tredje i serien av skrifter där dessa forskarunderlag presenteras. I fokus för uppmärksamheten står denna gång villkoren för ensamstående mödrar,

invandrare och ungdomar – genomgående grupper som i kommitténs tidigare arbeten identifierats som missgynnade under 1990-talet. Vidare behandlas här mer tydliga uttryck för ofärd, i form av långvarigt socialbidragstagande och utsatthet för brott.

Kommitténs ledamöter tar inte ställning till innehållet i de enskilda uppsatserna. Det är med andra ord författarnas analyser, tolkningar och slutsatser som presenteras här och varje författare ansvarar själv för innehållet. Det är dock vår förhoppning att forskaruppsatserna skall bidra till en nyanserad diskussion, baserad på kunskap kring välfärdens tillstånd och utveckling i Sverige.

Stockholm i juli 2001

Joakim Palme

Åke Bergmark
Johan Fritzell
Olle Lundberg
Lena Sommestad
Marta Szebehely

/Felipe Estrada
Olof Bäckman
Michael Gähler
Ola Sjöberg
Gun-Britt Trydegård

Innehåll

Introduktion	9
1 Bara en mor - ensamstående mödrars ekonomiska levnadsvillkor i 1990-talets Sverige	15
<i>Michael Gähler</i>	
1.1 Inledning.....	15
1.2 Hur har de ensamstående mödrarnas ekonomiska situation förändrats under 1990-talet?.....	18
1.3 Varför är de ensamstående mödrarna en särskilt utsatt grupp?	20
1.4 Vilka är förklaringarna till att de ensamstående mödrarnas ekonomiska situation har försämrats under 1990-talet?.....	21
1.5 Datamaterial och analysstrategi.....	29
1.5.1 Vilka är de ensamstående mödrarna?.....	30
1.5.2 Analysstrategi.....	31
1.6 Hur ser den materiella och ekonomiska situationen ut för de ensamstående mödrarna och hur har den förändrats under 1990-talet?.....	34
1.6.1 Disponibel hushållsinkomst	34
1.6.2 Ekonomisk buffert.....	39
1.6.3 Svårigheter att klara löpande utgifter.....	43
1.6.4 Drabbas vissa typer av ensamstående mödrar mer än andra?.....	45
1.6.5 Sammanfattning	51

1.7	Varför har den ekonomiska situationen försämrats för de ensamstående mödrarna under 1990-talet?	52
1.7.1	Inkomstens sammansättning	52
1.7.2	Vad har hänt med de ensamstående mödrarnas förvärvsarbetsgrad under 1990-talet?	58
1.7.3	Hur har faktorinkomsterna förändrats?	61
1.7.4	Varför har de ensamstående mödrarnas arbetsutbud minskat under 1990-talet?	69
1.7.5	Beror de ensamstående mödrarnas försämrade ekonomiska villkor på att den sociala och demografiska sammansättningen av gruppen har förändrats?	78
1.7.6	Betydelsen av att barnet bor hos den frånlevande föräldern	84
1.8	Sammanfattande diskussion	87
	Referenser	92
	Appendix	97
2	Invandrare på 1990-talets arbetsmarknad	101
	<i>Per-Anders Edin och Olof Åslund</i>	
2.1	Introduktion	101
2.2	Bakgrund och resultat från tidigare studier	103
2.3	Data och empirisk ansats	106
2.3.1	Data	106
2.3.2	Gruppindelningar	107
2.3.3	Urvalet	108
2.4	Empirisk analys	111
2.4.1	Översikt av inkomstutvecklingen under 1990-talet	112
2.4.2	Utvecklingen för olika undergrupper	114
2.4.3	Fördjupad analys – regressioner	121
2.5	Avslutande kommentarer	136
	Referenser	138
	Appendix	141

3	Vad innebar 1990-talet för ungdomars livsvillkor?.....	143
	<i>Martin Börjeson</i>	
3.1	Inledning.....	143
3.1.1	Ett dramatiskt årtionde.....	143
3.1.2	Frågeställningar och disposition	144
3.2	Ungdomars välfärd under 1990-talet – en översikt.....	145
3.2.1	Utbildning och arbete.....	145
3.2.2	Ekonomi och boende.....	148
3.2.3	Fysiskt och psykiskt välbefinnande	150
3.2.4	En samlad bild	152
3.3	Hur skall man förstå förändringarna av ungdomars livsvillkor under 1990-talet?	153
3.3.1	Några centrala frågeställningar.....	153
3.3.2	En förlängd ungdomstid?.....	155
3.3.3	Skillnader mellan olika grupper av ungdomar	159
3.3.4	Begränsade kunskaper om konsekvenserna av ungdomars senare etablering.....	163
3.4	Sammanfattning och avslutande kommentarer	165
	Referenser	170
4	Mot självförsörjning? Om avslutat långvarigt socialbidragstagande under 1990-talet.....	173
	<i>Åke Bergmark och Olof Bäckman</i>	
4.1	Inledning.....	173
4.2	Tidigare kunskaper om långvarigt socialbidragstagande.....	175
4.3	Långvarigt socialbidragstagande - definitioner och dynamik.....	176
4.4	Data – avgränsningar och definitioner	180
4.5	Mot egen försörjning?	183
4.6	Utträdets långsiktiga mönster	193
4.7	Mot olika grad av förankring.....	200

4.8	Diskussion och sammanfattning	210
	Referenser.....	216
	Appendix	218
5	Brottslighet som välfärdsproblem - Utsatthet för brott och oro för brott 1988-1999.....	223
	<i>Felipe Estrada och Anders Nilsson</i>	
5.1	Inledning	223
5.2	Material.....	225
	5.2.1 Kriminalstatistik	225
	5.2.2 ULF:s offerundersökningar.....	226
5.3	Utvecklingen av brottslighet och utsatthet för brott.....	227
	5.3.1 Brottsutvecklingen 1975-2000.....	227
	5.3.2 Utsatthet för brott 1978-1999.....	230
5.4	Välfärdsproblem och utsatthet och oro för brott.....	233
	5.4.1 1990-talets förlorare och de övriga.....	234
	5.4.2 Ekonomiska svårigheter och utsatthet för brott.....	239
5.5	Riskfaktorer för utsatthet och deras förändring.....	245
	5.5.1 Tillvägagångssätt och resultat.....	245
	5.5.2 Inkomstgrupper och utsatthetsrisk.....	255
5.6	Diskussion.....	257
5.7	Slutsats.....	259
	Referenser.....	261
	Författarna.....	265

Introduktion

Åke Bergmark

Med föreliggande forskarantologi – *Ofärd i välfärden* – riktar Kommittén Valfärdsbokslut särskild uppmärksamhet mot två aspekter av 1990-talets välfärdsutveckling. Den första handlar om livsvillkor för grupper som tidigare i vårt arbete identifierats som fördelningsmässigt missgynnade under decenniet. I tur och ordning behandlas villkoren för ensamstående mödrar, invandrare och ungdomar, med ett fokus särskilt riktat mot inkomster och arbete. Den andra berör mer tydliga uttryck för ofärd, närmare bestämt socioekonomisk marginalisering så som det kommer till uttryck i långvarigt socialbidragstagande samt utsatthet för brott. Antologin är upplagd så att det första temat framförallt behandlas i de tre första kapitlen, och det andra i de två avslutande. Några vattentäta skott mellan de olika delarna existerar dock inte. De kapitel som handlar om grupper lyfter också frågor om marginalpositioner och utsatthet, och de kapitel som beskriver ofärd gör till väsentlig del detta med utgångspunkt från utvecklingen för de inledningsvis behandlade grupperna.

Texterna i volymen svarar mot de behov av fördjupning på olika områden som Kommittén Valfärdsbokslut identifierade i delbetänkandet *Välfärd vid vägskäl* (SOU 2000:3). Där konstaterades att kunskaperna om de under decenniet förfördelade grupperna behövde såväl fördjupas som uppdateras med utvecklingen under decenniets avslutande år. Detsamma ansågs också gälla för socialbidragsutvecklingen, där föreliggande analys erbjuder fördjupade kunskaper om den ökade varaktighetsproblematik som så tydligt präglade årtiondet. Utsatthet för brott och oro för brott är viktiga välfärdsproblem som av olika skäl inte ägnades någon större uppmärksamhet i delbetänkandet, men som således ges ett mer betydande utrymme här.

Antologin inleds med kapitlet *Bara en mor: Ensamstående mödrars ekonomiska levnadsvillkor i 1990-talets Sverige*, där Michael

Gähler, Institutet för social forskning vid Stockholms universitet, beskriver den ekonomiska utvecklingen för gruppen ensamstående kvinnor med barn. Ensamstående mödrar levde redan vid ingången till decenniet under klart sämre ekonomiska förhållanden än andra hushållstyper. Under decenniets första hälft försvagades gruppens ekonomiska villkor ytterligare. Detta var en utveckling man delade med många andra hushåll, även om försämringen var kraftigare för de ensamstående mödrarna. Under andra halvan av decenniet förbättrades de ekonomiska konjunkturerna, vilket för de allra flesta innebar minskade arbetslöshetstal och ökade inkomster. Ensamstående kvinnor med barn lyckades inte tillgodogöra sig de bättre tiderna i samma utsträckning, utan fick vidkännas oförändrade inkomstnivåer och en ökning av andra typer av ekonomiska problem. Gähler söker i sin analys hålla isär frågan om de ensamma mödrarnas generellt större utsatthet från varför de missgynnats av utvecklingen under 1990-talet. Svaret på den första frågan kan sökas i tre grundläggande villkor: att de ensamstående mödrarna är 1) kvinnor, med de lägre löner detta i sig innebär, 2) är ensamma familjeförsörjare och 3) har huvudansvaret för barnens försörjning. När det gäller den andra frågan så har gruppen visserligen i likhet med andra erfarit ett sjunkande arbetskraftsdeltagande och en ökande arbetslöshet. De ensamstående mödrarnas relativt sämre utveckling förklaras dock främst av att antalet veckoarbetstimmar bland dem som har ett arbete utvecklats sämre än för andra grupper. Att döma av de ensamstående mödrarnas egna uttryckta uppfattningar är dock och de ekonomiska incitamenten att arbeta mycket starka, och bland de som arbetar deltid anges svårigheter att få ett heltidsarbete som det främsta skälet till att arbetstiden inte utökas.

I kapitlet *Invandrare på 1990-talets arbetsmarknad* redogör Per-Anders Edin och Olof Åslund, Institutet för arbetsmarknads- politisk utvärdering, för hur invandrades inkomster från arbete utvecklats. Utrikes födda hade redan vid ingången av årtiondet lägre förvärvsinkomster än svenskfödda och denna skillnad ökade totalt sett under perioden. Skillnaden mellan invandrare från olika delar av världen var dock betydande. Medan individer födda i Norden och inom OECD hade en inkomstutveckling som i allt väsentligt liknade de svenskföddas, om än på en något lägre nivå, så var invandrare från länder utanför OECD den grupp som inte bara hade den lägsta nivån i utgångsläget utan också tappade mest med såväl absoluta som relativa mått mätt. Det främsta skälet till detta är att

det skedde ett inflöde av personer med mycket svag arbetsmarknadsförankring och mycket låga inkomster under perioden. Invandrarers lägre förvärvsinkomster är dock inte enbart en effekt av att de saknar arbete. För dem som är sysselsatta gäller att ej svenskfödda i regel har mindre arbetad tid och lägre löner – det sistnämnda särskilt uttalat i gruppen av invandrare med ursprung utanför OECD. Sammantaget understryker resultaten i kapitlet vikten av att beakta den heterogenitet som finns i den breda kategorin ”invandrare”. Det visar också tydligt att de senaste femton årens flyktinginvandrare fått bära en mycket tung börda av 1990-talets ekonomiska kris.

Kapitel 3, *Vad innebar 1990-talet för ungdomars livsvillkor?*, är författat av Martin Börjeson, Epidemiologiskt centrum vid Socialstyrelsen. Kapitlet innehåller en översikt över unga människors välfärd och hur denna förändrats under det aktuella decenniet. Det som framförallt präglat denna utveckling är den ökade arbetslösheten, som i inledningen och mitten av årtiondet drabbade ungdomar väsentligt hårdare än andra åldersgrupper. Studiedeltagandet ökade dock och allt fler ungdomar genomgick längre utbildningar, vilket i allt väsentligt var en fortsättning på en utveckling som inletts redan på 1970- och 1980-talet. En konsekvens var att ungdomarnas inträde och etablering på arbetsmarknaden försköts och att ungdomstiden förlängdes. Denna förskjutning var särskilt uttalad för unga kvinnor. Den försvagade anknytningen till arbetsmarknaden innebar också att ungdomarnas inkomster minskade påtagligt och att andelen socialbidragstagare i gruppen ökade. Parallellt med detta bodde allt fler unga kvar i föräldrahemmet och trångboddheten ökade. Ett annat utvecklingsdrag var att ungdomarnas psykiska välbefinnande minskade, såtillvida att allt fler uppgav att de kände oro, ångslan eller ångest. Också här var ökningen kraftigast bland unga kvinnor. Med den svenska ekonomins återhämtning under slutet av decenniet vände den negativa utvecklingen när det gäller ungdomarnas situation på arbetsmarknaden. Resultaten från ett antal olika studier tyder dock på att man i välfärdshänseende inte nått tillbaka till de nivåer som rådde innan krisen. I dagsläget är det också okänt vad svårigheterna under 1990-talet i kommer att avsätta för framtida avtryck för de ungdomar som drabbades hårdast.

Antologins fjärde kapitel, *Mot självförsörjning? Om avslutat långvarigt socialbidragstagande under 1990-talet*, är skrivet av Åke Bergmark och Olof Bäckman, Institutionen för socialt arbete

respektive Institutet för social forskning vid Stockholms universitet. Deras bidrag behandlar hur steget från långvarigt socialbidragstagande till olika former av självförsörjning sett ut under decenniet. Ökningen av socialbidragstagande under långa perioder utgör ett av välfärdsutvecklingens mer framträdande drag under 1990-talet. Medan antalet personer som behöver socialbidrag under korta eller medellånga perioder i slutändan av decenniet i stort sett var tillbaka på de nivåer som förelåg vid dess början, så hade antalet som behövde socialbidrag tio månader eller mer under ett år mer än fördubblats. I den analys som görs i kapitlet framträder också bilden av en grupp med påtagliga svårigheter att etablera självförsörjning. Ytterst få tar steget ut på en öppna arbetsmarknaden och socialbidrag utgör en viktig inkomstkälla för påfallande många också under perioder över flera år. Denna utsatthet förändras inte på något avgörande sätt under decenniet, även om jämförelser över tid visar att möjligheterna att lämna det långvariga bidragstagandet faktiskt varierar med konjunktur och arbetsmarknad. Ungdomar har generellt sett en bättre prognos än andra grupper, men också här är det endast en minoritet som förefaller vara på väg mot förankring efter en femårig uppföljning. Invandrare är en grupp som varit särskilt utsatt i termer av långvarigt socialbidragstagande under årtiondet. Här framstår också kombinationen av korta vistelsetider och att ha varit långvarig socialbidragstagare under lågkonjunkturs svåraste år som särskilt ogynnsam för möjligheterna att etablera självförsörjning. Uppdelning på kön visar att kvinnor och män årsvis lämnar det långvariga socialbidragstagandet i jämförbar omfattning, men att kvinnorna med ett längre tidsperspektiv har en något mindre gynnsam utveckling. Kvinnornas utträde sammanhänger dessutom mer sällan med övergångar till förvärvsarbete.

Felipe Estrada och Anders Nilsson, Kriminologiska institutet vid Stockholms universitet, beskriver i antologins avslutande kapitel – *Brottslighet som välfärdsproblem* – hur utsatthet och oro för brott utvecklats under decenniet. Utgångspunkten för deras analys är utsatthet för våldsbrott, utsatthet för stöld eller skadegörelse samt oro för våld. De redogör för utvecklingen såväl generellt som i olika grupper. Av deras bakgrundsbeskrivning framgår att den totala brottsligheten varit mer eller mindre stabil under 1990-talet, vilket innebär ett tydligt trendbrott mot den ökning som uppmäts under i stort sett hela efterkrigstiden. För våldsbrott däremot kan en kraftig ökning av de polisanmälda misshandelsfallen iakttas, medan offerundersökningar inte tyder på någon ökad

utsatthet för våld i befolkningen. Enligt författarna kan denna motsägelse åtminstone till viss del förklaras av ökad anmälningsbenägenhet. I deras egna analyser framkommer vidare att utsatthet och oro för brott varierar avsevärt mellan olika grupper och att de som också i andra sammanhang är förfördelade i välfärdshänseende – ensamstående föräldrar, utrikes födda och ungdomar – i regel också är mer utsatta eller oroliga än befolkningen i övrigt. Utsattheten varierar också mycket klart efter förekomst av ekonomiska problem och hur allvarliga dessa är. Över tid har skillnaderna mellan de särskilt utsatta grupperna och övriga i huvudsak varit stabila, även om vi hos till exempel ensamstående kvinnor med barn och hushåll med ekonomiska problem kan finna tendenser till att den relativa positionen ytterligare försämrats under decenniet när det gäller utsatthet för våld.

Sedda genom det resursperspektiv på välfärd som Kommittén Valfärdsbokslut anslutit sig till (se SOU 2000:3) måste stora delar av de resultat som presenterats i antologin betraktas som mycket centrala beskrivningar av utvecklingen under 1990-talet. Ofärd i termer av bristande resurser eller annan utsatthet fördelas inte jämnt eller slumpmässigt över befolkningen. Tvärtom finns det vissa givna positioner i vilka man inte bara initialt har haft sämre förutsättningar än andra, utan där man också av olika skäl drabbats särskilt hårt av nedgången i den svenska ekonomin. Här har vi utgått från grupper som i kommitténs tidigare arbeten framstått som särskilt missgynnade; ensamstående mödrar, invandrare och ungdomar. Vad som förenar dessa grupper under decenniet är ökade försörjningsproblem med rötterna i arbetsmarknadssvårigheter.

Ser vi till ungdomar och invandrare erbjuder utvecklingen under 1990-talet en illustration av tillträdesproblematik vid en vikande arbetsmarknad. De drabbas inte bara för att efterfrågan på arbetskraft generellt sett är låg under de svåra åren, utan också för att de i vissa avseenden har en svagare konkurrenskraft än andra delar av arbetskraften. De som ger sig ut på arbetsmarknaden för första gången har vidare aldrig lyckats kvalificera sig för arbetsmarknadsersättningar av olika slag, och är därför ekonomiskt sett särskilt sårbara. De ensamstående mödrarnas ofärd har delvis andra förtecken, men är också i väsentlig grad betingad av utvecklingen på arbetsmarknaden. Kombinationen av att vara kvinna (vilket ofta innebär låg lön) och att som ensam förälder ha ett omfattande försörjningsansvar gör att marginalerna ofta är mycket snäva och

att känsligheten för inkomstbortfall är mycket stor. Här är också (de bristande) möjligheterna att gå från deltidsarbete till heltid mer centralt än för andra.

Genom beskrivningarna av långvarigt socialbidragstagande och utsatthet för brott får vi kunskap om mer långtgående former av ofärd. Det förstnämnda representerar en extremposition i den typ av försörjningsproblematik som grupperna ovan omfattar och av dessa är det särskilt nyanlända invandrare som här har en ogynnsam utveckling. Slående är också hur stora svårigheterna generellt sett är för långvariga bidragstagare att komma ut på arbetsmarknaden eller tillgodogöra sig de bättre tiderna i slutet av decenniet. Utsattheten för brott illustrerar indirekt den samgång som finns mellan arbetsmarknadssvårigheter, försörjningsproblem och andra ofärdsproblem. Att såväl ensamstående föräldrar som utrikes födda och ungdomar har en högre utsatthet än andra när det gäller brott tydliggör att problemen för dessa grupper inte enbart handlar om ekonomi. Att hushåll med ekonomiska problem under decenniet i ökad grad riskerar att utsättas för våldsbrottslighet indikerar samtidigt att den socioekonomiska positionen är av stor betydelse för ofärd som inte självklart uppfattas som en del av den ekonomiska sfären.

De texter som presenteras i denna volym har i tidigare versioner varit föremål för vetenskaplig granskning. Detta gjordes inom ramen för en serie seminarier under våren 2001. Ett stort tack riktas till de forskare som kommenterade de olika bidragen: Jan Ekberg, Björn Gustafsson, Anne Skevik och Eva Tiby. Ett varmt tack också till kommitténs huvudsekreterare Felipe Estrada som hållit i alla trådar, till de personer i sekretariatet som svarat för korrekturläsning samt till kommittéassistenterna Monica Berglund och Sara Sigfridsson som på olika sätt svarat för det praktiska arbetet i samband med antologins publicering.

1 Bara en mor* – ensamstående mödrars ekonomiska levnadsvillkor i 1990-talets Sverige

Michael Gähler

1.1 Inledning

De ensamstående föräldrarna tillhör 1990-talets stora ekonomiska förlorare. Detta har slagits fast i ett antal nyligen publicerade rapporter och studier. Gruppens disponibla inkomster har minskat och man har oftare än tidigare mycket låga inkomster (under socialbidragsnormen respektive under 60 procent av medianinkomsten i befolkningen). Till detta kommer att denna grupp oftare än andra saknar möjligheten att få fram en större summa pengar inom en vecka, har svårigheter att klara av de löpande utgifterna och är beroende av socialbidrag (Bergmark 2000; Fritzell och Lundberg 2000; Nelander och Lönnroos 2000; Socialstyrelsen 2001; SOU 2000:3).

Utöver de inskränkningar i välfärden som en dålig ekonomi i sig utgör så är det senaste decenniets utveckling illavarslande av åtminstone tre ytterligare skäl. För det första utgör de ekonomiska villkoren en central roll också för andra välfärdsdimensioner (Fritzell och Lundberg 2000). Små ekonomiska omständigheter har inte bara negativa effekter på möjligheterna till konsumtion och sparande utan kan också inverka menligt på de vuxna hushållsmedlemmarnas psykiska hälsa och beteende gentemot barnen. Därutöver påverkas barnens psykiska och fysiska välmående samt deras utbildningschanser på ett negativt sätt (Duncan m.fl. 1994; Jonsson och Gähler 1997; Lundberg 1993; McLeod och Shanahan 1993;

* Titeln refererar givetvis till Ivar Lo-Johanssons (1939) roman med samma namn om den ensamstående modern Rya-Rya. Kapitlet har presenterats vid seminariet Social Stratification, Welfare, and Social Policy, Institutet för social forskning (SOFI), Stockholms universitet. Jag vill tacka de medverkande vid detta seminarium i allmänhet och Tomas Korpi i synnerhet för värdefulla synpunkter. Av samma skäl vill jag rikta ett tack till Johan Fritzell och Kjell Jansson, samt Elisabeth Landgren-Möller för hjälp med familjedemografiska frågor. Därutöver är jag Per-Olof Fredriksson, vid Statistiska centralbyrån (SCB), stort tack skyldig för att han tagit sig tid att besvara mina många frågor om ULF-datamaterialets beskaffenhet.

Voydanoff 1990). Låga inkomster och andra ekonomiska problem ökar också risken att utsättas för brott, framförallt för ensamstående mödrar (se Estradas och Nilsson kapitel i denna volym).

För det andra utgör de ensamstående föräldrarna en stor – och växande – andel av den svenska befolkningen. De levnadsvillkor som gäller för denna familjetyp utgör också uppväxtvillkor för ett stort antal barn. Av den dryga miljon barnfamiljer, med barn mellan 0 och 17 år, som fanns i Sverige vid årsskiftet 1998–1999 utgjorde de ensamstående föräldrarna en knapp fjärdedel (24 procent).¹ Vid samma tidpunkt bodde knappt 400 000 barn (20 procent av alla) med en ensamstående mor (SCB 2000a). Ett stort antal barn, 3–4 av tio enligt de senaste skattningarna, växer alltså upp i en familj som, under kortare eller längre tid, utgörs av en ensamstående förälder (Gähler och Jonsson 2001; SCB 2000a). De levnadsvillkor som är aktuella för ensamstående föräldrar gäller således för en mycket stor grupp vuxna och barn i den svenska befolkningen.

För det tredje inverkar också de ensamstående föräldrarnas levnadsvillkor indirekt på *alla* föräldrars välfärd. Givet att antalet separationer och skilsmässor ökat, så löper idag många sammanboende föräldrar risken att bli ensamstående. Eftersom de allra flesta barn huvudsakligen fortsätter bo med sina mödrar efter en familjesplittring så utgörs den stora majoriteten, 84,5 procent vid ingången av år 1999, av alla enförälderhushåll av ensamstående mödrar (SCB 2000a). De försämrade ekonomiska villkor som en skilsmässa innebär framförallt för kvinnor (Gähler 1998; jfr Sørensen 1994) kan därför påverka maktförhållandena mellan sammanboende och utgöra hinder att lämna förhållanden de inte längre vill leva i (Hobson 1994).

Det faktum att de flesta ensamstående föräldrar är mödrar gör att fokus i detta kapitel kommer riktas mot dessa. Detta innebär emellertid inte att de ensamstående fäderna negligeras. Tvärtom ingår också denna grupp i analyserna, om än i den mindre framträdande rollen som jämförelsekategori till de ensamstående mödrarna. Titeln ”Bara en mor” ska inte heller tas som en indikation på att den roll som den frånlevande fadern spelar uppfattas som oviktig. Frekvensen på umgänget mellan barn och frånlevande

¹ Dessa tal är något överskattade. Skälet till detta är att SCB inte kan urskilja sambopar som inte har gemensamma barn utan dessa kategoriseras som ensamstående. Effekten blir att antalet ensamstående med barn överskattas något medan antalet samboende med barn underskattas. SCB uppskattar att andelen familjer med en ensamstående förälder egentligen utgör ca 21 procent av alla barnfamiljer (SCB 2000a).

föräldrar har ökat över tid (SCB 1995) och många barn till ensamstående föräldrar bor, förvisso i varierande utsträckning, hos den andre föräldern (Jonsson m.fl. 2001). Detta betyder att många frånlevande fäder ändå utgör ett viktigt socialt, ekonomiskt och emotionellt stöd för sina barn. Så långt tillgängliga data gör det möjligt kommer vi också ta hänsyn till de ekonomiska transfereeringar som sker från fadern till barnen.

Utöver de negativa konsekvenser som försämringen av de ensamstående mödrarnas ekonomiska förutsättningar under 1990-talet haft för enskilda individer och hushåll, rimmar utvecklingen illa med den svenska social- och familjepolitiska modell som varit rådande under senare decennier. Här är uttalade mål bl.a. att främja jämställdheten mellan könen, att tillvarata barns intressen och bidra till goda levnadsförhållanden under uppväxten, samt att medverka till minskade skillnader i resurser mellan olika familjetyper (se t.ex. Socialdepartementet 1996).

I detta kapitel ska vi genomföra en utförlig analys av de ensamstående mödrarnas ekonomiska och materiella villkor. Vi inleder med deskriptiva analyser av inkomstutvecklingen under 1990-talet. Hur förhåller sig inkomsten för de ensamstående mödrarna vid slutet av decenniet till situationen vid dess början? Hur har inkomsterna för gruppen ensamstående mödrar förändrats i relation till andra grupper i samhället? Våra analyser begränsar sig emellertid inte till inkomst. Vi studerar också andra materiella förhållanden som (i) huruvida man kan få fram en viss summa pengar inom loppet av en vecka i händelse av oförutsedda utgifter och (ii) om man haft svårigheter att klara de löpande utgifterna under det senaste året. Denna typ av beskrivningar har givits i tidigare studier men med anledning av att inkomstdata för år 1999 nu föreligger har vi här en möjlighet att göra dessa analyser för hela 1990-talet. Vi kan också besvara frågor där vår kunskap idag är begränsad. En sådan fråga är hur spridningen i gruppen ser ut. Är det så att de försämrade villkoren endast gäller en begränsad andel av de ensamstående mödrarna eller har 1990-talet inneburit en allmän försämring som slagit lika hårt mot alla ensamstående mödrar? Med andra ord, har vissa ensamstående mödrar råkat mer illa ut än andra?

Vidare görs försök att besvara frågan vilka *orsakerna* till den dåliga materiella och ekonomiska utvecklingen bland ensamstående mödrar är. Svaret på denna fråga är långtifrån givet. Den disponibla inkomsten, dvs. vad man har att röra sig med efter det att skatten är betald, konstitueras av ett antal olika faktorer, som förvärvsarbets-

inkomst, inkomst av kapital, olika typer av bidrag, privata transfereringar och ett antal social-, familje- och arbetsmarknadspolitiska program. Hur, och i vilken omfattning, har inkomstens beståndsdelar förändrats för de ensamstående mödrarna under 1990-talet? Kan förändringarna över tid förklaras? Hur förhåller sig dessa förändringar till andra hushållstyper? Syftet här är att utröna den relativa inverkan av olika inkomsttyper, och dess förändring över tid, på de ensamstående mödrarnas ekonomiska situation. En viktig fråga i det sammanhanget är givetvis hur de ensamstående mödrarnas anknytning till arbetsmarknaden har förändrats och vilka de bakomliggande orsakerna till dessa förändringar är.

1.2 Hur har de ensamstående mödrarnas ekonomiska situation förändrats under 1990-talet?

Att ensamstående mödrar lever under sämre ekonomiska betingelser än de flesta andra grupper i samhället är ett faktum som observerats sedan lång tid tillbaka, långt innan gruppen nådde den numerära den har idag (se t.ex. Socialstyrelsen 1957; Wennemo 1994). Med den stora ökningen i det kvinnliga förvärvsarbetsdeltagandet samt införandet av generösa familje- och socialpolitiska program och reformer har dock de ensamstående mödrarnas situation väsentligen förbättrats under senare decennier. Mycket tyder emellertid på att försämringar skett under 1990-talet. Enligt Kommittén Valfärdsbokslut (SOU 2000:3) minskade den reala justerade disponibla inkomsten² med 10 procent för de ensamstående föräldrarna under perioden 1993–1997. Inkomsterna för denna grupp var vid slutet av perioden, tillsammans med två-föräldrafamiljer med tre eller fler barn, lägre än för någon annan grupp och försämringen under perioden är likaledes större än för andra hushållstyper. Det vanliga också under denna period var istället en ökning av den disponibla inkomsten, även om denna ökning i de flesta fall var relativt måttlig. Som exempel kan nämnas att inkomsten ökade med 2,6 procent för sammanboende med ett barn, 0,6 procent för sammanboende med två barn och att den minskade med 4,9 procent för sammanboende med minst tre barn. Mönstret att ensamstående med barn haft en sämre inkomstutveckling än andra barnfamiljer går igen i Inkomstfördelningsundersökningen. Trots att inkomsterna förbättrats något från mitten till

² Inkomsten justeras för hushållets storlek och sammansättning (se nedan).

slutet av decenniet är de ändå klart lägre 1998 och 1999 än de var 1990 och 1991. Inkomstutvecklingen under andra hälften av 1990-talet har också varit avsevärt bättre för övriga barnfamiljer (SCB2000b; 2001b).

Liknande resultat nås i en rapport från LO (Nelander och Lönnroos 2000). Här studeras de ekonomiska villkoren för hushåll med minst en löneinkomst som motsvarar minst ett basbelopp, dvs. där åtminstone en person förvärvsarbetat hela eller delar av året. Gruppen ensamstående med barn beräknas generellt sett minska sina reala justerade disponibla inkomster med 3,9 procent mellan åren 1989 och 2000.³ För ensamstående med barn i arbetarhushåll är motsvarande minskning 4,9 procent.⁴ Studien visar också att minskningen av den disponibla inkomsten för denna grupp var kraftig, såväl åren 1989–1994 som 1994–1997. Härefter (1997–2000) beräknas inkomsten för dessa hushåll dock öka med närmare 8 procent. För samtliga övriga typer av arbetarhushåll (sammanboende med barn, sammanboende utan barn, ensamstående unga och ensamstående 30 år och äldre utan barn) har utvecklingen under 1990-talet varit mer gynnsam; nedgången under början av 1990-talet har varit mindre omfattande och uppgången under slutet av decenniet väntas bli större. Totalt sett innebär detta inkomstökningar på mellan 4 och 13 procent medan inkomsten alltså minskar med närmare 5 procent för ensamstående med barn.⁵

Under 1990-talet kom också allt fler barn att leva i hushåll med inkomster under socialbidragsnormen. Försämringen gäller framför allt hushåll med ensamstående föräldrar där andelen ökade från knappt 10 till drygt 25 procent mellan 1991 och 1997 (SOU 2000:3). De ensamstående föräldrarna har också ökat sin risk för att ha mycket låga inkomster (här definierat som 60 procent eller mindre av medianinkomsten för samtliga) kraftigt mellan 1989 och 1998 liksom man oftare än andra grupper har problem med att klara de löpande utgifterna respektive saknar möjlighet att få fram en viss summa pengar inom en vecka (Fritzell och Lundberg 2000). Det förefaller således belagt att gruppen ensamstående föräldrar generellt erfarit ekonomiska försämringar under 1990-talet, inte

³ Inkomstuppgifter för åren 1999 och 2000 förelåg inte vid studiens genomförande utan här används uppgifter som är baserade på simuleringar, dvs. framskrivningar, av SCB.

⁴ Antalet ensamstående med barn bland lägre och högre tjänstemannahushåll var alltför litet i det aktuella datamaterialet för att särredovisas.

⁵ Storleken på inkomstförändringar kan skilja sig åt mellan olika undersökningar beroende på att man t.ex. använder olika datamaterial och/eller tidsperioder, definierar inkomster och hushållstyper olika eller justerar inkomster på skilda sätt.

bara i relativa termer gentemot andra grupper, utan också absolut sett.

1.3 Varför är de ensamstående mödrarna en särskilt utsatt grupp?

Vad är det som gör just de ensamstående mödrarna så sårbara ekonomiskt? Sørensen (1994) identifierar tre huvudsakliga orsaker till detta. För det första tjänar kvinnor mindre än män. Dessa skillnader uppstår på tre sätt. (i) Kvinnor förvärvsarbetar i mindre utsträckning än vad män gör. Detta gäller emellertid i lägre grad i Sverige än i de flesta andra länder. I den svenska (eller skandinaviska) välfärdsstatsmodellen har arbetslinjen varit ett framträdande drag sedan decennier. Såväl kvinnor som män i arbetsför ålder förväntas bidra till sin egen försörjning genom att förvärvsarbete (se t.ex. Esping-Andersen 1990; Lewis och Hobson 1997). Internationellt sett är den kvinnliga förvärvsarbetsfrekvensen också mycket hög i Sverige (Siaroff 1994), nästan lika hög som bland männen (Kjeldstad 2001; SOU 2000:3). Starkt bidragande orsaker till den höga andelen förvärvsarbetande kvinnor är särbeskattningen av makar som infördes 1971 och utbyggnaden av den offentliga sektorn och barnomsorgen. Sistnämnda förhållande har haft en dubbel inverkan såtillvida att den både skapat arbetstillfällena och förutsättningar för kvinnors inträde på arbetsmarknaden (Axelsson 1992). Till detta kommer den föräldraledighetsreform som infördes år 1974 och som gör det möjligt för nyblivna föräldrar att vara föräldralediga med ekonomisk kompensation och lagstadgad rätt att återvända till arbetet vid föräldraledighetens slut. (ii) Förvärvsarbetande kvinnor arbetar i mindre omfattning än förvärvsarbetande män. Deltidsarbete, med åtföljande lägre inkomster, är klart vanligare bland kvinnor (Kjeldstad 2001; Sundström 1997). Framförallt gäller detta mödrar, i synnerhet till förskolebarn (Båvner 2001). (iii) Också när kvinnor och män har samma arbetstid så har kvinnor lägre inkomster än män. Detta gäller trots att löneskillnaderna mellan könen är relativt små i Sverige jämfört med de flesta andra länder (Phipps 1990; Siaroff 1994). Den svenska arbetsmarknaden är dock fortfarande starkt könssegregerad (Nermo 1999). Medan män oftare arbetar i privat sektor, där de mer välbetalda jobben finns, arbetar kvinnor oftare i offentlig sektor där lönerna är lägre (s.k. horisontell segregering).

Men det är också svårare, givet sektor, för kvinnor att nå högre och mer välbetalda positioner (s.k. vertikal segregering) (Hultin 1998). Även när kvinnor och män har samma utbildningsnivå, arbetslivserfarenhet, klassposition och arbetar inom samma sektor (offentlig/privat) så är kvinnors timlöner klart lägre än männens.⁶ Givet att kvinnor har kortare arbetstid leder dessa könsskillnader till betydande skillnader i förvärvsarbetsinkomst. Under 1980- och 1990-talen motsvarade kvinnors inkomster av förvärvsarbete ungefär två tredjedelar av motsvarande inkomster för männen (Sørensen 2001). Om urvalet begränsas till de heltidsarbetande hade kvinnor år 1999 arbetsinkomster som motsvarade 83 procent av männens inkomster (SCB 2001b).

Det andra skälet till de ensamstående mödrarnas relativt svåra ekonomiska situation, enligt Sørensen (1994), är det faktum att dessa kvinnor är ensamma familjeförsörjare. Ett hushåll med två inkomsttagare, som tillsammans tjänar dubbelt så mycket som en ensamstående inkomsttagare, gynnas av de skalfördelar som uppstår då man är två (eller fler) som kan dela på utgifter för varor och tjänster som båda kan nyttja.⁷

För det tredje, ensamstående mödrar missgynnas av att de har det huvudsakliga ansvaret för barnens försörjning. Även om många frånlevande fäder bidrar med privata underhållsbetalningar och annat så motsvarar detta sällan den omfördelning som sker från fäder till barn och mödrar i tvåföräldrafamiljer. De ensamstående mödrarnas missgynnade situation kan således sammanfattas med att de är *kvinnor*, *ensamstående* och *föräldrar* – med huvudsakligt försörjningsansvar för sina barn.

1.4 Vilka är förklaringarna till att de ensamstående mödrarnas ekonomiska situation har försämrats under 1990-talet?

Sørensen (1994) har alltså identifierat tre strukturella orsaker till att ensamstående mödrar i allmänhet har sämre ekonomiska förutsättningar än många andra grupper i samhället. Enbart dessa or-

⁶ Efter kontroller för dessa förhållanden uppskattar le Grand (1994) att skillnaden i timlön år 1991 var 13 procent, till kvinnornas nackdel. Analyser där man kontrollerar för utbildningsnivå och förvärvsarbetsår visar att könslönegapet är oförändrat mellan 1991 och 2000 (le Grand, Szulkin och Tählin 2001).

⁷ Vid analyser av inkomster kan man dock korrigera för hushållets storlek och sammansättning med hjälp av s.k. ekvivalensskalor (se nedan).

saker räcker emellertid inte för att förklara varför de ensamstående mödrarna erfarit en sämre *utveckling* av sina inkomster och andra typer av ekonomiska och materiella resurser under 1990-talet än andra grupper. Denna omständighet tarvar andra typer av förklaringar, nämligen omständigheter som *förändrats* under decenniet och som talar till de ensamstående mödrarnas nackdel. Här ska några möjliga sådana förändringar diskuteras. För att närma oss denna fråga inleder vi med att studera hur situationen för ensamstående mödrar i Sverige förhåller sig till situationen för ensamstående mödrar i andra länder.

Ett stort antal internationella, jämförande, undersökningar har visat att ensamstående mödrar i Sverige lever under bättre ekonomiska villkor än ensamstående mödrar i många andra länder. I en nyligen genomförd studie, av ett stort antal länder, visar Bradbury och Jäntti (1999) att andelen barn till ensamstående föräldrar med mycket låga inkomster (mindre än hälften av den justerade disponibla medianinkomsten för hela befolkningen i respektive land) var mycket låg i Sverige vid början av 1990-talet, endast 4,5 procent medan medeltalet för samtliga 25 länder var 38 procent. Den högsta andelen ”fattiga”, enligt denna definition, återfanns i USA (60 procent). I en mindre studie, baserad på inkomstuppgifter för mitten av 1980-talet, kommer Smeeding (1992) fram till liknande resultat. Ensamstående mödrars inkomster är också relativt höga i Sverige. Vid början av 1980-talet utgjorde denna grupps justerade disponibla medianinkomster i Sverige och Norge mer än 85 procent av motsvarande inkomst för barnfamiljer med två föräldrar. I Tyskland, Frankrike och Storbritannien varierade andelen mellan 65 och 75 procent medan den var 53 procent eller lägre i Australien, Kanada och USA (Wong, Garfinkel och McLanahan 1993). Sørensen (1994) har närmat sig frågan om ensamstående mödrars villkor utifrån ett annat perspektiv, nämligen vilken ekonomisk förlust sammanboende mödrar skulle löpa vid en eventuell skilsmässa. Resultaten från denna studie visar förvisso att denna förlust skulle vara betydande för svenska kvinnor men den är ändå klart mindre än för kvinnor i Tyskland och USA.

Hur ska då de ensamstående mödrarnas relativt goda ekonomiska situation i Sverige förklaras? Två typer av förklaringar har stått i fokus: 1) den höga förvärvsfrekvensen bland ensamstående mödrar i Sverige och 2) de relativt generösa social- och familjepolitiska program som finns i Sverige, i form av t.ex. bidrag och olika typer av subventionerade tjänster. Som Bradbury och Jäntti

(1999) påpekat har diskussionen i tidigare forskning ofta koncentrerats till denna senare typ av förklaring. Smeeding menar t.ex. att den avgörande orsaken till den stora skillnaden i fattigdomstal mellan barn till ensamstående mödrar i Sverige och USA är de universella social- och familjepolitiska program, med starkt inkomstomfördelande effekter, som utmärker den svenska välfärdsstatsmodellen. Barnfamiljer i USA saknar t.ex. motsvarigheter till barnbidrag, bidragsförskott, subventionerad barnomsorg och föräldraförsäkring. Som förklaring till de stora variationerna mellan länder i de ensamstående mödrarnas relativa inkomster pekar också Wong, Garfinkel och McLanahan (1993) på betydelsen av offentliga bidragssystem och program. Vidare betonas programmets utformning, om de är inkomstprövade eller universella. I länder med större koncentration på inkomstprövade bidrag (t.ex. USA) är den ekonomiska situationen för ensamstående mödrar sämre än i länder med fokus på universella system (som Sverige). En viktig slutsats i denna studie är att inkomstprövade bidrag fungerar som ett negativt incitament för förvärvsarbete.

Olika typer av transfereringar, offentliga och privata, *är* också mycket viktiga för ensamstående mödrar i Sverige. Denna grupp är mer än någon annan hushållstyp i samhället (förutom pensionärer) beroende av offentliga transfereringar för sin försörjning. År 1999 utgjordes drygt hälften (51,5 procent) av de ensamstående mödrarnas disponibla inkomster av inkomster från arbete och kapital och resterande inkomster kom från olika typer av transfereringar.⁸ För övriga barnfamiljer varierade andelen av inkomsten från arbete och kapital mellan 74,5 och 83,5 procent, beroende på om antalet barn i hushållet var 1, 2 eller 3 eller fler (SCB 2001b). Enligt Sainsbury (2000) har också den andel av inkomsten som utgörs av transfereringar ökat för de ensamstående mödrarna mellan slutet av 1980-talet och mitten av 1990-talet. År 1987 utgjorde de offentliga transfereringarna nästan en tredjedel (31 procent) av de ensamstående mödrarnas inkomster medan 13 procent utgjordes av privata transfereringar (underhållsbidrag t.ex.) och resterande 56 procent av förvärvsarbetsinkomster. I takt med att sysselsättningsnivån minskat bland de ensamstående mödrarna har också andelen av deras inkomster från förvärvsarbete minskat. År 1995 hade dessa inkomster minskat till 43 procent av den totala in-

⁸ Efter justering för skatt, betalt underhållsbidrag och återbetalda studielån.

komsten medan de privata transfereringarna stod för 10 procent. Nästan hälften, 47 procent, kom från offentliga transfereringar.⁹

Till de viktigare skattefria bidragen hör barn-, social- och bostadsbidragen samt underhållsstöd (tidigare bidragsförskott). Bland de viktigaste skattepliktiga transfereringarna återfinns föräldra- och sjukpenning, pensioner och arbetslöshetsersättning. Det ökande beroendet av transfereringar bland ensamstående mödrar mellan slutet av 1980- och mitten av 1990-talet är naturligtvis allvarligt i sig men understryks ytterligare av att nivåerna på flera av dessa offentliga transfereringar blivit mindre generösa under decenniet. År 1996 sänktes t.ex. barnbidraget, från 750 till 640 kronor per barn och månad. Flerbarnstillägget för familjer med tre eller fler barn togs också bort. Två år senare återställdes nivåerna på dessa bidrag. Sett över perioden i stort innebär detta emellertid en relativ sänkning eftersom bidraget inte är indexreglerat. Vidare gjordes det nedskärningar i bostadsbidragen, socialbidragsnormen reducerades och ersättningsnivåerna i föräldrapenning och sjukpenning sänktes (Palme 2000; Sainsbury 2000).

När det gäller de negativa transfereringarna, företrädesvis skatter, genomfördes åren 1990 och 1991 en stor skattereform i två steg. Konsekvensen av denna reform blev bl.a. att skatteandelen av inkomsten sjönk kraftigt. Därefter har denna andel emellertid höjts. Mellan 1989 och 2000 beräknas inkomstskatternas andel ha ökat från 32 till 34 procent bland samtliga löntagarhusåll. För arbetarhusåll som består av en ensamstående förälder med barn blir ökningen troligen ännu större, från 28 till 32 procent (Nelander och Lönnroos 2000). Att skatteandelen av inkomsten ökat mellan 1991 och 1998, såväl generellt som för ensamstående föräldrar, bekräftas i Inkomstfördelningsundersökningen. Bidragande orsaker till detta är bl.a. de allmänna egenavgifter som infördes 1993 och den s.k. värnskatten som infördes 1995 (SCB 2000b; 2001b).

Transfereringarnas roll för ensamstående mödrars inkomster ska emellertid inte överskugga den betydelse som inkomster från förvärvsarbete har för denna grupp. Sainsbury (2000) visar t.ex. att merparten av ensamstående mödrars bruttoinkomster vid början av 1990-talet hade sin källa i förvärvsarbete och kapital. Wong, Garfinkel och McLanahan (1993) visar också att en stor del av de amerikanska ensamstående mödrarnas dåliga ekonomiska situation,

⁹ Dessa uppgifter är inte direkt jämförbara med uppgifterna från SCB:s Inkomstfördelningsundersökning då de härrör från ett annat datamaterial (Luxembourg Income Study).

jämfört med de svenska, förklaras av skillnaden i förvärvsarbetsgrad. Vidare är en viktig bidragande orsak till de relativt små förluster som svenska kvinnor skulle lida vid en skilsmässa det låga ekonomiska beroendet av männen; detta är en följd av den höga kvinnliga förvärvsfrekvensen och de relativt höga individuella inkomster som detta medför (Sørensen 1994). Bradbury och Jäntti (1999) understryker ytterligare betydelsen av inkomster från arbete och kapital (marknadsinkomsten). I fokus för deras studie står skillnaden mellan länder i relativa fattigdomstal bland barn.¹⁰ I Sverige och de övriga nordiska länderna motsvarar den justerade disponibla inkomsten för den ”fattigaste” femtedelen av barnen (där barn till ensamstående mödrar är överrepresenterade) runt 60 procent av medianinkomsten för samtliga barn. För ett antal anglosaxiska länder varierar andelen mellan 43 och 48 procent medan den är 34 procent i USA. Den fattigaste femtedelen har alltså betydligt längre upp till medianinkomsten i dessa länder än i de nordiska länderna. Vad beror detta på? Resultaten i studien visar att flera av de anglosaxiska länderna distribuerar tämligen stora belopp i form av offentliga transfereringar till de fattigaste barnen och deras familjer. Inkomsterna från dessa transfereringar täcker upp en ungefär lika stor andel av inkomstgapet till medianhushållet som i de nordiska länderna. Det som däremot skiljer länderna åt är marknadsinkomsterna. Dessa står för en klart högre andel av inkomsterna för de fattigaste i de nordiska länderna. De samlade resultaten i undersökningen gör att författarna drar slutsatsen att skillnader i marknadsinkomster kan förklara mer av inkomstvariationen i olika länder mellan dem vid mitten respektive långt ner i inkomstfördelningen än vad skillnader i offentliga transfereeringar gör.

I ett internationellt perspektiv är förvärvsarbetsgraden bland ensamstående mödrar i Sverige mycket hög (Wong, Garfinkel och McLanahan 1993). Denna höga förvärvsfrekvens går tämligen långt tillbaka i tiden (Hobson och Takahashi 1997). Socialstyrelsen (1957) konstaterar att mellan 60 och 70 procent (beroende på om modern var ogift, frånskild eller änka) av de ensamstående mödrarna förvärvsarbetade redan år 1955. Denna andel var högre än för sammanboende mödrar, åtminstone fram till 1968. Härefter har en utjämning skett mellan de båda grupperna (Hobson och Takahashi 1997) och vid ingången av 1990-talet var relationen den omvända.

¹⁰ Undersökningsenheten här är alltså barnen men deras ekonomiska förhållanden bestäms givetvis av föräldrarnas inkomster.

Då deltog knappt 85 procent av de ensamstående småbarnsmödrarna (barn 0–6 år) och drygt 90 procent av dem med endast äldre barn i arbetskraften. För sammanboende mödrar var andelarna något högre (Socialdepartementet 1996).¹¹ Hur har då de ensamstående mödrarnas förvärvsarbetsgrad påverkats under 1990-talet? Decenniet inleddes med slutfasen av en högkonjunktur varför arbetslöshetstalen ännu var låga. Mellan 1990 och 1993 ökade dock andelen öppet arbetslösa i den arbetsföra befolkningen kraftigt, från knappt 2 till 8 procent. Denna nivå gällde sedan under ett antal år varpå en minskning vidtog mellan 1997 och 1998. Arbetslösheten slog hårt mot de flesta sektorer och mot såväl kvinnor som män. Lundborg (2000) visar emellertid att de ensamstående föräldrarna drabbades hårdare än många andra grupper i samhället. Andelen som någon gång varit arbetslös under respektive år under 1990-talet har, från ett högt utgångsvärde, ökat mer för de ensamstående med barn än för någon av de andra grupperna i analysen (ensamstående utan barn, sammanboende utan barn och sammanboende med barn), från ca 10 procent (år 1990) till drygt 30 procent (år 1997). Likaså har andelen som varit arbetslösa under hela året ökat allra mest för de ensamstående med barn, från 0 procent år 1990 till 5 procent år 1997. Ännu 1999 var arbetslöshetstalen relativt höga och arbetskraftsdeltagandet fortsatt lågt för ensamstående mödrar jämfört med fäder och sammanboende mödrar (SCB 2001a). Genomgående under decenniet har dock andelen heltidsarbetande av de förvärvsarbetande varit högre bland ensamstående än bland sammanboende mödrar. Andelen heltidsarbetande ensamstående mödrar har varit fortsatt hög under 1990-talet men gapet till de sammanboende mödrarna har ändå minskat, som en följd av att denna grupp ökat sin andel heltidsarbetande (SCB 2001a; Socialdepartementet 1996).

Arbetskraftsdeltagandet bland de ensamstående mödrarna har alltså minskat, arbetslöshetstalen ökat och andelen heltidsarbetande minskat i relation till andra mödrar. Dessa trender talar för att de ensamstående mödrarnas inkomster från förvärvsarbete har utvecklats sämre än för andra barnfamiljer. Varför har då förvärvsarbetsgraden utvecklats så negativt för de ensamstående mödrarna? Utöver skillnader i humankapital, som t.ex. utbildningsnivå, har tre typer av förklaringar diskuterats i tidigare studier (Björnberg 1996; Nordenmark 2000; Socialdepartementet 1996). För det första kan

¹¹ Arbetskraftsdeltagandet inkluderar även dem som är arbetslösa och står till arbetsmarknadens förfogande.

de ekonomiska incitamenten ha utvecklats negativt, dvs. ensamstående mödrar kan uppleva, eller ha faktisk erfarenhet av, att förvärvsarbete inte lönar sig ekonomiskt. För det andra kan det huvudsakliga ansvaret för barn göra det svårt att söka vissa typer av arbeten. För det tredje kan arbetsgivare vara tveksamma till att anställa personal som man upplever är mindre flexibel i sina arbetstider och har en högre frånvaro, för vård av sjukt barn t.ex. Att empiriskt pröva den relativa betydelsen av dessa förklaringar är långtifrån okomplicerat och antalet studier på området är, följaktligen, få. Nordenmark (2000) drar dock slutsatsen att de ensamstående mödrarnas sämre möjligheter än andra grupper att få arbete efter en period av arbetslöshet inte betingas av skillnader i arbetsmarknadssituation (som tidigare erfarenhet av förvärvsarbete), socialt kontaktnät eller arbetsmotivation och sökbeteende utan snarare av deras lägre utbildningsnivå, framtidstro och psykiska och fysiska välbefinnande. Socialdepartementet (1996) konstaterar också att sjukfrånvaron bland ensamstående mödrar är klart högre än för andra föräldrar. Vidare upplever ensamstående mödrar att arbetsgivaren har en intolerant hållning gentemot frånvaro för vård av sjukt barn (Björnberg 1996).

Orsaken till de ensamstående mödrarnas försämrade ekonomiska situation under 1990-talet står alltså med största säkerhet att finna i förändringar på arbetsmarknaden och/eller i de offentliga och privata transfereringssystemen. Icke desto mindre kan ytterligare en orsak vara att den demografiska och/eller sociala sammansättningen av gruppen har förändrats över tid. Tidigare studier har visat att såväl nivån på som utvecklingen av olika välfärdsindikatorer under 1990-talet, som ekonomi, sysselsättning, hälsa och sociala relationer, är nära relaterade till förhållanden som individens ålder och etniska bakgrund (Fritzell och Lundberg 2000; SOU 2000:3). Under förutsättning att sammansättningen av gruppen ensamstående mödrar förändrats avseende dessa (och andra) förhållanden kan detta vara en bidragande förklaring till gruppens försämrade villkor under 1990-talet. Vi har emellertid inte några starka skäl att tro att betydande förändringar ska ha skett inom dessa områden men det finns ändå goda skäl att empiriskt undersöka detta.¹²

¹² Ytterligare en möjlig förklaring till de ensamstående mödrarnas försämrade ekonomiska villkor under 1990-talet är att kostnaderna för viss (nödvändig) konsumtion har ökat under decenniet. Detta kan givetvis inte förklara förändringar i den disponibla inkomsten eftersom denna, i princip, är oberoende av individens eller hushållets konsumtion. Konsumtionsnivån kan emellertid vara viktig för andra typer av indikatorer på ekonomiska resurser, som om man har tillgång till en ekonomisk buffert i händelse av oförutsedda utgifter eller om man

Sammanfattningsvis förefaller alltså svängningarna i de ekonomiska konjunkturerna och på arbetsmarknaden ha haft stora inverknings på inkomstens sammansättning för de ensamstående mödrarna. Vi kan konstatera att dessa klarat sig dåligt på arbetsmarknaden och deras inkomster från förvärvsarbete torde ha utvecklats sämre än för andra grupper. Vad gäller transfereringar, såväl positiva som negativa, är bilden mer komplex. Å ena sidan bör vi förvänta oss att betydelsen av transfereringar minskat för de ensamstående mödrarna under 1990-talet; detta som en följd av att det relativa värdet av vissa bidrag, som barnbidraget, minskat över tid liksom ersättningsnivåerna i t.ex. föräldraförsäkringen. Å andra sidan har bl.a. den ökade arbetslösheten inneburit att betydelsen av arbetslöshetsersättningar ökat. Till detta kommer att betydelsen av inkomstprövade bidrag som social- och bostadsbidragen kan ha ökat. Det är således oklart vad vi kan förvänta oss avseende utvecklingen av betydelsen av transfereringar *totalt sett* för de ensamstående mödrarna under 1990-talet. Med anledning av att ersättningsnivåerna i de sociala trygghetssystemen, liksom vissa typer av bidrag, höjts de senaste åren, och arbetslösheten minskat, torde dock förändringen i de positiva transfereringarnas betydelse för de ensamstående mödrarnas inkomster inte vara särskilt dramatisk. Den stora förändringen bör istället ha inträffat under 1990-talets första hälft, varefter en (viss) återgång alltså kan antas ha skett.

De frågor som ställs och, förhoppningsvis, besvaras i detta kapitel är därför följande: 1) Hur har inkomstnivåer och andra ekonomiska förhållanden förändrats för de ensamstående mödrarna under 1990-talet när vi, som här, har möjlighet att följa utvecklingen under *hela* decenniet? 2) I vilken grad kan förändringar i förvärvsarbetsgrad, positiva respektive negativa transfereringar och gruppens sociala och demografiska sammansättning förklara den utveckling vi finner? 3) I vilken mån vill arbetslösa ensamstående mödrar ta ansvar för sin egen försörjning och är deltidsarbete en konsekvens av ett aktivt val eller skulle man hellre gå upp i arbetstid?

har problem att klara av de löpande utgifterna. Kostnaderna (i reala termer) för t.ex. barnomsorg har ökat generellt under decenniet (SOU 2000:3). Givet att de ensamstående mödrarna nyttjar kommunal barnomsorg i hög utsträckning, högre än tvåföräldrafamiljer (SCB 2000a), kan detta vara en bidragande orsak till de ensamstående mödrarnas försämrade ekonomiska villkor. Detta är en fråga som tangeras nedan.

1.5 Datamaterial och analysstrategi

Analyserna i detta kapitel baseras på data från Statistiska centralbyråns "Undersökningar av Levnadsförhållanden" (ULF-data) för åren 1990/1991, 1994/1995 och 1998/1999. I denna undersökning, som genomförs årligen, tillfrågas ett representativt urval av den svenska befolkningen i åldrarna 16-84 år om sina levnadsförhållanden i en mycket vid mening. Detta "Sverige i miniatyr" besvarar frågor om uppväxtförhållanden, familjesituation, ekonomiska förhållanden, utbildning, arbetsförhållanden, boende, hälsa, sociala relationer m.m.¹³ Inkomstuppgifter inhämtas via register. Intervjuerna genomförs mestadels som besöksintervjuer men också telefon- och indirekta intervjuer förekommer. Urvalsstorleken motsvarar ungefär en promille, dvs. var tusende, i Sverige boende, även om den har varierat något över åren. Urvalet består av 7-8 000 individer; under 1990-talet har bortfallet uppgått till runt 20 procent varför antalet svarande kretsat kring 6 000 individer.¹⁴

När man, som här, intresserar sig för levnadsvillkoren i en specifik grupp i den svenska befolkningen (de ensamstående mödrarna) kan detta datamaterial upplevas som litet, dvs. att antalet observationer är få. Bedömningen här är emellertid att materialets storlek är tillfredsställande för att genomföra de aktuella analyserna. En strategi som används här är också att "poola", dvs. lägga samman, olika årgångar av undersökningen för att på så sätt erhålla ett större antal observationer. Fördelarna med materialet överväger också. Till skillnad från andra, väsentligt större, registerdatamaterial kan t.ex. gruppen ensamstående mödrar urskiljas på ett mycket tillförlitligt sätt.¹⁵ Vidare har materialet en stor informationsbredd (det täcker ett stort antal dimensioner av individens levnadsvillkor) och ett relativt stort djup (ett antal indikatorer på samma eller liknande fenomen ingår i materialet). Detta innebär att det (i) finns tillgång till flera typer av utfallsvariabler (beroende

¹³ Enligt ett rullande schema (åtta års perioder) görs varje år fördjupningar inom en viss dimension av individens levnadsvillkor (t.ex. ekonomiska förhållanden, sociala relationer eller hälsa). Vid dessa tillfällen återkommer man också till en viss andel av dem som deltog i undersökningen åtta år tidigare varför ULF delvis är en s.k. panelundersökning.

¹⁴ I de följande analyserna är materialet viktat för bortfall enligt en variabel skapad av SCB. Här viktas man för H-region, ålder, kön, nationalitet, civilstånd och huruvida man uppburit lön under året eller ej. En okulär besiktning av viktade och oviktade deskriptiva analyser ger vid handen att skillnaderna i resultat endast är marginella. Se också Fritzell och Lundberg (2000) för en mer utförlig beskrivning av ULF-materialet.

¹⁵ Som noterades ovan kan registerdata inte skilja ensamstående föräldrar från dem som har barn från ett tidigare förhållande och nu bor med en partner med vilken de inte har gemensamma barn (se fotnot 1).

variabler) och (ii) finns möjlighet att kontrollera för ett stort antal förhållanden i de statistiska analyserna. De variabler som används beskrivs löpande i texten. Det finns dock skäl att redan här diskutera den grupp som står i fokus för vårt intresse, de ensamstående mödrarna.

1.5.1 Vilka är de ensamstående mödrarna?

I detta kapitel operationaliseras gruppen ensamstående mödrar på följande sätt. ULF-formuläret innehåller en fråga om vilka personer som finns i den intervjuades hushåll. Denna fråga lyder ”Vilka andra (utöver den intervjuade, författarens anmärkning) personer bor här och tillhör familjen? Finns det ytterligare någon som bor här och hyr möblerat rum?” Såväl information om födelseår som relation till den intervjuade inhämtas för var och en av dessa eventuella övriga personer. De ensamstående mödrarna utgörs här av de kvinnor som uppger att de inte lever tillsammans med en make/maka eller sambo och har egna barn upp t.o.m. 18 år boende i hushållet.¹⁶ Enligt intervjuarinstruktionen ska barnet bo i hushållet minst två dagar per vecka för att räknas med. I praktiken är det dock upp till den intervjuade att avgöra om barnet bor i hushållet eller ej. Tyvärr saknas information om hur ofta barnet bor hos den frånlevande föräldern (fadern). Det antagande som görs här är därför att barnet alltid bor hos den intervjuade modern. I praktiken kan emellertid barnet spendera en mycket stor del av tiden hos fadern. Om så är fallet har detta givetvis en positiv inverkan på moderns ekonomiska situation då det kan antas att hennes löpande utgifter för t.ex. mat och andra dagligvaruartiklar minskar. I nedanstående analys justeras inkomsten för antalet barn (se nedan). Då barnet tillbringar mycket tid hos fadern underskattas därför moderns justerade inkomst. Barn till ensamstående föräldrar har ofta ett frekvent umgänge med den frånlevande föräldern – och detta umgänge har ökat över tid (SCB 1995). Likaså händer det att dessa barn *bor* hos den frånlevande föräldern. Uppgifter baserade på den Levnadsnivåundersökning för barn (Barn-LNU) som

¹⁶ Med den operationalisering av begreppet ”ensamstående mor” som används här förtjänar det påpekas att ensamstående kvinnor med barn över 18 år således betraktas som ensamstående kvinnor utan barn. Detta sker under antagandet att äldre barn försörjer sig själva, ett antagande som inte nödvändigtvis alltid överensstämmer med verkligheten. En praktisk gräns för hur gamla barnen kan vara och fortfarande till fullo försörjas av föräldrarna måste emellertid sättas och det har bedömts som rimligt att denna gräns sätts vid den ålder då barnet är högst 18 år.

genomfördes under år 2000 gör gällande att ungefär fyra av tio barn och ungdomar (10–18 år) som lever med en ensamstående mor någon gång bor hos sin frånlevande far. Det genomsnittliga antalet dagar per månad är 4, vilket motsvarar ca 13 procent av tiden (Jonsson m.fl. 2001).¹⁷ Det är emellertid fortfarande ovanligt att barnet bor lika mycket hos båda föräldrarna när dessa inte lever ihop. SCB uppskattar år 2000 denna andel till ca 10 procent för barn mellan 0 och 17 år (Barnombudsmannen och SCB 2001). För att studera den ekonomiska betydelsen för ensamstående mödrar av att barnet bor hos fadern en viss del av tiden kommer inkomstsimuleringar att genomföras.

De ensamstående mödrarna är naturligtvis inte en homogen grupp. Av detta skäl redovisas de ensamstående mödrarnas situation i vissa analyser efter demografiska och andra förhållanden såsom etnicitet, antal barn, ålder, ortstyp och utbildningsnivå.¹⁸

1.5.2 Analysstrategi

I detta kapitel intresserar vi oss för vilka ekonomiska resurser de ensamstående mödrarna har men också hur tillgången till dessa resurser har förändrats över tid. Det huvudsakliga intresset knyts därvidlag till början respektive slutet av 1990-talet (1990/1991 och 1998/1999). I vissa analyser redovisas dock också uppgifter för en mellanliggande tidpunkt, nämligen 1994/1995. Skälet till detta är att vi vill fånga utvecklingen under de kraftiga konjunktursvängningar som rått under decenniet.

¹⁷ Det är betydligt vanligare att barn till ensamstående fäder ibland bor hos den frånlevande föräldern (modern) än tvärtom.

¹⁸ Ensamstående mödrar skiljer sig åt också på ett annat viktigt sätt, nämligen vilken orsak som ligger bakom detta förhållande. Ensamstående mor kan man bli på åtminstone tre sätt. Historiskt sett har en stor andel av de ensamstående mödrarna utgjorts av änkor, dvs. kvinnor vars man, fadern till barnen, avlidit. I takt med att mortaliteten minskat och familjestrukturen förändrats utgörs de ensamstående mödrarna i dag till en överväldigande majoritet av frånskilda/separerade mödrar (Nyman 1998). En tredje grupp av ensamstående mödrar är de som aldrig levt med barnens far. Det kan finnas skäl att tro att de ekonomiska förutsättningarna och andra levnadsvillkor varierar med orsaken till att man är ensamstående mor. Av två praktiska orsaker görs ingen åtskillnad mellan dessa tre typer av ensamstående mödrar här. För det första saknas nödvändig information, tidigare samboende mödrar kan inte urskiljas från de mödrar som aldrig levt med barnets far. För det andra skulle inte ett tillfredsställande antal observationer erhållas för var och en av de tre olika typerna av ensamstående mödrar. Det finns dock skäl för läsaren att ha detta i åtanke och för framtida forskning att återkomma till frågan om den ekonomiska situationen varierar med orsaken till detta civilstånd.

Det är viktigt att notera att vi inte följer samma individer över tid. Istället studeras villkoren för gruppen ensamstående mödrar vid de givna tidpunkterna. Det rör sig således huvudsakligen om olika individer. Likaså finns det skäl att komma ihåg att detta civilstånd inte är ett statistiskt tillstånd utan ändras då ett (nytt) sammanboende inleds (jfr Nyman 1998).

De tre indikatorer på ekonomiska resurser som analyseras här är: 1) Inkomst. Här intresserar vi oss för tre olika typer av inkomster. För det första, faktorinkomsten: detta är vad individen/hushållet tjänar på marknaden i form av inkomster från anställning eller företagarinkomster respektive kapitalinkomster som räntor och olika typer av realisationsvinster (och -förluster). För det andra, bruttoinkomsten som är summan av faktorinkomsten och olika typer av skattepliktiga (t.ex. social- och arbetsmarknadspolitiska program som arbetsmarknadsstöd, pensioner, sjukpenning och föräldraförsäkring samt vissa delar av livränta) respektive skattefria (t.ex. barnbidrag, bostadsbidrag, socialbidrag, studiemedel och underhållsstöd) positiva transfereringar (SCB 2001b). För det tredje, den disponibla inkomsten. Detta är vad som finns kvar för hushållet att röra sig med då olika typer av positiva transfereringar är inräknade och negativa transfereringar (som skatter) är frånräknade.¹⁹ I de flesta analyser justeras den aktuella inkomsttypen för hushållsstorlek och sammansättning (se nedan). 2) Avsaknad av en ekonomisk buffert/kontantmarginal. Denna indikator är skapad utifrån frågan: ”Om du plötsligt skulle hamna i en oförutsedd situation, där Du på en vecka måste skaffa fram X kronor, skulle Du klara det?” I 1990/1991 års ULF-undersökningar sattes denna summa till 12 000 kronor, 1994/1995 till 13 000 kronor och

¹⁹ Här bör två kommentarer göras. 1) Under 1990 och 1991 genomfördes en stor skatte-reform i landet. Denna fick bl.a. till följd att basen för inkomsttaxering breddades, dvs. inkomster som tidigare var skattefria gjordes nu skattepliktiga. Eftersom reformen inte var fullt genomförd år 1990 betyder detta att inkomsterna för detta år ”underskattas” något i jämförelse med de andra år som ingår i våra analyser. Med identiska inkomstdefinitioner de olika åren hade inkomsterna år 1990 m.a.o. varit något högre. För att, i någon mån, kontrollera för effekterna av detta har deskriptiva analyser där inkomsterna åren 1998/1999 jämförs endast med 1991 genomförts. Dessa analyser ger inte skäl att ändra på de slutsatser som dras här. Möjligen överskattas dock den relativa ekonomiska förlusten under 1990-talet något för ensamstående mödrar. 2) I de skattefria positiva transfereringarna respektive de negativa transfereringarna och, följaktligen, i den disponibla inkomsten, har SCB inkluderat uppgifter om erhållna respektive utbetalade underhållsbidrag (enligt intervju) och bidragsförskott/underhållsstöd (enligt registerdata). I det fåtal fall då uppgifter om belopp saknas för såväl underhållsbidrag som bidragsförskott och underhållsstöd, har ett värde motsvarande bidragsförskottets/underhållsstödets storlek imputerats av SCB (muntlig kommunikation och e-brevskorrespondens med Per-Olof Fredriksson, SCB). Andra typer av ekonomiska transfereringar mellan föräldrarna saknar vi helt information om.

1998/1999 till 14 000 kronor.²⁰ Till dem som svarar jakande har en följdfråga med ett antal fasta svarsalternativ ställts: ”På vilket sätt skulle Du göra det?” 3) Den sista indikatorn på ekonomiska förutsättningar är baserad på frågan: ”Har det under de senaste 12 månaderna hänt att Du haft svårigheter med att klara de löpande utgifterna för mat, hyra, räkningar m.m.?” Svarsalternativen här är ”ja” eller ”nej”.

Vid analyserna av inkomst tillkommer också mått på spridningen i gruppen. Utöver en redovisning av situationen mitt i inkomstfördelningen (medianinkomsten) presenteras också data för individer/hushåll högre upp (vid den 75:e percentilen) respektive längre ner (25:e percentilen) i fördelningen. Den 75:e percentilen refererar till den punkt i inkomstfördelningen där en fjärdedel av gruppen har högre inkomster medan tre fjärdedelar har lägre inkomster. På motsvarande sätt är värdet för den 25:e percentilen den inkomst där tre fjärdedelar av gruppen har högre inkomster medan en fjärdedel har lägre inkomster.

För att få en bild av huruvida utvecklingen för de ensamstående mödrarna under 1990-talet är unik eller uppvisar mönster som också gäller den övriga befolkningen jämförs situationen med sex andra hushållstyper: ensamstående fäder, ensamstående kvinnor utan barn, ensamstående män utan barn, sammanboende par utan barn, sammanboende par med 1–2 barn och sammanboende par med 3 eller fler barn.²¹ Endast intervjuade som var mellan 16 och 64 år gamla vid intervjutillfället ingår, dvs. ålderspensionärer finns inte med i analyserna (annat än som makar/samboende till den intervjuade). Denna åldersselektion görs för att övriga grupper av individer/hushåll ska vara någorlunda jämförbara med de ensamstående mödrarna, som mycket sällan ligger utanför detta åldersspann. För jämförbarhetens skull exkluderas också ungdomar mellan 16 och 24 år som bor kvar i föräldrahemmet. Deras ekonomiska betingelser är mycket speciella i det att de betraktas som egna hushåll i datamaterialet men ändå i mycket hög utsträckning kan antas vara försörjda av sina föräldrar.

I kapitlet genomförs, avslutningsvis, ett antal multivariata analyser i form av s.k. OLS-regression. Denna metod är lämplig när

²⁰ Mellan 1990/1991 och 1998/1999 följer ökningen av summan Konsumentprisindex (KPI) tämligen väl medan summan för åren 1994/1995 är något lågt satt i förhållande till samma index.

²¹ Begreppet ”sammanboende” inrymmer såväl gifta som samboende par. Hushållstyperna utan barn utgörs givetvis till viss del av föräldrar med utflugna barn respektive sådana som ännu inte har barn.

man, som här, använder sig av en kontinuerlig beroendevariabel (inkomst). Multivariat analys har den fördelen att den möjliggör statistiska ”kontroller” för olika förhållanden. Det är t.ex. möjligt att analysera om skillnader i inkomst mellan två tidsperioder för en viss grupp kan ”förklaras” av skillnader i andra förhållanden, som utbildningsnivå, i gruppen. Metoden förklaras närmare i den löpande texten.

1.6 Hur ser den materiella och ekonomiska situationen ut för de ensamstående mödrarna och hur har den förändrats under 1990-talet?

1.6.1 Disponibel hushållsinkomst

Hur ser då de ensamstående mödrarnas ekonomiska och materiella situation ut vid 1990-talets slut och hur har situationen utvecklats under decenniet? Här ska vi ge en beskrivning av tre olika indikatorer men vi inleder med att analysera den disponibla hushållsinkomsten, som justeras med hjälp av en s.k. ekvivalensskala. Skälet till detta är att vi vill ta hänsyn till (i) hur många som ska leva av hushållsinkomsten,²² (ii) hushållets sammansättning²³ och (iii) de stordrifts- eller skalfördelar som det innebär att vara flera i hushållet.²⁴ På så sätt får vi en mer realistisk bild av vilka ekonomiska resurser hushållsmedlemmarna har till sitt förfogande. Alternativet, att inte justera inkomsten, ger naturligtvis en helt orealistisk bild eftersom detta implicerar antagandet att det inte spelar någon roll om man är en, två eller tio hushållsmedlemmar som ska leva av en given inkomst.

²² I ett ensamhushåll där denna inkomst är, säg, 100 000 kronor ska ju denna fördelas på endast en individ. I ett hushåll med samma inkomst som består av ett sammanboende par utan barn ska samma summa fördelas på två individer, dvs. var och en har mindre att röra sig med än i det förra hushållet. Detta förhållande uppmärksammas endast om inkomsten justeras, dvs. om vi tar hänsyn till antalet hushållsmedlemmar. Med exemplet ovan skulle den justerade (eller ekvivalerade) disponibla hushållsinkomsten bli 100 000 kronor i det förra hushållet och 50 000 (100 000/2) i det senare hushållet.

²³ Utifrån antagandet att barn har lägre levnadsomkostnader än vuxna sätts ekvivalensvikten för barn lägre än för vuxna.

²⁴ Antag t.ex. att vi har ett hushåll med två vuxna vars sammanlagda inkomst är 200 000 kronor. Om denna summa divideras med antalet hushållsmedlemmar blir den ekvivalerade inkomsten 100 000 kronor (200 000/2). Men många av de utgifter som detta hushåll har är gemensamma för de båda hushållsmedlemmarna. Man behöver t.ex. vanligtvis bara *en* tvättmaskin, *ett* telefonabonnemang, *en* hemförsäkring, *en* TV-licens etc. Kostnaden per individ blir alltså lägre för vissa utgifter. För att ta hänsyn till dessa stordriftsfördelar divideras följaktligen inte hushållsinkomsten i hushåll som består av två vuxna med 2 utan med ett lägre tal.

Det råder ingen konsensus bland forskare om vilken typ av ekvivalensskala som är den ”bästa”. Skalorna baseras på antaganden som kan vara mer eller mindre rimliga och lämpligheten i att använda en viss skala framför en annan kan variera med syftet. Här har valet styrts av tidigare studier som publicerats i Kommitténs Valfärdsbokslut regi (se Fritzell och Lundberg 2000).²⁵ I denna skala ges den första vuxna individen (över 18 år) vikten 1, en eventuell partner (äkta make eller sambo) ges vikten 0,55 och barn (18 år eller yngre) ges vikten 0,47. I ett hushåll som består av två vuxna och två barn divideras således hushållsinkomsten med 2,49 ($1+0,55+2*0,47$) för att den justerade inkomsten ska erhållas. Detta betyder att ett hushåll med två vuxna och två barn måste ha en *total* disponibel hushållsinkomst på 249 000 kronor för att ha en justerad inkomst som motsvarar 100 000 kronor.²⁶

Låt oss nu studera inkomsterna för de ensamstående mödrarna och hur dessa har förändrats under det senaste decenniet. I Figur 1 redovisas de justerade disponibla medianinkomsterna²⁷ för olika hushållstyper i Sverige under tre perioder, 1990/1991, 1994/1995 och 1998/1999. Här framgår det att de ensamstående mödrarna vid 1990-talets början hade en justerad medianinkomst som motsvarar drygt 100 000 kronor i reala termer (1999 års penningvärde).²⁸ Alla andra grupper, utom de sammanboende föräldrarna med minst tre barn, hade avsevärt högre inkomster vid denna tidpunkt. Den grupp som hade den högsta inkomstnivån är de sammanboende paren utan barn vars justerade inkomster var nära 160 000 kronor,

²⁵ Läsaren bör dock hålla i minnet att resultaten givetvis påverkas av valet av ekvivalensskala. Om skalfördelarna t.ex. betraktas som relativt stora, och vikten för tillkommande hushållsmedlemmar därför sätts relativt lågt, höjs ju inkomstnivåerna i större hushåll i motsvarande grad.

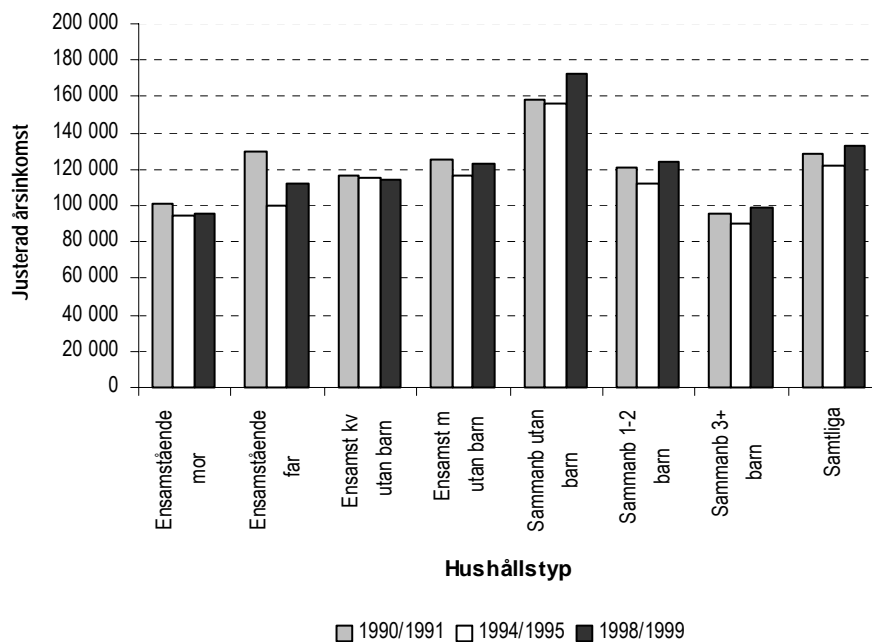
²⁶ Denna ekvivalensskala har utarbetats av SCB. För en genomgång av de överväganden som ligger till grund för skalan, se Jansson (1998). Ett underliggande antagande i ekvivalensskalor är att hushållets inkomster fördelas lika mellan makarna. Detta antagande är inte orimligt, trots att mannen i hushållet ofta har en högre individuell inkomst än kvinnan. I en studie för Kvinnomaktutredningen visar Ahrne och Roman (1997) att en majoritet (65 procent) av gifta kvinnor och män hävdar att de kan använda en lika stor summa pengar för personlig konsumtion som maken/makan. En ungefär lika stor andel kvinnor som män menar att maken/makan har större ekonomiskt spelrum. I de flesta äktenskap upplever sig också båda makarna ha lika stort inflytande över beslutet att köpa olika typer av kapitalvaror. Ett annat skäl att anta att hushållets resurser fördelas lika mellan makarna är att en stor andel av konsumtionen utgörs av varor och tjänster som kommer samtliga hushållsmedlemmar till del.

²⁷ Här redovisas median- (eller mitt-)inkomsten snarare än medelinkomsten eftersom det senare måttet är mycket känsligt för extremt höga respektive låga inkomster. Vid analyser av disponibel inkomst har individer (i ensamförsörjarhushåll) och hushåll (tvåförsörjarhushåll) med disponibla inkomster på 0 kronor genomgående exkluderats.

²⁸ Enligt Konsumentprisindex (KPI).

eller knappt 60 procent högre än för de ensamstående mödrarna, åren 1990/1991.

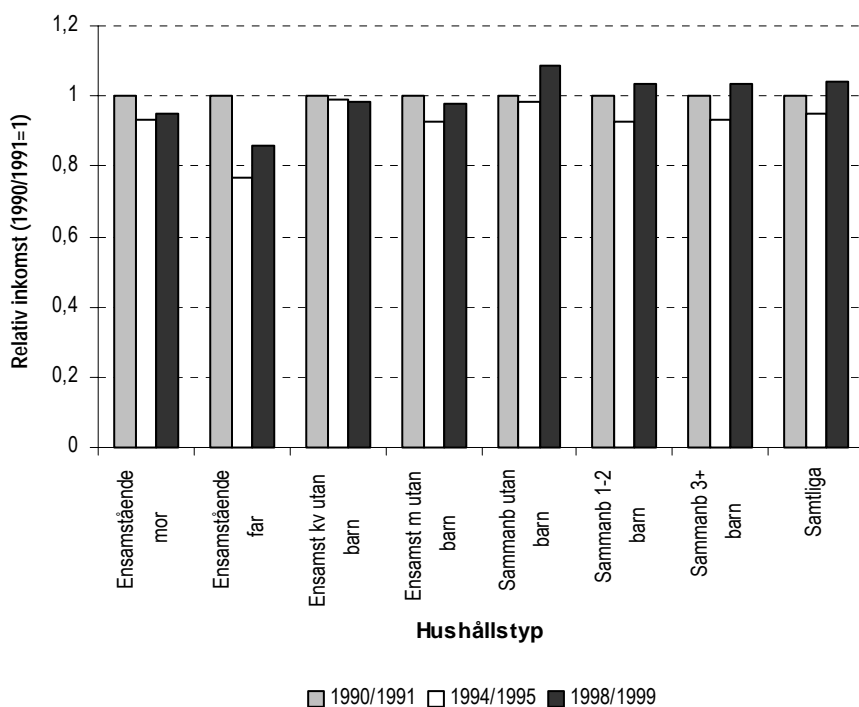
Figur 1. Justerad disponibel medianinkomst (i 1999 års penningvärde), efter hushållstyp och år. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna)

Hur har då inkomsterna utvecklats under 1990-talet? Detta illustreras tydligast med en figur över de relativa förändringarna (Figur 2). Här visar staplarna för "samtliga" att inkomstutvecklingen under perioden 1990/1991–1998/1999 generellt sett varit svagt positiv, medianinkomsten har ökat med nära 4 procent för hela populationen. Inkomsterna för perioden 1994/1995 är klart lägre än 1990/1991 vilket väl avspeglar den ekonomiska recession som då rådde i landet. Denna inkomstförsämring har dock hämtats in och t.o.m. vänts till en positiv utveckling under senare år. När materialet, som här, delas upp blir det emellertid tydligt att 1990-talet sett mycket olika ut för olika grupper i samhället. Alla har inte kunnat ta del av inkomstökningen. För de ensamstående mödrarna

minskade inkomsterna istället under perioden. Mellan 1990/1991 och 1994/1995 minskade inkomsten med knappt 7 procent, en nivå på vilken den i stort sett legat kvar fram till 1998/1999, trots förbättrade konjunkturer och minskad arbetslöshet. I motsats till denna utveckling har de sammanboende föräldrarna med 1–2 respektive 3 eller fler barn ökat sina inkomster med drygt 3 procent under perioden medan de sammanboende paren utan barn ökat sina inkomster med nära 9 procent.

Figur 2. Relativ förändring i justerad disponibel medianinkomst (i 1999 års penningvärde), efter hushållstyp och år. Inkomståren 1990/91 har satts till 1. Individier 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna)

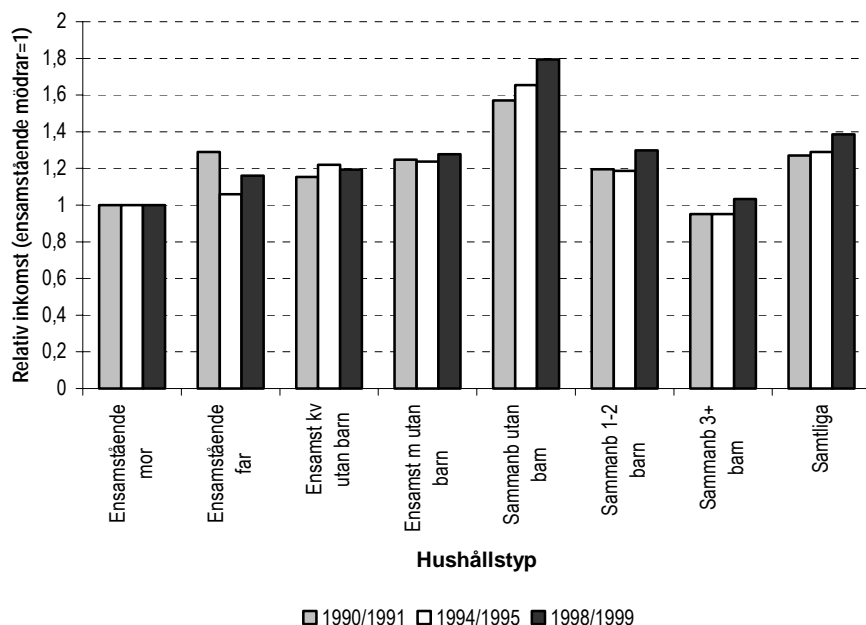
Andra grupper med ensamstående har, liksom de ensamstående mödrarna, erfarit inkomstminskningar. Dessa är dock i regel mindre omfattande, endast 1–2 procent. Undantaget här är de ensam-

stående fäderna vars inkomster sjunkit kraftigt.²⁹ Flera grupper (de ensamstående fäderna, ensamstående män utan barn, sammanboende med 1–2 barn och sammanboende med 3 eller fler barn) har, liksom de ensamstående mödrarna, erfarit kraftiga inkomstminskningar mellan 1990/1991 och 1994/1995. I motsats till de ensamstående mödrarna har emellertid dessa andra grupper helt, eller till stora delar, återhämtat sig under andra hälften av 1990-talet.

För att få en tydlig bild av situationen för de ensamstående mödrarna gentemot andra grupper redovisar vi, i Figur 3, den relativa nivån för övriga gruppers inkomster gentemot de ensamstående mödrarna under perioden. Åren 1990/1991 hade ”samtliga” justerade inkomster som var 27 procent högre än för de ensamstående mödrarna. Fyra år senare hade detta gap vidgats till 29 procent och vid slutet av perioden, 1998/1999, var skillnaden 39 procent. Ett talande exempel på den ogynnsamma utveckling som vederfarits de ensamstående mödrarna under 1990-talet är att föräldrar med minst tre barn, som inledde perioden med lägre inkomster, gått ikapp och förbi de ensamstående mödrarna vid periodens slut. För alla andra grupper (utom de ensamstående fäderna), som hade högre inkomster än de ensamstående mödrarna redan 1990/1991, har dessa skillnader accentuerats ytterligare under 1990-talet.

²⁹ Det begränsade antalet observationer gör dessa skattningar mycket osäkra. Det kan dock noteras att antalet ensamstående fäder ökat under tidsperioden. En tänkbar förklaring till resultatet (som kan prövas i framtida studier) är därför att de ensamstående fäderna tidigare utgjordes av en mer socialt och ekonomiskt selekterad grupp med höga inkomster. Denna hypotes stöds av att ensamstående fäder åren 1990/1991, jämfört med män i andra hushållstyper, hade relativt höga inkomster av arbete och kapital (jämför tabellerna 5 och 7 nedan). Mönstret att ensamstående fäders disponibla inkomster minskat kraftigt under 1990-talet återfinns också i data från SCB:s Inkomstfördelningsundersökning.

Figur 3. Relativ justerad disponibel medianinkomst (i 1999 års penningvärde), efter hushållstyp och år. Inkomsten för ensamstående mödrar har satts till 1. Individier 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna)

1.6.2 Ekonomisk buffert

Ett annat mått på materiell välfärd är huruvida man har tillgång till en ekonomisk buffert ("kontantmarginal"). Kan man få fram en viss summa pengar inom loppet av en vecka i händelse av oförutsedda utgifter? Detta mått inrymmer åtminstone två ytterligare dimensioner av ekonomiska förutsättningar än dem som fångas av disponibel inkomst. För det första är detta mått beroende av i vilken grad hushållet eller individen har ackumulerat ekonomiska resurser över tid. Den disponibla inkomsten avser ju bara ett specifikt inkomstår och inkomster kan variera mellan åren (se t.ex. Fritzell och Henz, kommande). Till skillnad från detta kan den ekonomiska bufferten, huruvida man har kunnat bygga upp en kontantmarginal eller ej, vara avhängig t.ex. inkomstnivåerna under

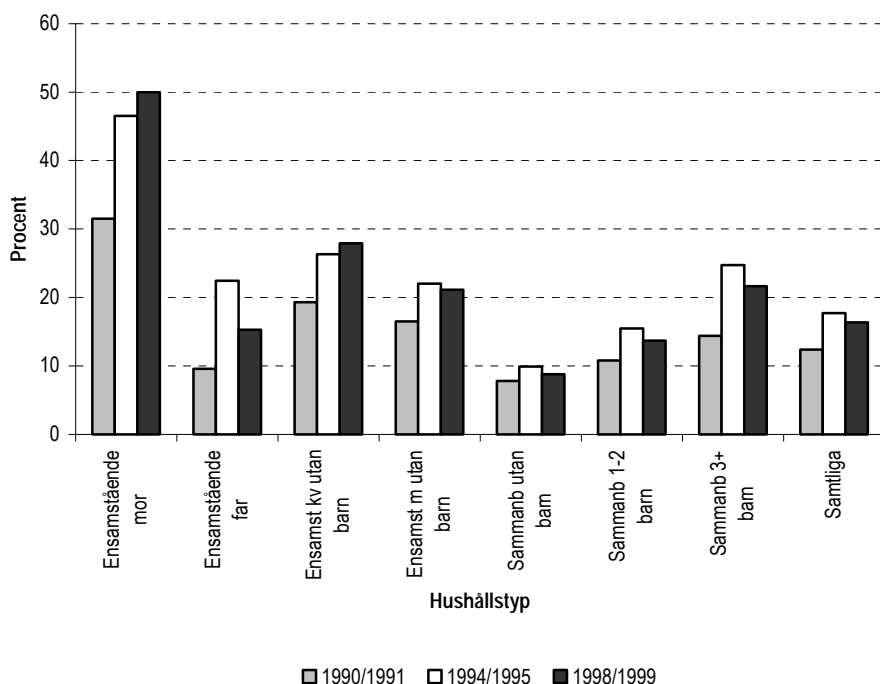
en längre tid. För det andra inkluderar måttet i viss mån graden av hushållets eller individens konsumtion. Tillgången till en kontantmarginal är ju beroende av om individen eller hushållet har preferenser för sparande eller för konsumtion. Nackdelen med detta är givetvis att måttet kan fånga de ”objektiva” ekonomiska förutsättningarna dåligt. Även om sambandet mellan inkomst och tillgången till en kontantmarginal är högt är det ju inte totalt. Detta gäller om hela eller stora delar av inkomsten används till konsumtion. Utöver dessa två dimensioner rymmer måttet en tredje dimension som gör det attraktivt i denna typ av analyser, det är intuitivt och ger en konkret innebörd i hushållets och individens ekonomiska villkor. Det ger också en indikation på individens ekonomiska trygghet. Kan man klara av oförutsedda utgifter, som om bilen behöver repareras, eller innebär sådana händelser allvarliga problem för hushållsekonomin, något man måste oroa sig för?

Hur ser det då ut? Berättar analyserna av kontantmarginal samma historia som analyserna av disponibel inkomst ovan? Ja, till vissa delar är det så. I Figur 4 framgår det att ensamstående mödrar i klart högre utsträckning än andra grupper i samhället saknar kontantmarginal; skillnaden mellan hushållstyperna är än mer dramatisk än vid analyserna av inkomst ovan. Vid början av 1990-talet saknade var tredje ensamstående mor möjlighet att få fram 12 000 kronor inom en vecka. I den grupp som i näst störst utsträckning saknade kontantmarginal, de ensamstående kvinnorna utan barn, var motsvarande andel knappt en på fem och för samtliga drygt en på tio. Liksom för inkomst har utvecklingen för de ensamstående mödrarna under decenniet varit mycket ogynnsam. Vid slutet av 1990-talet saknade hälften kontantmarginal. Återigen skedde den stora förändringen mellan 1990/1991 och 1994/1995 då andelen ökade från 32 till 46 procent. Till skillnad från inkomstutvecklingen under decenniet har emellertid tillgången till en kontantmarginal utvecklats negativt generellt sett. Detta gäller, i större eller mindre utsträckning, samtliga de grupper som redovisas här. Åren 1990/1991 var andelen som saknade kontantmarginal bland samtliga 12 procent och i slutet av perioden hade den ökat något, till 16 procent. Till skillnad från de ensamstående mödrarna har dock andelen som saknar en ekonomisk buffert legat konstant eller t.o.m. minskat något från 1994/1995 då den var uppe i 18 procent.³⁰ Den absoluta skillnaden mellan ensamstående mödrar och

³⁰ Skälen till att andelen som saknar en ekonomisk buffert ökat generellt sett, trots ökade realinkomster under perioden, kan vara flera. En möjlighet är att konsumtionsnivåerna ökat

andra grupper, som var stor redan vid 1990-talets början, har alltså ökat ytterligare under decenniet.

Figur 4. Avsaknad av kontaktmarginal (möjlighet att få fram en viss summa pengar inom en vecka i händelse av oförutsedda utgifter), efter hushållstyp och år. Andelar i procent. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna)

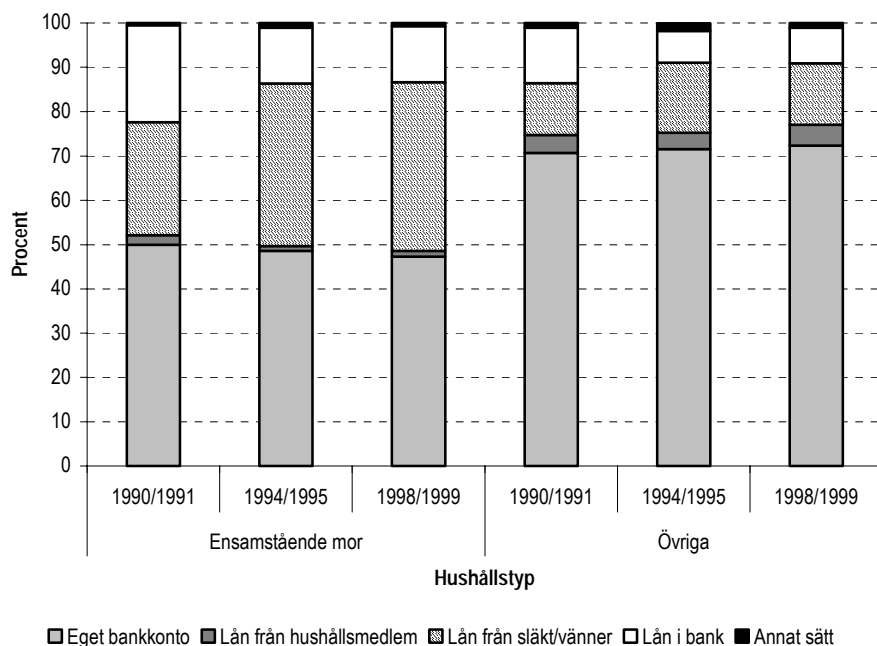
under decenniet, dvs. att en mindre andel av inkomsterna användes till sparande vid slutet av 1990-talet än vad som var fallet vid decenniets början. En annan möjlighet är att utgifts- och kostnadsnivåer ökat, vilket lämnat mindre resurser kvar för sparande. En tredje möjlighet är att sparandet i "bundna" sparformer, t.ex. obligationer, kapitalförsäkringar och privat pensionsparande ökat. En fjärde möjlighet är att det, sedan bankkrisen vid början av 1990-talet, blivit svårare att låna i bank (se fotnot 32) och en femte möjlig förklaring är de ökade arbetslöshetsnivåerna under decenniet. Även om dagens inkomstnivåer är relativt höga kan perioder av arbetslöshet ha haft en starkt negativ inverkan på tillgången till ett sparkapital för många grupper. Den senare förklaringen styrks av att andelen som saknar kontantmarginal minskat sedan mitten av 1990-talet, en period som präglats av stark ekonomisk tillväxt, minskad arbetslöshet och ökade realinkomster (se Figur 1).

Dessa skillnader blir än mer uttalade när vi går vidare med analyser av källan till den ekonomiska bufferten, dvs. hur man bär sig åt för att få fram den aktuella summan inom en vecka. Här blir det tydligt att skillnaden mellan ensamstående mödrar och andra grupper, i tillgången till en ekonomisk buffert, uppstår i två steg. Ensamstående mödrar saknar inte bara kontantmarginal oftare än andra grupper, de som säger sig kunna få fram pengar inom en vecka uppger också oftare än andra grupper att de måste ta lån för att klara detta. I Figur 5 redovisas källan till den ekonomiska bufferten, bland dem som har tillgång till en sådan, för ensamstående mödrar respektive övriga grupper.³¹ Av de ensamstående mödrarna avser åren 1990/1991 hälften att ta ut pengarna från ett eget bankkonto medan den andra hälften uppger att de måste låna från hushållsmedlem, släkt och/eller vänner, i bank eller utnyttja något annat sätt för att få fram pengarna. Andelen som har pengarna på eget bankkonto är relativt konstant över tid även om en marginell minskning kan skönjas. Totalt sett innebär detta att endast 24 procent (andelen ja-svar multiplicerat med andelen som uppger eget bankkonto som källa till kontantmarginal) av de ensamstående mödrarna vid slutet av 1990-talet har direkt tillgång till en kontantmarginal, en summa de själva har kontroll över. Andelen som har pengarna på eget bankkonto bland övriga grupper är 72 procent, en andel som ökat marginellt under 1990-talet. Totalt, dvs. när de som saknar kontantmarginal inkluderas, innebär detta att andelen av de övriga som åren 1998/1999 hävdar att de kan få fram pengarna via eget bankkonto är 61 procent.³²

³¹ För överskådlighetens skull utgör samtliga andra hushållstyper en enda kategori här.

³² Värt att notera är också att en minskande andel, av såväl ensamstående mödrar som övriga, uppger att de skulle låna i bank för att få fram en kontantmarginal. Detta kan vara ett utslag av den bankkris som inträffade vid början av decenniet och som ledde till en mer restriktiv utlåningspraxis. I gengäld har andelen som uppger lån från släkt och/eller vänner ökat under 1990-talet och till stor del ersatt lån i bank som källa till kontantmarginal.

Figur 5. Källa till kontantmarginal (bland dem som har sådan), efter hushållstyp och år. Andelar i procent. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna)

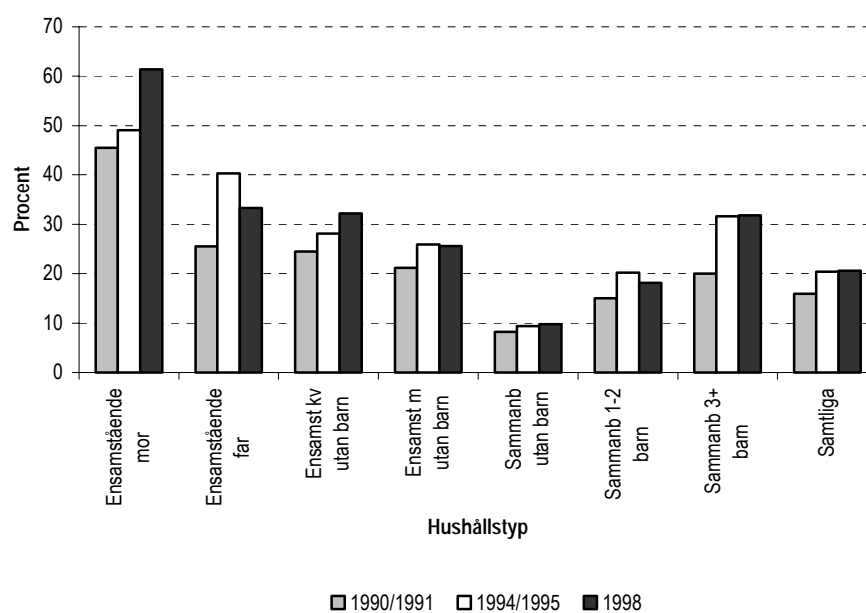

1.6.3 Svårigheter att klara löpande utgifter

Analyserna fortsätter med ett tredje mått på ekonomiska omständigheter, nämligen om individen anser att han/hon haft svårigheter att klara de löpande utgifterna under det senaste året. Detta kan t.ex. gälla kostnader för mat, hyra och andra utgifter. Återigen kan det slås fast att de ensamstående mödrarna är en missgynnad grupp (se Figur 6). Situationen påminner i mångt och mycket om den som gäller för kontantmarginal (se ovan) men nivåerna är något högre. Vid 1990-talets början uppgav 46 procent av de ensamstående mödrarna att det hänt att de haft svårt att klara sina löpande utgifter under det senaste året. Vid decenniets slut var

andelen drygt 60 procent.³³ Från en hög nivå i början av 1990-talet har nivån alltså stigit ytterligare under decenniet. En intressant skillnad gentemot analyserna av kontantmarginal är att den stora förändringen skjutit fart först sedan mitten av årtiondet. Detta mönster delas bara mellan de ensamstående mödrarna och de ensamstående kvinnorna utan barn. Också för övriga grupper har, liksom för avsaknaden av kontantmarginal, andelen med ekonomiska problem totalt sett ökat under perioden. Men sedan 1994/1995 har andelen stabiliserats. Det bör också understrykas att nivåerna är väsentligt lägre och den absoluta ökningen i andelen med denna typ av ekonomiska problem är mindre omfattande.

Figur 6. Svårigheter att klara löpande utgifter, efter hushållstyp och år. Andelar i procent. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna)

³³ Dessa uppgifter avser endast 1998 och inte, som ovan, 1998/1999. Skälet är att ULF-formuläret för år 1999 saknar frågan om respondenten haft svårigheter att klara de löpande utgifterna under det senaste året.

De båda hushållstyperna med ensamstående kvinnor var också de enda där andelen som saknar en ekonomisk buffert fortsatte öka mellan 1994/1995 och 1998/1999 (se Figur 4). Kanske kan en bidragande orsak till den kraftiga ökningen i andelen som har svårigheter att klara de löpande utgifterna, under senare hälften av 1990-talet, vara att avsaknaden av kontantmarginal har en fördröjd inverkan på förmågan att betala räkningar och utgifter? Det är ju rimligt att anta att det första som sker med hushållsekonomin när de ekonomiska ramarna blir snävare är att kontantmarginalen försvinner, följt av att man får svårigheter att klara av de löpande utgifterna.

1.6.4 Drabbas vissa typer av ensamstående mödrar mer än andra?

De ensamstående mödrarna är, som de flesta andra grupper i samhället, en mycket heterogen grupp. En viktig fråga är förstås därför om den inkomstminskning som gäller gruppen i dess helhet också gäller oberoende av t.ex. utbildningsnivå eller ursprungsland. Kan det vara så att inkomstminskningen bara drabbat vissa typer av ensamstående mödrar medan andra inte påverkats alls eller kanske t.o.m. ökat sina inkomster under 1990-talet? Denna fråga ska vi besvara här. Låt oss emellertid inleda med att besvara en annan fråga, nämligen om den generella inkomstförsämring vi bevittnat för de ensamstående mödrarna gäller oavsett var i inkomstfördelningen man befinner sig. Vad som redovisas i Figur 1 ovan är ju medianinkomster, dvs. den inkomstnivå som gäller vid mitten av inkomstfördelningen för respektive grupp. Vi vet således inte, utifrån dessa resultat, hur inkomstutvecklingen ser ut för de ensamstående mödrar som befinner sig längre upp respektive ner i inkomstfördelningen och hur denna utveckling förhåller sig till utvecklingen för motsvarande grupper i andra hushållstyper. Dessa uppgifter redovisas därför i Tabell 1. Här framgår, inledningsvis, respektive hushållstyps medianinkomst (i 1 000-tals kronor) åren 1990/1991 och 1998/1999.³⁴ Dessa står att finna under rubriken 50:e percentilen i tabellen och ligger till grund för de uppgifter som redovisades i Figur 1. Vi känner således redan till att de ensamstående mödrarna åren 1990/1991 hade en justerad disponibel inkomst på nära 101 000 kronor och att den åren 1998/1999 hade

³⁴ För överskådlighetens skull redovisas fortsättningsvis inga uppgifter för 1994/1995.

sjunkit till 96 000 kronor. Detta motsvarar en absolut minskning på knappt 5 000 kronor och en relativ försämring på nära 5 procent. Men gäller detta också för ensamstående mödrar med relativt låga respektive höga inkomster?

Tabell 1. Inkomstspridning (25:e, 50:e och 75:e percentilen) i justerad disponibel inkomst (1 000-tals kronor i 1999 års penningvärde), efter hushållstyp och år. Samtliga. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna)

	Ensam- stående mödrar	Ensam- stående fäder	Ensam- stående kvinnor utan barn	Ensam- stående män utan barn	Samman- boende utan barn	Samman- boende 1-2 barn	Samman- boende 3+ barn
<i>25:e percentilen</i>							
1990/1991	87,5	105,4	95,6	93,5	131,1	102,3	80,8
1998/1999	85,7	92,7	90,1	92,0	141,4	104,6	80,4
Absolut förändring i kronor	-1,8	-12,7	-5,5	-1,5	+10,3	+2,3	-0,4
Relativ förändring i procent	-2,1	-12,0	-5,8	-1,6	+7,9	+2,2	-0,5
<i>50:e percentilen</i>							
1990/1991	100,9	130,1	116,3	125,8	158,5	120,6	96,0
1998/1999	96,1	111,6	114,7	122,8	172,4	124,7	99,2
Absolut förändring i kronor	-4,8	-18,5	-1,6	-3,0	+13,9	+4,1	+3,2
Relativ förändring i procent	-4,8	-14,2	-1,4	-2,4	+8,8	+3,4	+3,3
<i>75:e percentilen</i>							
1990/1991	113,6	153,4	142,0	154,3	187,6	142,8	110,0
1998/1999	111,4	130,7	141,0	155,1	211,0	151,9	118,5
Absolut förändring i kronor	-2,2	-22,7	-1,0	+0,8	+23,4	+9,1	+8,5
Relativ förändring i procent	-1,9	-14,8	-0,7	+0,5	+12,5	+6,4	+7,7
<i>Inkomstspridning</i> (kvot 75:e/25:e percentilen)							
1990/1991	1,30	1,46	1,49	1,65	1,43	1,40	1,36
1998/1999	1,30	1,41	1,56	1,69	1,49	1,45	1,47
<i>Inkomstspridningens förändring</i> (kvot 1998-1999/1990-1991)	1,00	0,97	1,05	1,02	1,04	1,04	1,08
<i>Antal observationer</i>							
1990/1991	279	52	819	1 188	2 719	2 716	598
1998/1999	301	100	805	1 214	2 714	2 337	577

Värdena vid den 25:e percentilen representerar inkomstnivån för den ensamstående mor som har 75 procent av de andra ensamstående mödrarna över sig i inkomstfördelningen och 25 procent under sig. Detta betyder att åren 1990/1991 hade en fjärdedel av de ensamstående mödrarna en justerad disponibel inkomst som var 87 500 kronor eller mindre, dvs. minst ca 13 procent lägre än för medianhushållet bland de ensamstående mödrarna. Åren 1998/1999 hade inkomstnivån för dessa ensamstående mödrar med de lägsta inkomsterna sjunkit – men ”bara” med knappt 2 000 kronor, eller 2 procent, vilket är en mindre minskning än för medianhushållet.

Hur ser det ut högre upp i inkomstfördelningen då? Den översta fjärdedelen bland de ensamstående mödrarna har också minskat sin lägsta inkomstnivå under decenniet, från 114 000 till 111 000 kronor, en nedgång med 2 procent. De slutsatser som kan dras av dessa resultat är följande. Den försämring av den reala justerade disponibla inkomsten under 1990-talet som vi tidigare sett för medianhushållet bland de ensamstående mödrarna verkar vara allmän, oavsett vilken av de tre nivåerna i inkomstfördelningen, den 25:e, 50:e eller 75:e percentilen, som studeras. Ett intressant förhållande är dock att den relativa inkomstförsämringen varit allra störst för medianhushållet och minst för dem med de lägsta och de högsta inkomsterna. Totalt sett innebär detta att den relativa (och absoluta) inkomstskillnaden mellan den 75:e och 25:e percentilen varit oförändrad mellan 1990/1991 och 1998/1999 (30 procent). Det vanliga mönstret i de andra hushållstyperna är istället att den relativa inkomstutvecklingen varit bättre för dem högre upp i inkomstfördelningen. Medan den relativt jämna inkomstfördelning som rådde bland de ensamstående mödrarna redan åren 1990/1991 har fortsatt under 1990-talet har inkomstklyftan alltså ökat ytterligare inom nästan alla andra hushållstyper under decenniet.

Inkomstminskningen har således varit allmän bland de ensamstående mödrarna under 1990-talet, även om de med relativt låga respektive höga inkomster klarat sig bättre än dem vid mitten av inkomstfördelningen. Men betyder detta att alla grupper av ensamstående mödrar haft en liknande utveckling under decenniet, oavsett förhållanden som utbildning och etnicitet? Detta var den fråga som ställdes inledningsvis i detta avsnitt och som vi nu återkommer till.

I Tabell 2 framgår resultaten från en s.k. multivariat analys (OLS-regression) där talen (koefficienterna eller estimaten) i Modell 1 uttrycker *förändringen* i justerad disponibel inkomst för

respektive kategori av ensamstående mödrar mellan åren 1990/1991 och 1998/1999.³⁵ Låt oss exemplifiera. Här utgör ett av värdena under respektive variabel (utbildningsnivå, ålder, födelseland etc.) referenskategori, vilket betyder att inkomsten för denna kategori satts till 0 och att inkomsten för övriga kategorier relateras till detta värde. I modellen framgår det således att inkomstutvecklingen under den aktuella tidsperioden varit ungefär 6 700 kronor bättre för ensamstående mödrar med en gymnasial utbildning än för ensamstående mödrar med en förgymnasial utbildning. På motsvarande sätt har ensamstående mödrar med en eftergymnasial utbildning erfarit en inkomstutveckling som är ca 17 000 kronor bättre än för de ensamstående mödrarna med lägst utbildning. Skillnaden mellan ensamstående mödrar med förgymnasial och gymnasial utbildning är inte statistiskt säkerställd, det är dock skillnaden mellan ensamstående mödrar med den lägsta respektive högsta utbildningsnivån. Detta samband är statistiskt säkerställt på 1-procentsnivån, vilket utmärks av de tre *-tecken som följer efter estimatet. Eftersom datamaterialet endast utgörs av ett urval av befolkningen i Sverige finns det nämligen en risk att resultaten uppkommit av en slump, grundad i att urvalet på ett eller annat sätt skiljer sig från totalpopulationen. Detta signifikantest visar emellertid att risken för detta är högst 1 procent vilket betyder att vi med 99-procentig säkerhet kan utgå från att sambandet mellan utbildningsnivå och inkomstutveckling under 1990-talet verkligen gäller för den totala populationen ensamstående mödrar i Sverige.

³⁵ Resultaten i Modell 1 refererar alltså till interaktionseffekten mellan respektive variabel och undersökningsår. I Modell 2 kontrollerar vi för samtliga huvudeffekter och prövar därvid om interaktionseffekten kvarstår.

Tabell 2. Inkomstutvecklingen (justerad disponibel inkomst i 1999 års penningvärde) 1990/1991–1998/1999 för ensamstående mödrar (16–64 år), efter utbildningsnivå, ålder, födelse-land, ortstyp och antal barn (OLS-regression)

<i>Bakgrundskarakteristika</i>	Modell	
	1	2
<i>Utbildningsnivå</i>		
Förgymnasial	0	0
Gymnasial	+6 711	+6 656
Eftergymnasial	+17 059***	+16 216***
<i>Ålder</i>		
-29 år	0	0
30-39 år	-1 366	+1 035
40- år	-7 378	-4 899
<i>Födelse-land</i>		
Född i Sverige	0	0
Född i annat land	-8 171	-4 893
<i>Ortstyp</i>		
Tätområde, flerfamiljshus	0	0
Tätområde, blandad bebyggelse	-9 574*	-6 900
Tätområde, en-/tvåfamiljshus	-6 250	+1 679
By eller mindre ort	-8 699	-10 729
Ren landsbygd	+3 576	+5 432
<i>Antal barn</i>		
1 barn	0	0
2 barn	+1 166	+1 735
3+ barn	+2 111	+97
<i>Antal observationer</i>	578	

*** $p \leq 0.01$, ** $p \leq 0.05$, * $p \leq 0.10$

Modell 1: Undersökningsår + respektive variabel + år * respektive variabel (fem modeller)
 2: Undersökningsår + utbildningsnivå + ålder + födelse-land + ortstyp + antal barn + år * respektive variabel (fem modeller)

Observera att de presenterade resultaten inte ger någon som helst uppfattning om *nivån* på inkomsten utan endast dess genomsnittliga absoluta förändring under tidsperioden.³⁶ Utöver skillnaden i inkomstutveckling mellan olika utbildningsnivåer visar analysen att inkomstförändringen under perioden varit i stort sett identisk oavsett hur många barn den ensamstående modern har. Inga av skillnaderna är statistiskt säkerställda. Detsamma gäller betydelsen av moderns ålder och födelseland. Här finns det visserligen tendenser till att äldre ensamstående mödrar haft en sämre inkomstutveckling under decenniet än de yngre, även om de äldre förvisso fortfarande har högre inkomster (se Tabell A1 i Appendix). På motsvarande sätt finns det en tendens till att ensamstående mödrar födda i annat land än Sverige haft en sämre inkomstutveckling än dem som är födda i landet. Inte heller dessa skillnader är dock, trots att de är något större än för antalet barn, statistiskt säkerställda. Detta gäller dock när vi istället riktar blicken mot betydelsen av ortstyp. Ensamstående mödrar boende i tätområden med blandad bebyggelse har haft en sämre inkomstutveckling än de mödrar som bor i tätområden med mestadels flerfamiljshus. Dessa skillnader är statistiskt säkerställda på 10-procentsnivån.

Av de två interaktionseffekter som är signifikanta, och alltså visar en inkomstutveckling under 1990-talet som markant avviker från respektive referenskategori, återstår endast en när vi kontrollerar för samtliga förhållanden (utbildningsnivå, ålder, födelseland, ortstyp och antal barn) i Modell 2. Givet dessa förhållanden har ensamstående mödrar med eftergymnasial utbildning en klart bättre inkomstutveckling än de med förgymnasial utbildning. Den sämre inkomstutvecklingen bland ensamstående mödrar boende i tätområden med blandad bebyggelse kan alltså till stora delar ”förklaras” med skillnader i övriga förhållanden. Den sämre inkomstutvecklingen beror således delvis på att denna grupp har en annan åldersstruktur, utbildningsnivå, etnisk bakgrund och har ett

³⁶ Inkomstnivåerna för respektive grupp efter år samt de absoluta och relativa förändringarna framgår i Tabell A1 i Appendix. Observera att de multivariata analyserna genomgående baseras på medelvärden medan uppgifterna i deskriptiva tabeller och figurer refererar till medianvärden. Detta är skälet till de (små) avvikelser som finns i absoluta skillnader mellan uppgifterna i Tabell 2 och Tabell A1 i Appendix men också på andra ställen i texten.

Resultaten i regressionsanalyser är mycket känsliga för extremvärden (s.k. ”outliers”). I den typ av analyser som genomförs här skulle t.ex. ett fåtal individer med mycket höga inkomster kunna ha en stor inverkan på regressionskoefficienternas värden. Här, och framgent i kapitlet, genomförs regressionsanalyser endast för ensamstående mödrar. För att undvika inverkan av extremvärden har en okulär besiktning av de ensamstående mödrarnas justerade disponibla inkomster gjorts. Denna besiktning ger dock vid handen att några extremt höga inkomster inte föreligger.

annat genomsnittligt antal barn än ensamstående mödrar som bor i tätområden med mestadels flerfamiljshus.³⁷

1.6.5 Sammanfattning

Det står alltså klart att ensamstående mödrar i Sverige under det senast avslutade decenniet levde under mindre gynnsamma ekonomiska förutsättningar än andra grupper i jämförbara åldrar i samhället (ensamstående fäder, ensamstående utan barn och sammanboende med respektive utan barn). Fyra mönster är framträdande. För det första, ensamstående mödrar hade, redan vid 1990-talets början, mer knappa ekonomiska resurser än andra grupper. Detta gäller såväl justerad disponibel inkomst som avsaknad av en ekonomisk buffert och svårigheter att klara löpande utgifter.³⁸ För det andra, de ensamstående mödrarnas förhållandevis dåliga ekonomiska ställning har ytterligare befasts under decenniet. De redan stora skillnaderna gentemot övriga grupper har ökat. För det tredje, den stora försämringen inträffar mellan 1990-talets början och dess mitt. Det är under denna tidsperiod som de ensamstående mödrarna erfar att den justerade inkomsten och tillgången till en ekonomisk buffert minskar som mest. Ett undantag här är emellertid att problemen att klara av de löpande utgifterna ökar kraftigast från 1990-talets mitt till dess slut. För det fjärde, också andra grupper har, från mer gynnade utgångsnivåer, erfart försämringar mellan 1990/1991 och 1994/1995. Dessa grupper har dock i allmänhet helt återhämtat sig, eller åtminstone förbättrat sin situation, mellan 1994/1995 och 1998/1999. Detta gäller inte de ensamstående mödrarna. För dem har inkomsterna stabiliserats på en låg nivå medan andelarna som saknar en ekonomisk buffert respektive haft problem med de löpande utgifterna under det senaste året fortsatt att öka.

³⁷ Fördjupade analyser visar att ensamstående mödrar med förskolebarn (0–6 år) har lägre justerade disponibla inkomster än ensamstående mödrar med endast äldre barn. *Inkomstutvecklingen* under perioden 1990/1991–1998/1999 förefaller emellertid ha varit bättre för den förra gruppen; inkomsterna är oförändrade medan de sjunkit för ensamstående mödrar med äldre barn (dessa resultat redovisas inte i tabellform). Orsaken till de två gruppernas olika inkomstutveckling har inte gått att identifiera. En tänkbar möjlighet är dock att olika välfärdsstatliga arrangemang garanterar en lägsta inkomstnivå, så att inkomsterna för de ensamstående mödrar som har de lägsta inkomsterna, till vilka mödrarna med förskolebarn hör, inte "kan" sjunka under en viss nivå.

³⁸ Ett undantag är de sammanboende med tre eller fler barn vars justerade inkomster vid inledningen av 1990-talet var något lägre än de ensamstående mödrarnas.

Resultaten visar också att inkomstutvecklingen varierar inom gruppen ensamstående mödrar. De med relativt låga respektive höga inkomster har erfarit mindre inkomstförsämringar än de vid mitten av inkomstfördelningen. Ensamstående mödrar med hög utbildning har också haft en klart bättre inkomstutveckling än de med låg utbildning.

1.7 Varför har den ekonomiska situationen försämrats för de ensamstående mödrarna under 1990-talet?

Så här långt har det kunnat konstateras att den relativt svåra ekonomiska situation som de ensamstående mödrarna hade vid inledningen av 1990-talet ytterligare har försämrats under decenniet. Den fråga som då inställer sig är *varför* detta har skett. Det finns flera tänkbara orsaker till detta. En sådan är att de ensamstående mödrarnas förvärvsarbetsgrad minskat och att man således i mindre utsträckning än tidigare tar, eller har möjlighet att ta, ansvar för sin egen försörjning. En annan möjlighet är att de ensamstående mödrarna i mindre utsträckning än tidigare har tillgång till olika typer av positiva transfereringar (t.ex. bidrag) eller att det reala värdet av befintliga transfereringar har minskat. En tredje möjlighet, ibland förbisedd, är att den sociala och demografiska sammansättningen av gruppen ensamstående mödrar har förändrats under 1990-talet. Samtliga dessa tre möjliga förklaringar till de ensamstående mödrarnas missgynnade ekonomiska situation kommer att diskuteras och prövas empiriskt nedan. Vi inleder med att studera hur sammansättningen av inkomsterna för de olika hushållstyperna i allmänhet och de ensamstående mödrarna i synnerhet har förändrats under perioden.

1.7.1 Inkomstens sammansättning

I detta avsnitt riktas fokus mot den relativa betydelsen av olika inkomstslag. I vilken grad utgörs olika hushållstypers disponibla inkomster av inkomster från förvärvsarbete och kapital respektive positiva transfereringar? Hur har betydelsen av dessa inkomsttyper förändrats under 1990-talet? Och hur har relationerna mellan de olika hushållstyperna förändrats?

I Tabell 3 redovisas faktorinkomst, bruttoinkomst³⁹ respektive disponibel inkomst (kolumn 1-3, se förklaring av de olika inkomsttyperna ovan) för var och en av de aktuella hushållstyperna för inkomståren 1990/1991 och 1998/1999. Det är genomgående justerade inkomster och medianvärden som redovisas. I kolumnerna 4–6 redovisas bruttoinkomstens respektive den disponibla inkomstens relation till faktorinkomsten. Kolumnerna 7–9 refererar till relationen mellan var och en av övriga hushållstypers inkomstnivåer och de ensamstående mödrarnas inkomster för varje respektive inkomstslag. En tanke bakom att redovisa olika inkomstslag är givetvis att få en uppfattning om den relativa betydelsen av dessa för de olika hushållstypernas disponibla inkomster. Genom att jämföra den disponibla inkomsten med faktorinkomsten kan t.ex. de omfördelade effekterna av olika välfärdsstatliga program uppskattas.⁴⁰

³⁹ Notera att det är bruttosumman av såväl skattefria som skattepliktiga bidrag som redovisas här. Ett skattepliktigt bidrag på t.ex. 2 000 kronor som implicerar en skatt på 1 000 kronor framstår därför som dubbelt så stort som ett skattefritt bidrag på 1 000 kronor, trots att dessa bidrar till den disponibla inkomsten i samma omfattning.

⁴⁰ Inkomstomfördelning via statliga och kommunala program eller stöd är förvisso en mycket komplex fråga. Det är omöjligt att veta hur individens eller hushållets inkomster hade gestaltat sig om de offentliga transfereringssystemen sett annorlunda ut eller varit helt frånvarande. Skälet till detta är att individer då kan förväntas bete sig på andra sätt, vad gäller t.ex. förvärvsarbetsgrad, än vad som, vid varje given tidpunkt, är fallet vid rådande transfereringssystem. Inte heller vet vi om inkomster då hade omfördelats på något annat sätt (se t.ex. Sandmo 1996). Vad som redovisas här är därför vad Smeeding och Gottschalk (1995:15) karakteriserat som "en enkel beskrivning som fokuserar skillnaderna i (inkomst)ojämlikhet före och efter statlig och kommunal omfördelning" (egen översättning).

Tabell 3. Inkomstens sammansättning (1 000-tals kronor, justerade medianinkomster i 1999 års penningvärde), efter hushållstyp och år. Samtliga. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna)

Hushållstyp	Justerad medianinkomst			Kvot inkomst/faktorinkomst			Kvot inkomst/inkomst för ensamstående mödrar		
	Faktor-inkomst (1)	Brutto-inkomst (2)	Disponibel inkomst (3)	Faktor-inkomst (4)	Brutto-inkomst (5)	Disponibel inkomst (6)	Faktor-inkomst (7)	Brutto-inkomst (8)	Disponibel inkomst (9)
<i>Ensamstående mödrar</i>									
1990/1991	72,8	123,6	100,9	1	1,70	1,39	1	1	1
1998/1999	72,7	124,2	96,1	1	1,71	1,32	1	1	1
<i>Sammanboende 1-2 barn</i>									
1990/1991	144,1	172,1	120,6	1	1,19	0,84	1,98	1,39	1,20
1998/1999	163,1	188,1	124,7	1	1,15	0,76	2,24	1,51	1,30
<i>Sammanboende 3+ barn</i>									
1990/1991	97,9	130,6	96,0	1	1,33	0,98	1,34	1,06	0,95
1998/1999	117,9	145,5	99,2	1	1,23	0,84	1,62	1,17	1,03
<i>Sammanboende utan barn</i>									
1990/1991	193,0	229,8	158,5	1	1,19	0,82	2,65	1,86	1,57
1998/1999	223,2	262,7	172,4	1	1,18	0,77	3,07	2,12	1,79
<i>Ensamstående fäder</i>									
1990/1991	161,7	179,5	130,1	1	1,11	0,80	2,22	1,45	1,29
1998/1999	137,7	163,9	111,6	1	1,19	0,81	1,89	1,32	1,16
<i>Ensamstående kvinnor utan barn</i>									
1990/1991	135,8	162,9	116,3	1	1,20	0,86	1,87	1,32	1,15
1998/1999	109,0	166,9	114,7	1	1,53	1,05	1,50	1,34	1,19
<i>Ensamstående män utan barn</i>									
1990/1991	161,8	182,6	125,8	1	1,13	0,78	2,22	1,48	1,25
1998/1999	150,0	186,1	122,8	1	1,24	0,82	2,06	1,50	1,28

Låt oss inleda med att titta närmare på inkomstens sammansättning för de ensamstående mödrarna. Detta kan samtidigt tjäna som exempel på hur tabellen ska förstås. Åren 1990/1991 var medianvärdet för den justerade faktorinkomsten för ensamstående mödrar knappt 73 000 kronor (kolumn 1). När de positiva transfereringar-

na läggs till ökar inkomsten till nära 124 000 kronor (bruttoinkomsten, kolumn 2) och efter det att negativa transfereringar dragits ifrån uppgår den justerade disponibla inkomsten till 101 000 kronor (kolumn 3). Detta innebär att bruttoinkomsten är 70 procent högre än faktorinkomsten (kolumn 5) och den disponibla inkomsten är 39 procent högre än faktorinkomsten (kolumn 6). Detta illustrerar tydligt den omfördelande verkan som olika typer av välfärdspolitiska åtgärder har; efter det att positiva transfereringar lagts till och negativa transfereringar dragits ifrån hade de ensamstående mödrarna åren 1990/1991 nära 40 procent mer att röra sig med än de själva hade tjänat genom förvärsarbete och kapitalinkomster.

Hur förhåller sig då sammansättningen av de ensamstående mödrarnas inkomster till övriga grupper? Låt oss, för överskådlighetens skull, koncentrera jämförelsen på de sammanboende paren med 1–2 barn. De senares justerade faktorinkomster var åren 1990/1991 nära dubbelt så höga som för de ensamstående mödrarna (se kolumn 7). Denna stora skillnad kan ha flera orsaker. En är att inkomsttagarna i denna hushållstyp till hälften utgörs av män, vars förvärsarbetsinkomster genomsnittligen är högre än kvinnors. En annan orsak är att vi antar att det finns skalfördelar då man är flera i hushållet. En tredje orsak är att antalet barn i denna hushållstyp inte är dubbelt så stort som för de ensamstående mödrarna. Givet att dessa hushåll vanligtvis består av två inkomsttagare betyder detta att det relativt sett är färre som ska leva på respektive inkomsttagares inkomst.

Till faktorinkomsten läggs sedan de positiva transfereringarna. Dessa kommer samtliga hushållstyper till del – men i mycket olika omfattning, något som i praktiken betyder att de har starkt inkomstomfördelande effekter. Som vi minns ökade medianinkomsten åren 1990/1991 med 70 procent för de ensamstående mödrarna. För tvåföräldrafamiljerna är motsvarande ökning endast 19 procent (se kolumn 5). När bruttoinkomsten jämförs är inkomstskillnaden mellan de båda hushållstyperna därför endast 39 procent (kolumn 8). Detta ger oss ett mått på omfattningen av omfördelningen. Av det initiala inkomstgapet på 98 procent har alltså 59 procentenheter ätits upp som en följd av socialförsäkrings- och bidragssystem.

För att erhålla den disponibla inkomsten dras, slutligen, summan av de negativa transfereringarna (mestadels skatter) ifrån bruttoinkomsten. Detta medför att inkomstgapet mellan de ensam-

stående mödrarna och de sammanboende paren med 1–2 barn minskar ytterligare, till 20 procent. Den totala omfördelningen har alltså inneburit att den skillnad på 98 procent som förelåg när faktorinkomsterna jämfördes har reducerats med 80 procent ($100 - (20/98) = 80$). Av denna reduktion står de positiva transfereeringarnas omfördelning verkan för 76 procent ($59/78 = 76$) medan de negativa transfereeringarna står för resterande 24 procent ($19/78 = 24$). Annorlunda uttryckt kan man säga att de ensamstående mödrarna ursprungligen hade justerade faktorinkomster som var 49 procent lägre än inkomsterna för sammanboende par med 1-2 barn. När de disponibla inkomsterna jämförs har denna skillnad krympt till 16 procent.

Har dessa relationer förändrats mellan 1990/1991 och 1998/1999? Ja, till viss del har de det. Utvecklingen av faktorinkomsten har t.ex. varit starkt positiv för de hushållstyper som består av ett sammanboende par (med respektive utan barn) medan de ensamståendes inkomster snarast minskat. För de ensamstående mödrarna ligger dock den justerade faktorinkomsten konstant.⁴¹ Detta betyder således att de ensamstående mödrarna förlorat till tvåföräldrafamiljerna. Mellan 1990/1991 och 1998/1999 hade t.ex. gapet i faktorinkomst mellan de ensamstående mödrarna och de sammanboende paren med 1–2 barn ökat från 98 till 124 procent (kolumn 7).

Betydelsen av positiva transfereeringar har minskat något för de sammanboende paren med 1-2 barn medan den legat konstant för de ensamstående mödrarna (se kolumn 5).⁴² För relationen mellan

⁴¹ Detta trots, som vi senare ska se, att faktorinkomsten generellt ökat för de ensamstående mödrarna under 1990-talet. Skälet till att den justerade faktorinkomsten ändå inte ökat är att de ensamstående mödrarna har ett högre genomsnittligt antal barn åren 1998/1999 än åren 1990/1991. Givet denna förändring har de ensamstående mödrarnas faktorinkomster ändå utvecklats sämre än för övriga barnfamiljer och sammanboende utan barn (se nedan).

⁴² Det finns två typer av positiva transfereeringar: skattefria och skattepliktiga. De skattefria transfereeringarna inkluderar t.ex. barnbidrag, bostadsbidrag, socialbidrag, studiemedel och underhållsstöd (SCB 2001b). Fördjupade analyser (som inte redovisas i tabellen) visar att ensamstående mödrar tar emot mer i skattefria bidrag än någon annan hushållstyp. Summan har också, i reala, icke-justerade termer, ökat från 1990/1991 till 1998/1999 – på varje nivå (25:e, 50:e och 75:e percentilen) i fördelningen av bidragsmottagande. Vid slutet av perioden mottog medianhushållet bland de ensamstående mödrarna 57 000 kronor i skattefria bidrag, dvs. nära 5 000 kronor per månad. För sammanboende med 1-2 barn var motsvarande belopp 1 500 kronor. Notera dock att den relativa skillnaden i justerade belopp är ännu större. Resultaten från multivariata analyser visar att en stor del av ökningen hänger ihop med att de ensamstående mödrarna har fler barn att försörja åren 1998/1999 än 1990/1991 (se nedan). Enligt andra studier tillhör bostadsbidraget, studiestödet och socialbidraget de enskilda skattefria bidragsformer som ökat i betydelse för de ensamstående mödrarna under perioden. Betydelsen av barnbidraget har minskat, såväl justerat för antalet barn som i absoluta termer (SCB 2000b; Socialstyrelsen 2001). Att summan av de positiva transfereeringarna, totalt sett, ändå varit i det närmaste konstant beror på att betydelsen av skattepliktiga

de ensamstående mödrarna och de sammanboende paren med 1-2 barn betyder detta att de positiva transfereringarna åstadkommer en något större utjämning av inkomstskillnaden mellan de båda hushållstyperna vid slutet av decenniet. Eftersom omfattningen av de positiva transfereringarna är oförändrad för de ensamstående mödrarna kan detta alltså inte förklara något av de försämringar i disponibel inkomst som gruppen erfarit under decenniet. Den *absoluta* inkomstminskningen kan däremot förklaras av att man får behålla en mindre del av sin bruttoinkomst i disponibel inkomst (se kolumn 6). Detta, i sin tur, kan emellertid inte förklara skillnaden i inkomstutveckling mellan de båda hushållstyperna eftersom förändringen av de negativa transfereringarna är identiska för dem, dvs. den relativa ökningen av de negativa transfereringarna är lika stor för de båda grupperna.⁴³ Förklaringen till den *relativa* inkomstminskningen för ensamstående mödrar gentemot tvåföräldrafamiljer är istället att utvecklingen av den justerade faktorinkomsten varit väsentligt sämre för de ensamstående mödrarna under 1990-talet (se kolumn 1).

Trots att de negativa transfereringarna alltså ökat i omfattning under 1990-talet bör det ändå understrykas att transfereringar totalt sett (positiva och negativa) fortfarande bidrar till att omfördela resurser i mycket stor utsträckning. Dessa omfördelningar är mer betydelsefulla för ensamstående mödrars inkomster än för någon annan grupp. För denna hushållstyp var t.ex. den disponibla inkomsten åren 1998/1999 drygt 30 procent högre än faktorinkomsten. Sammanboende med 1–2 barn däremot har disponibla inkomster som är mer än 20 procent lägre än faktorinkomsten.

positiva transfereringar har minskat under 1990-talet. Till de viktigare skattepliktiga transfereringarna hör olika typer av arbetsmarknadsstöd och pensioner, sjukpenning, föräldrapenning och vissa delar av livränta. Man kvalificerar sig således för flera av dessa social- och arbetsmarknadspolitiska program genom att förvärvsarbeta eller tidigare ha gjort det. Det är framförallt ersättning i samband med sjukdom och föräldrapenning som minskat i betydelse för de ensamstående mödrarna medan betydelsen av olika former av arbetsmarknadsstöd har ökat, dock inte i motsvarande omfattning (SCB 2000b).

⁴³ Båda grupperna får behålla ca 5 procent mindre av sina bruttoinkomster åren 1998/1999 än vad de fick åren 1990/1991. (Ensamstående mödrar: $100,9/123,6=0,816$; $96,1/124,2=0,774$; $0,774/0,816=0,949$. Sammanboende med 1-2 barn: $120,6/172,1=0,701$; $124,7/188,1=0,663$; $0,663/0,701=0,946$).

1.7.2 Vad har hänt med de ensamstående mödrarnas förvärvsarbetsgrad under 1990-talet?

Som noterats ovan har 1990-talet inneburit en kraftig minskning i anknytningen till arbetsmarknaden generellt sett. Föregående analys antyder emellertid att utvecklingen varit särskilt ogynnsam för de ensamstående mödrarna, åtminstone i jämförelse med familjeförsörjare i sammanboende par med och utan barn. I Tabell 4 framgår det att 82 procent, fem av sex, av de ensamstående mödrarna förvärvsarbetade åren 1990/1991.⁴⁴ Av dessa var en majoritet anställda på heltid, 56 procent, medan fyra av tio var anställda på deltid. Tämligen få av de ensamstående mödrarna var företagare och jordbrukare, endast 3 procent. Bland de ensamstående mödrar som inte var förvärvsarbetande, 18 procent, uppgav åren 1990/1991 en fjärdedel att de var arbetslösa och sökte ett arbete.⁴⁵ Fyra av tio studerade och en av fem var (förtids)pensionär.⁴⁶ Bland dem som förvärvsarbetade uppgick den genomsnittliga arbetstiden till 36 timmar per vecka. Utslaget på samtliga, dvs. inklusive dem som inte förvärvsarbetade, var den genomsnittliga veckoarbetstiden drygt 29 timmar.

⁴⁴ Dessa uppgifter avser den sysselsättning den intervjuade hade veckan före intervjun och inkluderar tjänstledighet för t.ex. barnledighet. Notera vidare att arbetskraftsdeltagandet är högre eftersom de arbetslösa då inkluderas. Här vill vi dock redovisa den faktiska andelen förvärvsarbetande.

⁴⁵ Denna andel avser dem som svarade "var arbetslös, sökte eller väntade på arbete (hela eller del av veckan)" på frågan om vilken eller vilka sysselsättningar som var aktuella under veckan före intervjun. Detta skulle innebära att *arbetskraftsdeltagandet* bland ensamstående mödrar åren 1990/1991 var ca 86 procent ($0,818 + 0,182 \cdot 0,235 = 0,861$).

⁴⁶ Andelarna i sysselsättningarna bland de icke förvärvsarbetande uppgår till mer än 100 procent. Skälet till detta är att en och samma person kan ha flera av dessa sysselsättningar samtidigt.

Tabell 4. Huvudsaklig sysselsättning respektive veckoarbetstimmar, efter år, för ensamstående mödrar, övriga mödrar, övriga kvinnor respektive män. Andelar i procent och arbetstimmar per vecka. Individer 16-64 år (exklusive 16-24-åringar som bor kvar hos föräldrarna)

	Ensamstående mödrar		Övriga mödrar		Övriga kvinnor		Män	
	1990/1991	1998/1999	1990/1991	1998/1999	1990/1991	1998/1999	1990/1991	1998/1999
Sysselsättning								
Förvärvsarbetar[†]	81,8	73,8	89,6	80,5	79,9	70,8	88,6	81,1
Arbetstid och sysselsättning, förvärvsarbetande								
<i>Heltid</i>	56,3	54,5	41,3	50,3	59,9	59,8	78,8	77,5
Arbetsstimmar/vecka (medelvärde) ^{**}	40,1	40,3	39,7	40,7	39,8	40,8	42,0	42,1
<i>Deltid</i>	40,6	39,2	50,5	41,0	33,9	33,1	5,1	6,2
Arbetsstimmar/vecka (medelvärde) ^{**}	29,7	27,7	27,4	28,4	26,2	27,2	27,3	24,7
<i>Företagare och jordbrukare</i>	2,9	5,9	8,1	8,6	6,1	7,1	16,1	16,3
Arbetsstimmar/vecka (medelvärde) ^{**}	44,7	42,9	37,6	38,4	38,6	40,1	53,6	52,0
Förvärvsarbetar ej^{††}	18,2	26,2	10,4	19,5	20,1	29,2	11,4	18,9
Arbetslös	23,5	52,5	18,8	33,7	10,6	17,2	21,3	32,0
Studerande	41,2	36,7	23,9	33,0	22,5	32,8	26,9	29,9
Pensionär	19,6	11,3	13,1	6,1	55,8	42,6	49,1	39,0
Var sjuk	19,6	20,3	11,4	12,5	13,9	13,2	11,2	10,7
Skötte hushåll	80,4	77,2	93,1	88,2	82,0	70,6	55,9	63,1
Militärtjänst	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,1	0,4
Övrigt	0,0	0,0	0,6	1,0	1,1	1,2	2,5	1,4
<i>Arbetsstimmar/vecka (medelvärde)</i>								
Förvärvsarbetande	36,0	35,6	33,3	35,5	35,1	36,3	43,1	42,7
Samtliga	29,4	26,2	29,8	28,5	28,0	25,6	38,1	34,6
<i>Antal observationer</i>	279-280	300-301	1 678-1 686	1 517-1 525	2 293-2 300	2 295-2 309	4 218-4 242	4 147-4 161

* Avser huvudsaklig sysselsättning (enligt IPs uppgift) under veckan före intervju.

** Om IP har flera typer av förvärvsarbeten har antalet veckoarbetstimmar för dessa adderats.

*** Andelarna för de olika sysselsättningarna nedan adderar till mer än 100 procent beroende på att en och samma individ kan ha flera sysselsättningar.

Andelen förvärvsarbetande bland de ensamstående mödrarna har minskat kraftigt under 1990-talet, från 82 till 74 procent. Till detta kommer att en minskande andel av de förvärvsarbetande är heltidsanställda (från 56 till 54 procent). Vad innebär detta för utveck-

lingen av det totala antalet förvärvsarbetstimmar bland de ensamstående mödrarna? Ja, bland de förvärvsarbetande har den genomsnittliga veckoarbetstiden minskat med nära en halvtimme, från 36 till 35,6 timmar. Nedgången i andelen heltidsanställda har på gruppnivå i viss utsträckning kompenseras av att fler ensamstående mödrar blivit företagare, en grupp med relativt lång veckoarbetstid. Den stora nedgången i de ensamstående mödrarnas arbetsutbud blir istället synlig när vi studerar den genomsnittliga veckoarbetstiden för samtliga. Denna har minskat från 29,4 till 26,2, dvs. med drygt 3 timmar (mer än 10 procent), mest beroende på att en mindre andel av de ensamstående mödrarna förvärvsarbetar.⁴⁷

Liksom de ensamstående mödrarna har övriga kvinnors förvärvsarbetsgrad minskat under 1990-talet; bland övriga mödrar har andelen förvärvsarbetande minskat från 90 till 80 procent och bland övriga kvinnor från 80 till 71 procent. Utträdet från arbetsmarknaden har alltså varit något större för dessa kvinnor än för de ensamstående mödrarna. Det är dock fortfarande vanligare att sammanboende mödrar förvärvsarbetar än att ensamstående mödrar gör det. Kvinnor utan hemmavarande barn förvärvsarbetar i lägre utsträckning; för denna grupp är ju andelen pensionärer relativt hög.

Utvecklingen för dessa tre grupper av kvinnor skiljer sig emellertid åt också på andra viktiga sätt. Andelen heltidsanställda har t.ex. ökat kraftigt för övriga mödrar. Det är fortfarande vanligare att ensamstående mödrar arbetar heltid men i takt med att detta blivit mindre vanligt och att det har blivit allt vanligare för övriga mödrar så har dessa närmast sig de ensamstående mödrarna. Hälften av de övriga mödrarna arbetade heltid åren 1998/1999. Detta har inneburit att de förvärvsarbetande i denna grupp har ökat sin genomsnittliga veckoarbetstid med 2,2 timmar, från 33,3 till 35,5, dvs. man arbetar lika mycket som de ensamstående mödrarna. Trots en kraftigt ökande andel icke förvärvsarbetande i gruppen har den totala genomsnittliga veckoarbetstiden för samtliga endast minskat med 1,3 timmar, eller 4 procent. Medan skillnaden mellan ensamstående och övriga mödrar i total genomsnittlig veckoarbets-

⁴⁷ Åren 1998/1999 förvärvsarbetade 60 procent av de ensamstående mödrarna med förskolebarn (0-6 år) och 80 procent av de ensamstående mödrarna med endast äldre barn. Båda grupperna av ensamstående mödrar uppvisar liknande mönster avseende förändringar i förvärvsarbetsgrad, heltidsarbete, sysselsättning bland icke förvärvsarbetande och förvärvsarbetsstid under 1990-talet.

tid var liten i början av 1990-talet hade den ökat till drygt två timmar åren 1998/1999, till övriga mödrars fördel.

Bland dem som inte förvärvsarbetar är det knappast förvånande att andelen som uppger sig vara arbetssökande ökat kraftigt i samtliga grupper under decenniet. Den allra kraftigaste ökningen har emellertid ägt rum bland de ensamstående mödrarna; åren 1998/1999 återfinns mer än hälften av de icke förvärvsarbetande i gruppen arbetssökande. Givet att andelen icke förvärvsarbetande ökat innebär detta en dramatisk ökning i arbetslöshetstalen, från 4 till 14 procent. Åren 1990/1991 utgjordes många av de icke förvärvsarbetande ensamstående mödrarna av studerande. Tvärt emot vad som är fallet för övriga grupper har denna andel minskat något bland de ensamstående mödrarna under 1990-talet.

De ensamstående mödrarna har alltså, liksom andra kvinnor (och män, se de två kolumnerna längst till höger), minskat sitt totala arbetsutbud under perioden. Andelen förvärvsarbetande har gått ner kraftigt liksom det genomsnittliga antalet veckoarbetstimmar. Den senare minskningen är större än för andra grupper. Men också bland de förvärvsarbetande kvinnorna finns det alltså skillnader mellan de ensamstående mödrarna och övriga. De senare har ökat sitt arbetsutbud medan det minskat för de förra. Frågan är nu hur denna utveckling påverkat de ensamstående mödrarnas inkomster från förvärvsarbete under 1990-talet och hur dessa inkomster förändrats jämfört med övriga grupper.

1.7.3 Hur har faktorinkomsterna förändrats?

I Tabell 5 redovisas faktorinkomster på individnivå, dvs. den är inte justerad för hushållets storlek och sammansättning. Något förenklat kan faktorinkomsten beskrivas som den inkomst individen får från ett eventuellt förvärvsarbete (lön från anställning och inkomst från fåmansföretag och företagariinkomst) och olika typer av kapitalinkomster (t.ex. ränta på banksparande och realisationsvinster från aktieförsäljningar). För de allra flesta utgörs givetvis faktorinkomsten till den absolut största delen av inkomster från arbete.⁴⁸ För överskådlighetens skull har vi begränsat oss till att

⁴⁸ I genomsnitt utgjordes faktorinkomsten till mer än 90 procent av inkomster från arbete, såväl 1991 som 1998. Skillnaderna i denna andel, liksom i förändringen av denna andel under perioden, är relativt små mellan de familjetyper som redovisas här (SCB 2000b). Detta betyder att de resultat som redovisas nedan (och i Tabell 3 ovan) sannolikt inte (eller endast

jämföra de ensamstående mödrarnas inkomster med de tre hushållstyper som består av sammanboende par med och utan barn.⁴⁹ Individer i dessa hushållstyper har dock delats upp efter kön för att en jämförelse mellan ensamstående mödrar och andra kvinnor ska vara möjlig. Till detta kommer att de två typerna av sammanboende mödrar förts samman i en kategori (den sista kolumnen i tabellen) så att ensamstående och övriga mödrar på ett enkelt sätt ska kunna jämföras.

till mycket liten del) är en effekt av förändrade relationer i kapitalinkomster mellan de olika familjetyperna.

⁴⁹ Motsvarande inkomster för övriga hushållstyper framgår dock i Tabell 7.

Tabell 5. Faktorinkomst (1 000-tals kronor i 1999 års penningvärde), samtliga, efter hushållstyp och år. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna). 25:e, 50:e och 75:e percentilen

	Ensamstående mödrar	Sammanboende utan barn		Sammanboende 1-2 barn		Sammanboende 3+ barn		Mödrar (ej ensamstående)
		Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	
<i>25:e percentilen</i>								
1990/1991	45,5	56,1	113,1	58,5	156,6	28,3	164,0	49,8
1998/1999	22,9	39,2	94,6	46,2	175,9	37,9	126,6	44,2
Absolut förändring i kronor	-22,6	-16,9	-18,5	-12,3	+19,3	+9,6	-37,4	-5,6
Relativ förändring i procent	-49,7	-30,1	-16,4	-21,0	+12,3	+33,9	-22,8	-11,2
<i>50:e percentilen</i>								
1990/1991	130,0	128,4	188,2	119,0	209,2	87,8	207,1	113,8
1998/1999	140,2	150,1	215,8	137,6	237,5	135,5	226,1	136,9
Absolut förändring i kronor	+10,2	+21,7	+27,6	+18,6	+28,3	+47,7	+19,0	+23,1
Relativ förändring i procent	+7,8	+16,9	+14,7	+15,6	+13,5	+54,3	+9,2	+20,3
<i>75:e percentilen</i>								
1990/1991	171,6	170,5	251,8	164,8	274,5	147,3	262,4	161,7
1998/1999	195,7	209,7	294,2	195,0	323,2	190,0	296,8	194,2
Absolut förändring i kronor	+24,1	+39,2	+42,4	+30,2	+48,7	+42,7	+34,4	+32,5
Relativ förändring i procent	+14,0	+23,0	+16,8	+18,3	+17,7	+29,0	+13,1	+20,1
<i>Antal observationer</i>								
1990/1991	279	1 478	1 331	1 376	1 376	309	292	1 685
1998/1999	301	1 497	1 350	1 213	1 214	312	277	1 525

Vilken faktorinkomst har då ensamstående mödrar och hur har den förändrats under 1990-talet? För de ensamstående mödrarna var medianinkomsten åren 1990/1991 130 000 kronor. Jämfört med sammanboende män är detta naturligtvis en förhållandevis låg inkomst, men om de ensamstående mödrarna istället jämförs med sammanboende kvinnor utan barn och andra mödrar står sig deras inkomster tämligen väl. Ensamstående mödrars medianinkomst var åren 1990/1991 något högre än för sammanboende kvinnor utan barn och ca 16 000 kronor högre än de sammanboende mödrarnas.

Vid slutet av decenniet hade denna inkomst ökat med 10 000 kronor, eller 8 procent. Denna ökning överträffas emellertid klart av övriga kvinnor. Sammanboende kvinnor utan barn ökade sina medianinkomster med 17 procent, eller nästan 22 000 kronor. För de sammanboende mödrarna har utvecklingen under 1990-talet varit än mer gynnsam; deras medianinkomst har ökat med 23 000 kronor, eller 20 procent. Skillnaden mellan de ensamstående och sammanboende mödrarnas medianinkomster krympte därmed från 16 000 till ungefär 3 000 kronor mellan 1990/1991 och 1998/1999.

För att få en bild av spridningen i inkomstutvecklingen under 1990-talet redovisas inte bara medianinkomsterna utan också värdena för den 25:e respektive 75:e percentilen. Åren 1990/1991 hade en fjärdedel av de ensamstående mödrarna en faktorinkomst som var 45 500 kronor eller mindre. Åren 1998/1999 var motsvarande inkomst 23 000 kronor, en minskning till hälften. Detta ska inte tolkas så att de ensamstående mödrar som har lägst faktorinkomst har erfårit kraftiga lönesänkningar. Skälet till denna utveckling är snarare det faktum att en mindre andel av de ensamstående mödrarna förvärvsarbetar. Eftersom de som inte förvärvsarbetade, eller endast gjorde så i liten omfattning, också finns med i dessa analyser pressar detta ner inkomstnivåerna bland dem längst ner i fördelningen. Detta fenomen är också tydligt i några av de andra hushållstyperna. Jämfört med andra kvinnor och män med relativt låga faktorinkomster har dock de ensamstående mödrarnas inkomstutveckling varit dålig.

Slutsatsen av detta är alltså att gruppen ensamstående mödrar med de lägsta inkomsterna från arbete och kapital (25:e percentilen) har ännu lägre inkomster vid slutet av 1990-talet än vad motsvarande grupp hade vid decenniets början. Oavsett orsak till detta kvarstår faktum: en relativt stor andel av de ensamstående mödrarna har mycket små förvärvsarbetsinkomster, klart mindre än andra kvinnor och bara hälften så mycket åren 1998/1999 som motsvarande grupp hade åren 1990/1991. I jämförelse med detta har kvinnor och män med låga faktorinkomster i andra barnfamiljer klarat sig relativt väl.

Hur ser det ut högre upp i fördelningen då? Vi koncentrerar oss nu på inkomsterna vid den 75:e percentilen, dvs. den inkomstnivå över vilken endast 25 procent av inkomstfördelningen i respektive grupp befinner sig. För de ensamstående mödrarna har denna inkomst ökat med 24 000 kronor (från 172 000 till 196 000 kronor),

eller 14 procent under 1990-talet. Detta är, återigen, en utveckling som är sämre än för andra grupper.

Om den enda förklaringen till att de ensamstående mödrarnas faktorinkomster utvecklats dåligt är att färre arbetar borde vi inte finna några skillnader i inkomstutveckling efter familjetyp bland dem som faktiskt förvärvsarbetar. Men hur ser det egentligen ut? I Tabell 6 har alla de som uppgivit att de inte förvärvsarbetade senaste veckan tagits bort. Det visar sig då att faktorinkomsten ökat generellt för de ensamstående mödrarna, oavsett vilken nivå i inkomstfördelningen vi studerar. Inkomsten vid den 25:e percentilen har ökat med 24 procent, vid den 50:e med 12 procent och vid den 75:e med 18 procent. Jämfört med de flesta andra grupper är detta emellertid ingen särskilt god utveckling; detta gäller framförallt i jämförelse med övriga kvinnor.⁵⁰ Dessa har haft en mycket god inkomstutveckling – på alla nivåer i inkomstfördelningen. Trots att förvärvsarbetande ensamstående mödrar alltså ökat sina faktorinkomster generellt under 1990-talet har man förlorat i relation till åtminstone kvinnor i andra barnfamiljer och sammanboende utan barn.

⁵⁰ Särskilt sammanboende mödrar med tre eller fler barn har ökat sina faktorinkomster kraftigt. Gruppen hade relativt låga faktorinkomster åren 1990/1991. En starkt bidragande orsak till detta är att en relativt stor andel av de förvärvsarbetande i gruppen var föräldralediga och föräldrapenningen ingår inte i faktorinkomsten. Åren 1990/1991 var hela 20 procent av de förvärvsarbetande kvinnorna i denna grupp föräldralediga mot 8 procent åren 1998/1999. Detta hänger ihop med de stora skillnaderna i födelsetal under de båda perioderna. Åren 1990/1991 föddes knappt 124 000 barn årligen i landet medan motsvarande tal åren 1998/1999 var 88-89 000 (SCB 2001c). Om endast de som *inte* var föräldralediga vid intervjutillfället inkluderas i analyserna så ökar inkomstnivåerna för mödrar i allmänhet och för sammanboende mödrar med tre eller fler barn i synnerhet. Som en konsekvens ökar inte gruppens relativa faktorinkomster lika dramatiskt under perioden 1990/1991–1998/1999 men den ökar fortfarande mer än för andra mödrar. I allt väsentligt skulle dock slutsatserna och mönstren i resultaten vara identiska med dem som presenteras här, också om vi endast inkluderade dem som inte var föräldralediga vid intervjutillfället.

Tabell 6. Faktorinkomst (1 000-tals kronor i 1999 års penningvärde), förvärvsarbetande (senaste veckan), efter hushållstyp och år. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna). 25:e, 50:e och 75:e percentilen

	Ensamstående mödrar	Sammanboende utan barn		Sammanboende 1-2 barn		Sammanboende 3+ barn		Mödrar (ej ensamstående)
		Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	
<i>25:e percentilen</i>								
1990/1991	94,2	97,2	148,1	76,6	164,4	41,9	168,4	70,4
1998/1999	116,7	122,2	178,7	97,1	196,3	107,9	181,3	101,2
Absolut förändring i kronor	+22,5	+25,0	+30,6	+20,5	+31,9	+66,0	+12,9	+30,8
Relativ förändring i procent	+23,9	+25,7	+20,7	+26,8	+19,4	+157,5	+7,7	+43,8
<i>50:e percentilen</i>								
1990/1991	147,2	140,8	202,8	126,9	212,3	96,3	212,9	122,3
1998/1999	165,3	179,8	237,0	158,0	246,5	158,6	236,8	158,2
Absolut förändring i kronor	+18,1	+39,0	+34,2	+31,1	+34,2	+62,3	+23,9	+35,9
Relativ förändring i procent	+12,3	+27,7	+16,9	+24,5	+16,1	+64,7	+11,2	+29,4
<i>75:e percentilen</i>								
1990/1991	180,0	179,8	262,9	169,3	277,2	150,8	268,8	165,5
1998/1999	213,3	228,2	316,7	207,6	332,3	206,2	314,7	207,2
Absolut förändring i kronor	+33,3	+48,4	+53,8	+38,3	+55,1	+55,4	+45,9	+41,7
Relativ förändring i procent	+18,5	+26,9	+20,5	+22,6	+19,9	+36,7	+17,1	+25,2
<i>Antal observationer</i>								
1990/1991	228	1 214	1 172	1 240	1 326	270	279	1 510
1998/1999	222	1 127	1 100	979	1 111	249	243	1 228

Varför har man det? Vi vet ju sedan tidigare att övriga kvinnor och mödrar, såväl heltids- som deltidsanställda, ökat sin genomsnittliga veckoarbetstid relativt kraftigt medan heltidsanställda ensamstående mödrar endast ökat sin veckoarbetstid marginellt och de deltidsanställda minskat sin (se Tabell 4). När materialet delas upp efter arbetstid (heltid och deltid) kan vi inledningsvis konstatera att såväl heltids- som deltidsarbetande ensamstående mödrar haft en positiv inkomstutveckling under 1990-talet (se Tabellerna A2 och A3 i Appendix). Inkomstutvecklingen för de heltidsanställda

ensamstående mödrarna har varit väl så god som för övriga kvinnor och mödrar. Medan ökningen varit något större vid mitten och den övre delen av inkomstfördelningen bland de ensamstående mödrarna gäller att ökningen varit större vid den nedre delen av fördelningen bland övriga mödrar. Denna positiva utveckling gäller emellertid inte för de deltidsanställda ensamstående mödrarna. Dessa har visserligen ökat sina inkomster under 1990-talet men långtifrån i samma utsträckning som övriga kvinnor och mödrar. Medan deltidsanställda ensamstående mödrar ökat sina medianinkomster med 10 procent har sammanboende kvinnor utan barn ökat motsvarande inkomst med 16 procent och övriga mödrar med 22 procent. Tendensen är än tydligare högre upp och längre ner i inkomstfördelningen.

Vad betyder detta på hushållsnivå? Så här långt har ju *individernas* faktorinkomster redovisats. I hushåll med en ensamstående vuxen person är hushållets faktorinkomst identisk med individernas men detta gäller ju inte i hushåll med två familjeförsörjare. Eftersom vi på goda grunder kan utgå från att individernas ekonomiska välfärd betingas av hushållets inkomster snarare än av individernas egna inkomster är det av intresse att studera hur just hushållets faktorinkomstutveckling sett ut.

I Tabell 7 framgår det att utvecklingen av medianinkomsten för de ensamstående mödrarna varit positiv, vi noterar en ökning med 10 000 kronor eller 8 procent (något som framgick redan i Tabell 5). I förhållande till övriga hushåll med endast en inkomsttagare är detta en mycket god utveckling, oavsett vilken ände av inkomstfördelningen vi studerar. Bilden blir dock en helt annan när jämförelsen istället står mot hushåll med två familjeförsörjare. Ensamstående mödrars faktorinkomstutveckling har varit markant sämre, såväl relativt som absolut, över hela inkomstfördelningen.

Tabell 7. Faktorinkomst (i 1999 års penningvärde), hushåll, samtliga, efter hushållstyp och år. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna). 25:e, 50:e och 75:e percentilen

	Ensamstående mödrar	Ensamstående fäder	Ensamstående kvinnor utan barn	Ensamstående män utan barn	Sammanboende utan barn	Sammanboende 1-2 barn	Sammanboende 3+ barn
<i>25:e percentilen</i>							
1990/1991	45,5	189,0	44,9	57,7	182,7	237,1	210,7
1998/1999	22,9	118,7	14,1	14,7	196,0	253,3	216,8
Absolut förändring i kronor	-22,6	-70,3	-30,8	-43,0	+13,3	+16,2	+6,1
Relativ förändring i procent	-49,7	-37,2	-68,6	-74,5	+7,3	+6,8	+2,9
<i>50:e percentilen</i>							
1990/1991	130,0	240,1	135,8	161,8	299,2	329,9	297,6
1998/1999	140,2	214,7	109,0	150,0	346,0	373,7	362,9
Absolut förändring i kronor	+10,2	-25,4	-26,8	-11,8	+46,8	+43,8	+65,3
Relativ förändring i procent	+7,8	-10,6	-19,7	-7,3	+15,6	+13,3	+21,9
<i>75:e percentilen</i>							
1990/1991	171,6	332,8	177,9	212,2	398,1	425,1	384,3
1998/1999	195,7	279,3	196,3	235,0	483,0	494,0	479,3
Absolut förändring i kronor	+24,1	-53,5	+18,4	+22,8	+84,9	+68,9	+95,0
Relativ förändring i procent	+14,0	-16,1	+10,3	+10,7	+21,3	+16,2	+24,7
<i>Antal observationer</i>							
1990/1991	279	52	821	1 191	2 719	2 716	598
1998/1999	301	100	812	1 223	2 716	2 337	577

Den utveckling som beskrivits ovan kan sammanfattas på följande sätt. Faktorinkomsterna, dvs. i huvudsak inkomster från förvärvsarbete, har utvecklats klart sämre för ensamstående mödrar än för andra kvinnor under 1990-talet. Detta kan inte förklaras av att andelen förvärvsarbetande har minskat mer för ensamstående mödrar än för andra kvinnor. Tvärtom har nedgången i andelen förvärvsarbetande varit generell och av ungefär samma omfattning, oberoende av familjesituation. Låt vara att utträdet från arbetsmarknaden vanligtvis får allvarigare konsekvenser för ensam-

stående mödrar eftersom de är ensamma familjeförsörjare. Inte heller kan förklaringen sökas i en sämre inkomstutveckling bland heltidsarbetande ensamstående mödrar. Tvärtom har dessa erfarit en inkomstutveckling som väl motsvarar utvecklingen för andra heltidsarbetande kvinnor. Nyckeln till den sämre inkomstutvecklingen bland ensamstående mödrar verkar istället stå att finna i det faktum att förvärvsarbetande ensamstående mödrar, till skillnad från andra kvinnor, arbetar i mindre omfattning vid slutet av 1990-talet än vid decenniets början. Två tendenser är tydliga. För det första, av de förvärvsarbetande ensamstående mödrarna har andelen heltidsarbetande minskat under tidsperioden. Detta har skett parallellt med att andelen heltidsarbetande av de förvärvsarbetande bland övriga mödrar ökat kraftigt. För det andra, medan övriga förvärvsarbetande kvinnor, såväl heltids- som deltidsanställda, ökat sin genomsnittliga veckoarbetstid relativt kraftigt så har den legat konstant (heltidsarbetande) eller t.o.m. minskat (deltidsarbetande) för de ensamstående mödrarna.

1.7.4 Varför har de ensamstående mödrarnas arbetsutbud minskat under 1990-talet?

Hur ska denna utveckling förklaras? Varför har arbetsutbudet bland förvärvsarbetande ensamstående mödrar minskat under 1990-talet, parallellt med att det ökat för andra kvinnor? Hur ser de icke förvärvsarbetande ensamstående mödrarna på sin situation? Vilka är skälen till att de inte förvärvsarbetar? Utan att göra anspråk på fullständighet ska vi, utifrån två skilda perspektiv, ändå försöka närma oss svaret på dessa komplexa frågor. För det första, har de ekonomiska incitamenten för förvärvsarbete minskat för de ensamstående mödrarna under 1990-talet? Eller, för det andra, skulle man vilja arbeta mer om de strukturella förutsättningarna för detta, i form av t.ex. barnomsorg och arbetstillfällen, förelåg? Vi inleder våra analyser med den första av dessa frågor.

Betydelsen av att förvärvsarbete för den justerade disponibla inkomsten prövas i en multivariat analys (se Tabell 8). Här jämförs alltså, i ett första steg, inkomsterna för förvärvsarbetande och icke förvärvsarbetande. I analysen ingår enbart de ensamstående mödrarna. I Modell 1 kontrollerar vi endast för undersökningsår. Liksom i tidigare analyser framgår det att den justerade disponibla inkomsten för ensamstående mödrar är signifikant lägre åren

1998/1999 än den var åren 1990/1991. Denna differens mellan åren minskar dock och blir icke-signifikant när vi, i modell 2, kontrollerar för huruvida den ensamstående modern förvärvsarbetar eller ej.⁵¹ Detta betyder, inledningsvis, att en stor del av inkomstminskningen för ensamstående mödrar under 1990-talet kan förklaras av den nedgång i andelen förvärvsarbetande som skett i gruppen under tidsperioden. Vårt intresse här knyts emellertid mer till det faktum att resultaten tydligt visar att förvärvsarbetande ensamstående mödrar har högre justerade disponibla inkomster än de icke förvärvsarbetande. Skillnaden är ca 20 000 kronor till de förras fördel (signifikant på 1-procentsnivån). Denna stora skillnad kan till viss del tillskrivas skillnader i antalet barn, åldersstruktur, utbildningsnivå, ortstyp och födelseland mellan de förvärvsarbetande och de icke förvärvsarbetande ensamstående mödrarna (Modell 3). Slutsatsen att det ”lönar sig” att förvärvsarbeta står dock fast, även om vinsten minskat till ca 13 000 kronor efter kontroller för ovanstående förhållanden. Har betydelsen av förvärvsarbete för storleken på den disponibla inkomsten förändrats under 1990-talet? Nej, det verkar inte så. Givet kontroller för de ovan nämnda förhållandena är interaktionstermen mellan år och förvärvsarbete inte statistiskt signifikant, även om det finns tendenser till att den ekonomiska förlusten av att inte arbeta ökat under decenniet (Modell 4).

⁵¹ Notera, återigen, att uppgifterna baserar sig på om respondenten förvärvsarbetade under föregående vecka eller ej. Detta betyder att en viss andel av dem som här hänförs till de icke förvärvsarbetande de facto har arbetat eller kom att arbeta någon gång under det aktuella året. Av dem som förvärvsarbetade under föregående vecka uppger emellertid hela 80 procent att de arbetat under hela året fram till intervjun och att de förväntar sig att de kommer att arbeta också under återstoden av året. Jämförelsen står därmed huvudsakligen mellan dem som arbetade hela året och dem som inte arbetade alls eller bara delar av året.

I denna och följande analys har också (det lilla antalet) egna företagare och jordbrukare exkluderats. Skälet är att relationen mellan arbetad tid och förvärvsinkomst för dessa grupper kan avvika från den som gäller för anställda och därmed snedvridda resultaten. Analyser där samtliga grupper inkluderats har genomförts utan att detta förändrat resultaten i någon märkbar omfattning.

Tabell 8. Justerad disponibel inkomst (i 1999 års penningvärde), efter förvärvsarbete (föregående vecka, exklusive egna företagare och jordbrukare) för ensamstående mödrar (16–64 år) (OLS-regression)

Modell	1	2	3	4
<i>År</i>				
1990/1991	0	0	0	0
1998/1999	-4 099*	-2 307	-1 618	-483
<i>Förvärvsarbetar</i>				
Ja		0	0	0
Nej		-20 136***	-12 957**	-9 967**
<i>Ålder</i>				
-29 år			0	0
30-39 år			+8 277**	+8 641***
40- år			+14 914***	+15 196***
<i>Födelseland</i>				
Född i Sverige			0	0
Född i annat land			-3 793	-3 946
<i>Utbildningsnivå</i>				
Förgymnasial utbildning			0	0
Gymnasial utbildning			+2 238	+2 072
Eftergymnasial utbildning			+8 421**	+8 196***
<i>Ortstyp</i>				
Tätområde, flerfamiljshus			0	0
Tätområde, blandad bebyggelse			+160	+222
Tätområde, en-/tvåfamiljshus			+8 901***	+8 828***
By eller mindre ort			+5 115	+5 045
Ren landsbygd			-1 928	-1 844
<i>Antal barn</i>				
1 barn			0	0
2 barn			-13 058***	-13 093***
3+ barn			-18 524***	-18 466***
<i>År 1998/1999*förvärvsarbetar ej</i>				-5 103
<i>Konstant</i>	103 706***	107 497***	97 177**	96 535**
<i>Justerat R²</i>	0,01	0,11	0,26	0,26
<i>Antal observationer</i>			558	

*** p ≤ 0.01, ** p ≤ 0.05, * p ≤ 0.10

I dessa analyser och slutsatser har vi inte tagit hänsyn till att förvärvsarbete medför vissa kostnader. En uppenbar sådan kostnad är arbetsresorna; en annan är kostnader för barnomsorg. För att

studera effekten av de senare kostnaderna har analyser, identiska med dem ovan sånär som på det faktum att barnomsorgskostnaderna dragits ifrån den disponibla inkomsten, genomförts (ej redovisade i tabellform). Uppgifterna baserar sig på de månatliga kostnader som den ensamstående modern uppger att hon betalar för tillsynen av barnen. Denna summa har multiplicerats med 12. Resultaten av dessa analyser skiljer sig endast marginellt från dem som redovisats i Tabell 8. Slutsatsen att förvärvsarbete ”lönar sig” står alltså fast också efter det att hänsyn tagits till barnomsorgskostnader. Givet att dessa kostnader är vanligast bland dem med förskolebarn (0-6 år) har motsvarande analyser genomförts endast för de ensamstående mödrar som har små barn. Också här är skillnaderna mellan resultaten för disponibel inkomst med respektive utan hänsyn tagen till barnomsorgskostnader mycket små. Dessa analyser visar också tydligt att förvärvsarbetande har högre disponibla inkomster än de icke förvärvsarbetande. Vinsten av att förvärvsarbete har inte heller minskat över tid, snarare tvärtom.⁵²

De slutsatser som kan dras av ovanstående analys är alltså att förvärvsarbete genererar högre inkomster och att den relativa vinsten av förvärvsarbete inte har minskat under 1990-talet, tvärtom om något. Men spelar det någon roll hur mycket man arbetar? För att studera denna fråga har vi, i ett andra steg, endast inkluderat de ensamstående mödrar som har ett förvärvsarbete (Tabell 9).⁵³ Denna analys visar att veckoarbetstimmar *i sig* har ett positivt

⁵² I dessa analyser har vi inte kunnat studera betydelsen av andra kostnader som uppstår i samband med förvärvsarbete. Samtidigt har ingen hänsyn kunnat tas till de framtida ekonomiska vinster som ett förvärvsarbete sannolikt genererar i form av en mer fördelaktig inkomstutveckling. Det faktum att barnomsorgskostnaderna multipliceras med 12 torde i vissa fall leda till en överskattning. De resultat som redovisats här är därför sannolikt ”konservativa”, dvs. skillnaderna i inkomst mellan förvärvsarbetande och icke förvärvsarbetande är, i realiteten, något större än vad som framgår här.

Ytterligare ett påpekande bör göras. Verkligheten är givetvis mer komplex än vad som låter sig fångas i en statistisk modell. Här antar vi att de icke förvärvsarbetande ensamstående mödrarna, givet ålder, födelseland, utbildningsnivå etc., inte skiljer sig från de förvärvsarbetande dito på något annat sätt än just att de inte förvärvsarbetar. Vi utgår således från att de disponibla inkomsterna inte skulle skilja sig mellan de båda grupperna om de icke förvärvsarbetande ensamstående mödrarna skulle börja förvärvsarbete. Detta är inte ett orimligt antagande, givet att vi kontrollerar för ett antal viktiga bakgrundsförhållanden, men det är inte heller orimligt att föreställa sig att en bidragande orsak till att vissa ensamstående mödrar inte förvärvsarbetar är att t.ex. deras produktivitet är lägre än för motsvarande förvärvsarbetande mödrar. Detta skulle innebära att deras inkomster inte skulle nå upp till de redan förvärvsarbetande ensamstående mödrarnas inkomster om de började förvärvsarbete.

⁵³ Här ingår bara de som uppgivit att de varit anställda på hel- respektive deltid under föregående vecka och att de varit så under hela året fram till intervjun. Vidare har de uppgivit att de tror sig komma att arbeta hel- respektive deltid under återstoden av året efter intervjun. Denna selektion har gjorts eftersom analysen är mycket känslig för temporärt förvärvsarbete.

samband med den justerade disponibla inkomsten; varje extra förvärvsarbetsstimme per vecka ökar den justerade disponibla årsinkomsten med nära 900 kronor (Modell 1). Slutsatsen att antalet veckoarbetstimmar har ett positivt samband med den disponibla inkomsten kvarstår också när vi kontrollerar för övriga förhållanden (Modell 2). En viktig fråga ur incitamentssynpunkt är emellertid om betydelsen av antalet veckoarbetstimmar förändrats över tid. Resultaten i denna analys talar för att det är så. När interaktionstermen mellan år och antal veckoarbetstimmar prövas tyder den på att vinsten av att arbeta mer har minskat under decenniet (Modell 3). Modellen anger att de förvärvsarbetande ensamstående mödrarna får ut nära 700 kronor mindre i justerad disponibel inkomst för varje extra timme per vecka de arbetar åren 1998/1999 än vad som var fallet åren 1990/1991. Huvudeffekten av veckoarbetstimmar är emellertid större, 930 kronor, varför slutsatsen måste bli att de ekonomiska incitamenten för att gå upp i arbetstid finns kvar, även om de är mindre än de varit tidigare.⁵⁴

⁵⁴ Frågan varför de ekonomiska incitamenten att gå upp i arbetstid har minskat kräver mer djuplodande analyser än vad som varit möjligt att genomföra här. En möjlig orsak kan vara att beroendet av inkomstprövade bidrag har ökat för de ensamstående mödrarna under 1990-talet. Att marginaleffekterna av att öka sitt arbetsutbud är särskilt stora för ensamstående föräldrar har nyligen visats i Familjeutredningens slutbetänkande "Ur fattigdomsfällan" (SOU 2001:24). Här framgår dock inte om marginaleffekten ökat över tid.

Tabell 9. Justerad disponibel inkomst (i 1999 års penningvärde), efter förvärvsarbetsstimmar för förvärvsarbetande (hela året^a, exklusive egna företagare och jordbrukare) ensamstående mödrar (16–64 år) (OLS-regression)

Modell	1	2	3
<i>År</i>			
1990/1991	0	0	0
1998/1999	+541	-186	+24 499**
<i>Veckoarbetstimmar^a</i>	+884***	+610***	+930***
<i>Ålder</i>			
-29 år		0	0
30-39 år		+9 271**	+9 412**
40- år		+16 540***	+16 739***
<i>Födelseland</i>			
Född i Sverige		0	0
Född i annat land		-1 949	-3 076
<i>Utbildningsnivå</i>			
Förgymnasial utbildning		0	0
Gymnasial utbildning		+2 138	+1 497
Eftergymnasial utbildning		+12 072***	+12 064***
<i>Ortstyp</i>			
Tätområde, flerfamiljshus		0	0
Tätområde, blandad bebyggelse		-1 612	-1 979
Tätområde, en-/tvåfamiljshus		+5 155	+4 563
By eller mindre ort		+814	+1 579
Ren landsbygd		-8 398	-9 778
<i>Antal barn</i>			
1 barn		0	0
2 barn		-16 144***	-15 931***
3+ barn		-23 746***	-23 039***
<i>År 1998/1999*veckoarbetstimmar</i>			-688**
<i>Konstant</i>	76 720***	77 169***	66 111***
<i>Justerat R²</i>	0,08	0,28	0,29
<i>Antal observationer</i>		339	

*** p ≤ 0.01, ** p ≤ 0.05, * p ≤ 0.10

^a Här inkluderas endast de som uppgivit att de förvärvsarbetat heltid respektive deltid under hela året fram till intervjun, respektive förväntar sig att arbeta heltid respektive deltid under återstoden av året. Individer som bytt, eller förväntas byta, veckoarbetstid ingår alltså inte.

Våra analyser tyder alltså på att det lönar sig ekonomiskt för ensamstående mödrar att förvärvsarbeta jämfört med att inte göra det. Likaledes lönar det sig att öka sin arbetstid om man förvärvsarbetar, även om avkastningen av detta är lägre vid slutet av decenniet än vad som var fallet vid 1990-talets inledning. Vilka är då skälen till att de ensamstående mödrarna inte förvärvsarbetar i högre utsträckning än de faktiskt gör? Låt oss se vad de ensamstående mödrarna själva säger.

Som vi sett ovan är det en dryg fjärdedel av de ensamstående mödrarna som inte förvärvsarbetar åren 1998/1999 (se Tabell 4). Orsakerna till detta kan vara flera: t.ex. arbetslöshet, studier eller att man är (förtids)pensionär. Vi inleder analyserna här med dem som är arbetslösa, dvs. helt saknar och söker arbete. I vårt material utgörs denna grupp av endast 36 kvinnor. Det begränsade antalet gör naturligtvis att skattningarna här blir mycket osäkra. Icke desto mindre går det att utläsa ett mycket tydligt mönster när det gäller frågan i vilken omfattning dessa kvinnor säger sig vilja förvärvsarbeta.⁵⁵ I mer än nio fall av tio uppger den arbetslösa ensamstående modern att hon vill förvärvsarbeta. Av dessa är det drygt 70 procent som skulle vilja arbeta heltid (minst 35 timmar per vecka) hela året medan 25 procent vill arbeta deltid hela året (se Tabell 10).

⁵⁵ Frågan lyder: "I vilken omfattning skulle Du vilja förvärvsarbeta?". De fem fasta svarsalternativen (utöver "vet ej") går från "heltid (minst 35 tim/vecka), hela året" till "vill ej ha förvärvsarbete (avvaktar pension m.m)".

Tabell 10. Önskad omfattning av förvärvsarbete och skäl till att man ej förvärvsarbetar, respektive arbetar deltid bland icke förvärvsarbetande respektive icke heltidsarbetande ensamstående mödrar (16–64 år) 1998/1999. Antal respektive andelar i procent

Ensamstående mödrar 1998/1999	Antal	Andel i procent
Arbetslösa (N=36)		
<i>Förvärvsarbete, önskad omfattning</i>	36	100,0
Heltid (≥ 35 tim/v hela året)	26	72,2
Deltid (1-34 tim/v hela året)	9	25,0
Vill ej ha förvärvsarbete	1	2,8
Övriga icke förvärvsarbetande (N=37)		
<i>Vill förvärvsarbeta</i>	37	100,0
Ja	19	51,4
Nej	16	43,2
Vet ej	2	5,4
<i>Förvärvsarbete, önskad omfattning (av "ja" ovan)</i>	19	100,0
Heltid (≥ 35 tim/v hela året)	10	52,6
Deltid (1-34 tim/v hela året)	5	26,3
Deltid (1-34 tim/v del av året)	2	10,5
Vet ej	2	10,5
<i>Varför inget förvärvsarbete?^a (N=37)</i>		
Studier	21	56,8
Hälsan	11	29,7
Brist på lämpliga arbetstillfällen på orten	11	29,7
Kan inte ordna barntillsyn	0	0,0
Det lönar sig dåligt att förvärvsarbeta	0	0,0
Deltidsarbetande (N=87)		
<i>Förvärvsarbete, önskad omfattning</i>	87	100,0
Nuvarande arbetstid passar bäst	58	66,7
Kortare arbetstid passar bättre	4	4,6
Längre arbetstid passar bättre	25	28,7
<i>Skäl till önskan att öka arbetstid^a (N=25)</i>		
Vill öka inkomsterna	24	96,0
<i>Varför deltidarbete?^a (av dem som vill öka sin arbetstid, N=25)</i>		
Svårt att få heltidsarbete	18	72,0
Vill själv ta hand om barntillsyn	5	20,0
Kan inte ordna barntillsyn	1	4,0
Heltid lönar sig inte riktigt	0	0,0

^a Endast ett urval av samtliga delfrågor redovisas.

Hur ser det ut för övriga icke förvärvsarbetande ensamstående mödrar, dvs. dem som t.ex. studerar eller är pensionärer? Också här är andelen som vill förvärvsarbete hög, drygt hälften, även om den, av naturliga skäl, är lägre än för de arbetslösa. De flesta vill arbeta heltid. Till dessa kvinnor ställdes också en följdfråga, nämligen om skälen till att man inte förvärvsarbetar vid tidpunkten för intervjun.⁵⁶ Här anger nära 60 procent studier som skäl för att de inte arbetar medan 30 respektive procent som skäl anger hälsan respektive brist på lämpliga arbetstillfällen på orten. Inte någon uppger att skälet är att man "inte kan ordna barntillsynen på annat sätt (än genom att vara hemma)" respektive att det "lönar sig dåligt att förvärvsarbete".

Ett resultat i de tidigare analyserna i kapitlet är att andelen deltidssarbetande ensamstående mödrar legat konstant medan den minskat för mödrar i tvåföräldrafamiljer. Är förhållandet för de ensamstående mödrarna ett utslag av ett aktivt val eller beroende av strukturella omständigheter? När de deltidssarbetande ensamstående mödrarna i detta datamaterial tillfrågats om vilken arbetstid som passar dem bäst (förutsatt att lönen anpassas efter arbetstiden) svarar två av tre att nuvarande arbetstid passar bäst medan nära 30 procent uppger att en längre arbetstid skulle passa bättre.⁵⁷ I genomsnitt önskar denna grupp en ökning av veckoarbetstiden med 13 timmar (redovisas ej i tabellen). Det klart vanligaste skälet till att man vill gå upp i arbetstid är att man vill öka sin inkomst; detta gäller alla utom en i gruppen. Dessa kvinnor har också tillfrågats om skälet till att de arbetar deltid. Här uppger nästan tre av fyra att det är svårt att få heltidsarbete och en av fem vill själv ta hand om barntillsynen. Endast en säger att hon "inte kan ordna barntillsynen på annat sätt (än genom att vara hemma)" medan inte någon säger att "heltid inte riktigt lönar sig".

Det bör återigen understrykas att resultaten i denna senare del av analysen, som en följd av små bastal, är mycket osäkra. Likväl kan tydliga och intressanta mönster urskiljas. Av de icke förvärvsarbetande ensamstående mödrarnas egna svar att döma vill, oavsett

⁵⁶ De frågor som ställs är: 1. "Skulle Du vilja förvärvsarbete om Du erbjöds ett lämpligt arbete?", 2. "I vilken omfattning skulle Du vilja förvärvsarbete?" och 3. "Det kan ju finnas flera skäl till att man inte förvärvsarbetar. Nu skall jag räkna upp några tänkbara skäl så att Du får ange vilka som passar in på Din egen situation. Att Du inte förvärvsarbetar beror det på...". Härpå angavs fjorton möjliga skäl (av vilka ett urval redovisas i Tabell 10) där respondenten kunde svara "ja" eller "nej". Flera svarsalternativ var således möjliga.

⁵⁷ Bland dem som vill öka sin arbetstid är den genomsnittliga veckoarbetstiden 24 timmar medan den är knappt 29 timmar för dem som uppger att nuvarande arbetstid passar bäst och nära 36 timmar för de fyra personer som uppger att de skulle vilja gå ner i arbetstid.

skäl till att de inte arbetar, merparten förvärvsarbeter, huvudsakligen på heltid. Den starkast bidragande orsaken till detta är att man vill öka sina inkomster och skälet till att man inte arbetar idag eller arbetar mindre än man skulle önska är att det är svårt att få heltidsarbete eller att det råder brist på arbetstillfällen. Inte i något fall anger man som skäl att det inte lönar sig att börja förvärvsarbete eller gå upp i arbetstid. Detta är en uppfattning som stämmer väl överens med de inledande analyserna i detta avsnitt.

1.7.5 Beror de ensamstående mödrarnas försämrade ekonomiska villkor på att den sociala och demografiska sammansättningen av gruppen har förändrats?

Vi fortsätter med en diskussion om den eventuella inverkan av sammansättningseffekter för gruppen ensamstående mödrars förändrade ekonomiska villkor under 1990-talet. Den försämrade situationen kan ju hänga samman med demografiska och andra förändringar i gruppens sammansättning. Ser gruppen ensamstående mödrar annorlunda ut i slutet av 1990-talet jämfört med dess början? Kan de försämrade ekonomiska villkoren t.ex. vara en följd av att de ensamstående mödrarna i gemen är sämre utbildade, oftare har invandrat till Sverige eller har fler barn att försörja vid decenniets slut? Här ska vi studera den eventuella betydelsen av (i) moderns ålder, (ii) moderns födelseland, (iii) ortstyp, (iv) antal barn och (v) utbildningsnivå. Samtliga dessa förhållanden kan antas ha ett samband med ekonomiska förutsättningar.⁵⁸ Vi vet t.ex. att individer som invandrat till Sverige generellt har lägre inkomster och sämre ekonomiska förutsättningar än dem som är födda i landet (se t.ex. Edins och Åslund kapitel i denna volym). Om andelen utlandsfödda bland de ensamstående mödrarna ökat under det senaste decenniet skulle detta kunna vara en bidragande orsak till

⁵⁸ Det bör påpekas att vi här inte antar ett *direkt* samband mellan vissa av dessa förhållanden och ekonomiska villkor. Det är t.ex. inte rimligt att anta att det förhållande *i sig* att man är född i ett annat land än Sverige eller bor på en viss ortstyp leder till en högre eller lägre inkomst. Med andra ord, dessa förhållanden blottlägger inte *mekanismen* bakom eventuella skillnader i levnadsvillkor. Här utgår vi istället från att dessa förhållanden är indikatorer på andra förhållanden som har en direkt inverkan på ekonomiska förhållanden. Vi tänker oss t.ex. att invandrarstatus är en indikator på språksvårigheter, diskriminering, mindre omfattande sociala nätverk och dylikt, något som i sin tur försvårar en karriär på arbetsmarknaden och i förlängningen genererar lägre inkomster. Likaså kan bosättningen på en ort med en dålig arbetsmarknadskonjunktur innebära att man inte får ett förvärvsarbete som motsvarar den utbildningsnivå man har och därmed, givet utbildningsnivå, leda till lägre arbetsinkomster än om man bott på en ort med en bättre arbetsmarknad.

gruppens försämrade ekonomi. Detsamma skulle gälla om de ensamstående mödrarna har fler barn att försörja, har en lägre utbildningsnivå respektive lever i ekonomiskt mer missgynnade delar av landet åren 1998/1999 än 1990/1991.

Hur ser det då ut, har sammansättningen av gruppen ensamstående mödrar förändrats under 1990-talet? Ja, i några avseenden har den det. I det datamaterial som ligger till grund för analyserna här är t.ex. medelåldern för de ensamstående mödrarna något högre (39,2) vid slutet av decenniet än den var vid dess början (38,6) (se Tabell 11). Andelen ensamstående mödrar födda i annat land än Sverige har minskat något och förändringarna i bostadsort är små. Intressant att notera är att de ensamstående mödrarna åren 1998/1999 är bättre utbildade än vad som var fallet åren 1990/1991. Fler har idag en gymnasial och eftergymnasial utbildning än tidigare. Detta är, åtminstone delvis, en effekt av den allmänna höjningen av utbildningsnivån i befolkningen över tid (se övriga kvinnor och män). En annan viktig förändring är att de ensamstående mödrarna har fler barn i hushållet vid decenniets slut än vid dess början. Det genomsnittliga antalet har ökat från 1,49 till 1,71.⁵⁹

⁵⁹ För andra typer av barnfamiljer är medelantalet barn oförändrat under perioden. Ökningen i antalet barn gäller ensamstående mödrar födda såväl inom som utom landet, även om ökningen varit kraftigare för de senare. Också i Levnadsnivåundersökningen (LNU) har medelantalet barn bland ensamstående mödrar ökat mellan 1991 (1,53) och 2000 (1,67). Jag är Johanna Kumlin tack skyldig för dessa uppgifter. Likaså indikerar inkomstuppgifter från SCB:s Inkomstfördelningsundersökning att medelantalet barn bland ensamstående föräldrar ökat mellan 1991 och 1998 (SCB 2000b).

Tabell 11. Bakgrundskaraktistika (ålder, födelseland, utbildningsnivå, ortstyp och antal barn) för ensamstående mödrar, övriga kvinnor respektive män, efter år. Andelar i procent. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna)

	Ensamstående mödrar		Övriga kvinnor		Män	
	1990/1991	1998/1999	1990/1991	1998/1999	1990/1991	1998/1999
<i>Ålder (medelvärde)</i>	38,6	39,2	41,0	42,0	41,2	42,4
<i>Födelseland</i>						
Född i Sverige	81,4	83,0	88,8	88,1	89,2	88,5
Född i annat land	18,6	17,0	11,2	11,9	10,8	11,5
<i>Utbildningsnivå</i>						
Förgymnasial utbildning	20,8	16,1	24,1	16,9	25,6	18,4
Gymnasial utbildning	52,3	54,5	49,6	49,2	48,4	50,7
Eftergymnasial utbildning	26,9	29,4	26,9	33,9	26,0	31,0
<i>Ortstyp</i>						
Tätområde, flerfamiljshus	45,0	39,5	25,8	26,6	27,0	29,7
Tätområde, blandad bebyggelse	25,9	29,6	18,7	18,0	19,2	16,8
Tätområde, en-/tvåfamiljshus	16,9	20,3	29,1	29,2	27,1	28,2
By eller mindre ort	7,2	5,6	13,8	12,9	12,7	12,3
Ren landsbygd	5,0	5,0	12,6	13,3	14,0	13,0
<i>Antal barn (medelvärde)</i>	1,49	1,71	0,79	0,75	0,73	0,70
<i>Antal observationer</i>	278-279	299-301	3 979-3 984	3 830-3 833	4 232-4 243	4 159-4 164

Situationen för de ensamstående mödrarna påminner i hög grad om den för övriga kvinnor och män. Liksom de ensamstående mödrarna har dessa ökat såväl sin medelålder som sin utbildningsnivå. Till skillnad från de ensamstående mödrarna har emellertid andelarna som är födda utomlands ökat något och förändringen under decenniet i typ av boendeort är mindre framträdande. Generellt har också medelantalet barn legat konstant eller t.o.m. minskat.⁶⁰ Det är oklart vilka hypoteser vi ska ställa upp om utvecklingen av de ensamstående mödrarnas ekonomiska villkor under 1990-talet baserat på dessa förändringar i sammansättningen. Å ena sidan torde den ökade medelåldern, den högre andelen födda i Sverige och den förbättrade utbildningsnivån innebära att de ensamstående mödrarnas ekonomiska villkor förbättrats.⁶¹ Å andra

⁶⁰ Detta gäller också när endast barnfamiljer inkluderas.

⁶¹ Observera att effekten av åldersförändringen borde vara positiv då äldre ensamstående mödrars inkomster generellt är högre än yngre mödrars. Detta trots att inkomstförändringen under 1990-talet varit mindre god för de äldre mödrarna (se Tabell A1).

sidan talar det faktum att ensamstående mödrar har ett större antal barn att försörja för att deras ekonomiska situation har blivit mer ogynnsam. På vilket sätt kan dessa förändringar i sammansättningen av gruppen ensamstående mödrar bidra till vår förståelse av de försämrade ekonomiska villkor som drabbat gruppen under decenniet?

I Tabell 12 redovisas skillnaden i justerad disponibel inkomst efter bakgrundskaraktäristika hos de ensamstående mödrarna. Resultaten redovisas återigen i form av en multivariat analys (OLS-regression) där vi har möjlighet att studera hur inkomstskillnaderna förändras när vi ”kontrollerar”, dvs. på statistisk väg likställer, olika grupper efter vissa förhållanden. I Modell 1 redovisas hur inkomstnivån förändrats för de ensamstående mödrarna mellan åren 1990/1991 och 1998/1999. I modellen framgår det att inkomsten dessa år är drygt 4 000 kronor lägre än åren 1990/1991.⁶² Hur skulle förhållandena mellan dessa båda tidsperioder sett ut om åldersstrukturen i gruppen ensamstående mödrar varit identisk vid dessa båda tillfällen? För att besvara denna fråga måste vi kontrollera för ålder. Detta görs i Modell 2a. Vad vi ser här är att ålder *i sig* har en positiv inverkan på inkomsten. Den ökar med i genomsnitt drygt 1 000 kronor för varje år som den ensamstående modern blir äldre.⁶³

⁶² Se fotnot 36.

⁶³ Notera att vi antar ett linjärt samband och att uppgifterna gäller för det åldersspann som är aktuellt i dessa analyser, 16–64 år. Det är emellertid mycket ovanligt med ensamstående mödrar som är äldre eller yngre än så. I praktiken finns inte heller de allra yngsta med eftersom 16–24-åringar som fortfarande bor hos sina föräldrar har exkluderats.

Tabell 12. Justerad disponibel inkomst (i 1999 års penningvärde), efter bakgrundskaraktäristika och år för ensamstående mödrar (16–64 år) (OLS-regression)

Modell	1	2a	2b	2c	2d	2e	3
<i>År</i>							
1990/1991	0	0	0	0	0	0	0
1998/1999	-4 197**	-4 868**	-4 339**	-4 640**	-4 526**	-1 857	-3 343*
<i>Ålder</i>		+1 052***					+799***
<i>Födelseland</i>							
Född i Sverige			0				0
Född i annat land			-7 832***				-6 430**
<i>Utbildningsnivå</i>							
Förgymnasial utbildning				0			0
Gymnasial utbildning				+4 649			+4 623*
Eftergymnasial utbildning				+12 733***			+10 444***
<i>Ortstyp</i>							
Tätområde, flerfamiljshus					0		0
Tätområde, blandad bebyggelse					+2 039		+2 107
Tätområde, en-/tvåfamiljshus					+10 504***		+8 846***
By eller mindre ort					+7 333		+5 719
Ren landsbygd					-1 855		-1 646
<i>Antal barn</i>							
1 barn						0	0
2 barn						-12 652***	-11 706***
3+ barn						-21 308***	-19 573***
<i>Konstant</i>	103 384***	62 792**	104 845***	97 546***	100 646***	109 046***	71 395***
<i>Justerat R²</i>	0,01	0,11	0,02	0,03	0,02	0,09	0,21
<i>Antal observationer</i>				578			

*** p ≤ 0.01, ** p ≤ 0.05, * p ≤ 0.10.

Men hur påverkas då relationen mellan 1990/1991 och 1998/1999? Kan den skillnad som vi uppmärksammade mellan dessa år i Modell 1 förklaras av en förändrad åldersstruktur i gruppen ensamstående mödrar under tidsperioden? Nej, vi vet ju att ålder har ett positivt samband med inkomst för den här gruppen och vi vet att de ensamstående mödrarna i genomsnitt var äldre vid slutet av decenniet än vad motsvarande grupp var åren 1990/1991 och därför

pekar resultaten i Modell 2a också, mycket riktigt, i rakt motsatt riktning. När vi kontrollerar för ålder så *ökar* nämligen inkomstskillnaden mellan 1990/1991 och 1998/1999 (från 4 197 till 4 868 kronor) vilket innebär att hade åldersstrukturen i gruppen ensamstående mödrar varit identisk vid de båda tidpunkterna så hade de ensamstående mödrarna varit än mer ekonomiskt missgynnade i slutet av 1990-talet än vad de faktiskt var.

Det finns inga skäl att gå igenom var och en av modellerna i detalj här. I korta ordalag kan vi dock säga att inkomsten är lägre om man (i) är född i annat land än Sverige (Modell 2b)⁶⁴, (ii) har relativt låg utbildning (2c) samt (iii) har fler barn att försörja (2e) och relativt god om man bor i ett tätområde med mestadels en- och tvåfamiljshus (2d). Den intressanta frågan här är emellertid om de ensamstående mödrarnas sämre situation vid 1990-talets slut, jämfört med dess början, kan förklaras av förändringar i t.ex. ursprungsland och/eller utbildningsnivå i gruppen under 1990-talet. Så verkar inte vara fallet. Tvärtom, om sammansättningen av ålder, ursprungsland, utbildningsnivå och ortstyp varit identisk i gruppen åren 1990/1991 och 1998/1999 hade faktiskt de ensamstående mödrarna haft ännu lägre genomsnittliga inkomster vid 1990-talets slut än vad som nu är fallet. Det enda förhållande som talar i motsatt riktning är antalet barn. Det faktum att de ensamstående mödrarna i detta datamaterial i genomsnitt har något fler barn åren 1998/1999 än 1990/1991 kan till stor del förklara den sämre situationen vid den senare tidpunkten. Skillnaden i inkomst minskar från 4 197 (Modell 1) till 1 857 kronor (Modell 2e) och är inte längre statistiskt signifikant när vi kontrollerar för antalet barn. Denna variabel tar ut effekten av övriga variabler. Den totala effekten av samtliga förhållanden i modellen är nämligen att något av den initiala skillnaden på 4 197 kronor förklaras. Efter samtliga kontroller stannar skillnaden vid 3 343 kronor, en skillnad som dock fortfarande är statistiskt signifikant på 10-procentsnivån (Modell 3).⁶⁵

⁶⁴ I de resultat som redovisas här ingår endast en indikator på individens etnicitet, nämligen födelseland. Det bör påpekas att betydelsen av flera andra indikatorer på etnicitet, som korrelerar starkt med den aktuella indikatorn, prövats ((i) modersmål svenska/annat språk, (ii) båda föräldrarna svenska medborgare/en av eller båda föräldrarna utländsk medborgare, (iii) förmåga att tala svenska, (iv) förmåga att läsa svenska och (v) språk som talas hemma) men effekterna är i det närmaste identiska med den som gäller för födelseland varför endast analyser av denna variabel redovisas här.

⁶⁵ Andelen ensamstående mödrar med små barn (0–6 år) har minskat marginellt under perioden 1990/1991–1998/1999, från 33 till 31 procent. Om andelen varit konstant hade inkomstskillnaden totalt i gruppen mellan periodens början och slut varit än större. Denna

Vi kan nu dra följande slutsatser. Om sammansättningen av de ensamstående mödrarna, avseende de förhållanden som står i fokus här, förutom antal barn, varit identisk 1990/1991 och 1998/1999 så hade den genomsnittliga inkomsten varit än lägre vid det senare tillfället. Om kontroll för antalet barn inkluderas minskar istället skillnaden i inkomst mellan åren. Till viss del kan alltså inkomstförsämringen för de ensamstående mödrarna förklaras av att de har fler barn att försörja åren 1998/1999 än vad de hade 1990/1991.

1.7.6 Betydelsen av att barnet bor hos den frånlevande föräldern

I det aktuella datamaterialet saknar vi uppgifter om den frekvens med vilken barnet bor hos den frånlevande föräldern. Så här långt komna har vår utgångspunkt därför varit att barnet bor hos den ensamstående föräldern hela tiden. Som nämnts tidigare i kapitlet kan detta antagande givetvis leda till att våra resultat snedvrids. Kostnader för åtminstone löpande utgifter som t.ex. kost, hygienartiklar och andra förbrukningsvaror minskar för den huvudsakliga vårdnadshavaren om barnet ibland bor hos den frånlevande föräldern. Däremot kvarstår givetvis olika typer av fasta utgifter, t.ex. hyran för det ”extra” rum som behövs för barnet. Vi kan här inte ge ett fullt tillfredsställande svar på frågan vad det betyder för den ensamstående moderns ekonomiska situation att barnet bor en viss tid hos fadern, därtill saknas för ändamålet avgörande information. Vad som emellertid kan göras är att formulera vissa antaganden och studera vilka resultat dessa antaganden leder till.

Enligt data från Barn-LNU bor alltså barn och ungdomar i åldern 10–18 år till ensamstående mödrar i genomsnitt 13 procent av tiden hos fadern (se ovan). I det datamaterial som är aktuellt här ingår samtliga barn mellan 0 och 17 år. Enligt SCB (2000a) är det vanligare att barn bor hos sin far ju äldre barnet är. Detta gör att vi kan utgå från att barnen i vårt datamaterial i genomsnitt bor *högst* 13 procent av tiden hos sin far, sannolikt är andelen lägre. I de simuleringar som genomförs här prövar vi därför betydelsen av att kostnaderna för varje barn till ensamstående mödrar i genomsnitt reduceras med 10 respektive 15 procent, som en följd av att barnet

förändring kan alltså inte heller bidra till att förklara varför de ensamstående mödrarna har fått lägre justerade disponibla inkomster under 1990-talet.

bor hos den frånlevande fadern och att denne då försörjer barnet.⁶⁶ Det bör understrykas att dessa reduktioner inkluderar alla typer av utgifter för barnet medan det troliga är att den frånlevande föräldern i huvudsak står för löpande utgifter när barnet bor där. Detta innebär att reduktionen med 15 procent sannolikt är högt räknad och leder till en överskattning av den ensamstående moderns justerade inkomst.

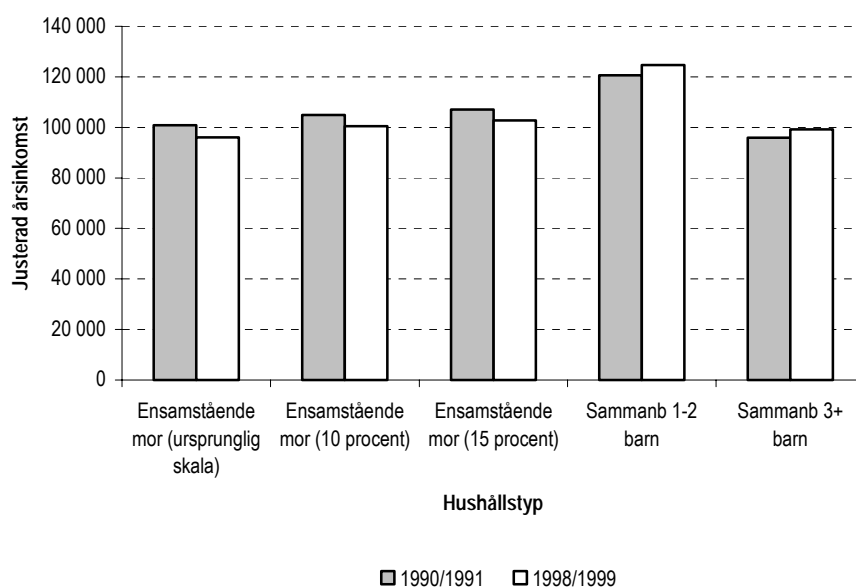
Vi kan redan nu förutse åtminstone två saker. För det första, eftersom den ekvivalensvikt med vilken inkomsten divideras vägs ner kommer nivån på de ensamstående mödrarnas justerade inkomster att stiga. Detta är en naturlig följd av antagandet att utgifterna för barnen minskar. För det andra, styrkan i den relativa inkomstförsämring över tid som vi bevittnat i tidigare analyser kommer att minska. Detta är en följd av att ensamstående mödrar i genomsnitt har fler barn att försörja vid slutet av decenniet än vid dess början. Frågorna här är dock i vilken grad inkomstnivåerna förändras respektive i vilken grad inkomstförändringen över tid påverkas.

I Figur 7 redovisas den justerade disponibla inkomsten efter den ursprungliga ekvivalensskalan respektive de två alternativa skalor där vikten för barnen reducerats med 10 och 15 procent. Jämförelsen står mot de två typerna av tvåföräldrafamiljer och resultaten redovisas för såväl 1990/1991 som 1998/1999. Här framgår, som förväntat, att inkomstnivån för ensamstående mödrar ökar när vi antar en 10-procentig reduktion i utgifterna för barnen och ytterligare så när reduktionen antas vara 15 procent. Likaså blir den relativa och absoluta inkomstminskningen över tid något mindre omfattande under dessa antaganden. De slutsatser som dragits ovan gällande relationen till tvåföräldrafamiljerna påverkas dock endast mycket lite. De ensamstående mödrarnas inkomstnivåer närmar sig förvisso de nivåer som gäller för sammanboende föräldrar med 1–2 barn men är fortfarande klart lägre. Med den ursprungliga ekvivalensskalan är inkomsterna för ensamstående mödrar i jämförelse med inkomsterna för sammanboende föräldrar med fler än två barn något högre åren 1990/1991 och något lägre åren

⁶⁶ Rent tekniskt går vi tillväga så att vikten för varje barn i ekvivalensskalan multipliceras med 0,90 respektive 0,85 för de ensamstående föräldrarna medan den ursprungliga ekvivalensvikten behålls för övriga hushållstyper. I den ursprungliga skalan divideras alltså den disponibla inkomsten för en ensamstående mor med ett respektive två barn med 1,47 ($1+0,47$) och 1,94 ($1+0,47*2$). Om vi istället antar att utgifterna för barnen reduceras med 10 procent skulle motsvarande ekvivalensvikter vara 1,423 ($1+0,47*0,9$) och 1,846 ($1+0,47*2*0,9$). Notera alltså att den totala vikten inte reduceras med 10 procent utan med en väsentligt mindre andel än så.

1998/1999. Detta förhållande ändras nu så att de ensamstående mödrarnas inkomster är något högre vid båda perioderna. Fortfarande är dock skillnaderna tämligen små.

Figur 7. Justerad disponibel medianinkomst (i 1999 års penningvärde), efter hushållstyp och år. Barns ekvivalensvikt har viktats ned med 10 respektive 15 procent för ensamstående mödrar. Individer 16-64 år (exklusive 16-24-åringar som bor kvar hos föräldrarna)

Slutsatsen av de analyser som genomförts här är därför att betydelsen för den huvudsakliga vårdnadshavarens ekonomiska situation av att barnet bor en viss andel av tiden hos den frånlevande föräldern endast är begränsad. Detta är dock en slutsats som bör kommenteras på åtminstone två sätt. För det första, vi har här inte utgått från uppgifter på individnivå utan uppskattat den tid barnet bor hos den frånlevande föräldern via ett genomsnitt. Detta innebär att det för enskilda ensamstående mödrar, där barnet bor en relativt stor andel av tiden hos fadern, kan finnas en betydande positiv effekt för ekonomin. På motsvarande sätt uteblir denna effekt då barnet, vilket förefaller vara vanligt, aldrig bor hos fadern.

För det andra, i takt med att det blir vanligare att föräldrarna delar (mer jämlikt) på vårdsnaden om barnen ökar betydelsen av att information inhämtas, dels om ekonomiska transfereringar mellan föräldrarna, dels om hur mycket tid barnet bor hos var och en av föräldrarna. Utan denna information kan det framöver komma att bli mycket svårt att göra korrekta bedömningar av den ekonomiska situationen i dessa familjetyper.

1.8 Sammanfattande diskussion

Redan vid 1990-talets inledning levde de ensamstående mödrarna under klart sämre ekonomiska förhållanden än andra grupper i samhället. Resultaten i detta kapitel, baserade på SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (ULF), bekräftar det som tidigare varit känt, nämligen att de ensamstående mödrarnas ekonomiska villkor ytterligare försvagades fram till mitten av decenniet. Deskriptiva analyser visar att den justerade disponibla medianinkomsten sjunkit, att man mer sällan har tillgång till en ekonomisk buffert vid oförutsedda utgifter (s.k. kontantmarginal) och att man har fått det svårare att klara av sina löpande utgifter. Denna utveckling under decenniets första hälft delas med många andra hushållstyper, även om försämringarna varit kraftigare för de ensamstående mödrarna.

I detta kapitel har vi kunnat följa situationen för de ensamstående mödrarna ända fram till slutet av 1990-talet. De sista åren av decenniet präglades av goda ekonomiska konjunkturer med bl.a. minskande arbetslöshetstal och ökade reallöner. För de flesta grupper vidtog nu en förbättring av de ekonomiska villkoren. Åren 1998/1999 hade de disponibla inkomsterna ökat (för sammanboende med respektive utan barn till nivåer som låg klart högre än vid decenniets inledning) liksom tillgången till en kontantmarginal. Svårigheten att klara löpande utgifter var konstant eller hade minskat. Här avviker emellertid utvecklingen för de ensamstående mödrarna: inkomstnivåerna är oförändrade och andra typer av ekonomiska problem har fortsatt öka. De senaste årens högkonjunktur har således inte kommit denna grupp till godo. Vid slutet av decenniet var den justerade disponibla medianinkomsten 5 procent lägre än vid decenniets början, hälften saknar en kontantmarginal och drygt 60 procent uppger att de har svårigheter att klara sina löpande utgifter.

Försämringen gäller oavsett var i inkomstfördelningen den ensamstående modern befinner sig. Även om inkomstnivåerna skiljer sig åt har utvecklingen under 1990-talet också varit ungefär lika dålig oberoende av den ensamstående moderns ålder och födelseort samt var i landet hon bor eller hur många barn hon har. Det finns dock en tydlig tendens till att ensamstående mödrar med högre utbildning klarat sig bättre än dem som har förgymnasial utbildning.

Varför har situationen för de ensamstående mödrarna försämrats? Vad är det som hänt under 1990-talet? Ska förklaringen sökas i förändrade bidragssystem eller i en minskad anknytning till arbetsmarknaden?⁶⁷ Nyckeln till svaret finns att hämta på arbetsmarknaden. Trots att det relativa värdet av många positiva transfereringar minskat under decenniet har nämligen den totala betydelsen av dessa förändrats mycket lite för de ensamstående mödrarna. De positiva transfereringarna omfördelar inkomster till gruppens fördel i ungefär samma omfattning i slutet av decenniet som vid dess början. En ökad skatteandel har dock inneburit att de ensamstående mödrarna, liksom övriga hushållstyper, får behålla mindre av sina bruttoinkomster i disponibel inkomst. Detta är också en viktig förklaring till att den *absoluta* inkomstnivån sänkts för de ensamstående mödrarna under 1990-talet. Skälet till att man halkat efter övriga grupper, dvs. den *relativa* försämringen, är dock en annan. Faktorinkomsten, dvs. inkomsten av arbete och kapital (huvudsakligen det förra för de allra flesta), har utvecklats markant sämre för de ensamstående mödrarna än för andra typer av barnfamiljer och sammanboende utan barn. I synnerhet kvinnor i dessa familjetyper har haft en mycket god inkomstutveckling. Analyser som genomförts här visar att förklaringen till den sämre faktorinkomstutvecklingen *inte* är att ensamstående mödrar förlorat fotfästet på arbetsmarknaden i högre grad än andra. Tvärtom har decenniet varit hårt fram med män och kvinnor generellt; arbetslöshetstalen har ökat och arbetskraftsdeltagandet minskat bland samtliga grupper. Detta konstaterande bör dock inte överskugga det faktum att andelen förvärvsarbetande ensamstående mödrar är relativt lågt, lägre än på länge. En stor andel ensamstående mödrar är således helt beroende av offentliga och, i mindre mån, privata transfereringar för sin försörjning. Den huvudsakliga förklaringen

⁶⁷ Förklaringen står *inte* att finna i en förändrad social och demografisk sammansättning av gruppen (t.ex. utbildningsnivå och etnicitet), helt enkelt därför att förändringarna antingen är små eller snarast talar i riktning mot *förbättrade* inkomster.

består istället i att antalet veckoarbetstimmar *bland förvärvsarbete* ensamstående mödrar utvecklats dåligt. En jämförelse med mödrar i tvåföräldrafamiljer kan tjäna som illustration. Medan andelen heltidsarbete bland de anställda legat konstant för de ensamstående mödrarna har den ökat kraftigt för övriga mödrar. Till detta kommer att veckoarbetstiden ökat för såväl heltids- som deltidsarbete bland mödrar i tvåföräldrafamiljer medan den varit oförändrad för heltidsarbete ensamstående mödrar och minskat för de deltidsarbete. Totalt innebär detta att antalet veckoarbetstimmar bland förvärvsarbete minskat något för de ensamstående mödrarna parallellt med att det ökat kraftigt för övriga mödrar. Givet att andelen förvärvsarbete minskat har det totala arbetsutbudet minskat för båda grupperna, dock i klart större omfattning för de ensamstående mödrarna. Sammantaget har alltså det genomsnittliga antalet veckoarbetstimmar minskat, såväl totalt (kraftigt) som bland förvärvsarbete (svagt), för gruppen under 1990-talet. Givet att andra kvinnors faktorinkomstutveckling, liksom männens, varit bättre generellt sett, har detta inneburit att de ensamstående mödrarnas faktorinkomster halkat efter utvecklingen för de sammanboende med och utan barn. Det är här den relativt dåliga ekonomiska situationen för ensamstående mödrar grundläggs. Vi ansluter oss alltså här till tidigare forskning som betonat betydelsen av marknadsinkomster för den disponibla inkomsten och variationer i marknadsinkomster som förklaring till variationer i disponibla inkomster bland familjer i de lägre inkomstskikten (Bradbury och Jäntti 1999).⁶⁸

Men varför har arbetsutbudet utvecklats sämre för ensamstående mödrar än för andra grupper, framförallt mödrar i tvåföräldrafamiljer? Tre huvudsakliga hypoteser har förts fram i litteraturen: 1) (upplevelse av) minskade ekonomiska incitament, 2) strukturella orsaker, problem med att få barnomsorgsplatser t.ex. och 3) att arbetsgivare är tveksamma till att anställa ensamstående mödrar eftersom man kan tro att denna grupp är mindre flexibel i arbetstid och har en högre frånvaro än andra grupper. Vi har långtifrån kunnat ge ett heltäckande svar på dessa frågor här. Några intressanta resultat har ändå framkommit. Att döma av de ensamstående mödrarnas egna uppfattningar är viljan och de ekonomiska driv-

⁶⁸ Ytterligare en förklaring till att de ensamstående mödrarnas justerade faktor- och disponibla inkomster utvecklats mindre gynnsamt under 1990-talet är att man har fler barn i genomsnitt att försörja i slutet av decenniet än vid dess början. Ökningen i antalet barn kan emellertid inte direkt förklara den dåliga faktiska faktorinkomstutvecklingen för ensamstående mödrar.

krafterna att förvärvsarbeta starka. En stor del av de arbetslösa vill förvärvsarbeta på heltid och på helårsbasis. Också bland dem som inte ingår i arbetskraften, för att de studerar t.ex., är andelen som vill förvärvsarbeta på heltid hög. Till detta kommer att nästan en tredjedel av de deltidsanställda skulle vilja gå upp i arbetstid. Skälet till detta är att man vill öka sin inkomst. De båda senare grupperna, de som inte ingår i arbetskraften respektive de deltidsanställda, har fått följdfrågor om skälet till att man inte arbetar (mer än man gör). De som står utanför arbetskraften anger studier, dålig hälsa och brist på lämpliga arbeten på orten som skäl. De deltidsarbetande anger svårigheten att få ett heltidsarbete. Båda grupperna förenas i ståndpunkten att strängt taget ingen anger problem att ordna barn tillsyn eller att det skulle löna sig dåligt ekonomiskt att gå upp i arbetstid respektive börja förvärvsarbeta. De ensamstående mödrarna förefaller alltså, på det hela taget, vara av uppfattningen att förvärvsarbete och en ökad arbetstid skulle höja inkomsten. Denna slutsats stöds av en empirisk analys som genomförts här och som visar att förvärvsarbetande ensamstående mödrar har klart högre disponibla inkomster än icke förvärvsarbetande och att skillnaden mellan grupperna har varit oförändrad under 1990-talet. Likaså ökar inkomsterna om man ökar sin arbetstid, även om vinsten av detta förefaller vara mindre vid slutet av decenniet än vid dess början. Det bör dock påpekas att vi här inte haft möjlighet att fullt ut ta hänsyn till de kostnader som förvärvsarbete medför, för t.ex. arbetsresor. Analyser som genomförts här visar dock att ovanstående slutsatser inte ändras då hänsyn tas till en annan viktig utgift som uppstår då den ensamstående modern börjar förvärvsarbeta, nämligen kostnader för barnomsorg. De positiva effekterna av förvärvsarbete för de ekonomiska villkoren understryks också av det faktum att vi inte kunnat ta hänsyn till den mer positiva *framtida* inkomstutveckling som förvärvsarbetande ensamstående mödrar kan förväntas ha.

Vi har inte heller kunnat studera *varför* icke förvärvsarbetande ensamstående mödrar har svårt att få arbete respektive *varför* deltidsarbetande inte kan gå upp i arbetstid, trots att man önskar det. Tidigare studier tyder dock på att arbetslösa ensamstående mödrar *inte* har lägre arbetsmotivation, annorlunda sökbeteende, mindre socialt kontaktnät eller har en annan arbetslivserfarenhet än andra grupper. Däremot kan gruppens större svårigheter att få arbete delvis förklaras av att man oftare lider av nedsatt psykiskt och fysiskt välbefinnande respektive saknar lämplig utbildning

(Nordenmark 2000). Mot bakgrund av detta finns det skäl att betänka det faktum att endast en tredjedel av de ensamstående mödrar som saknar arbete är studerande. Andelen har t.o.m. minskat något under 1990-talet. Enligt Socialdepartementet (1996) kan en orsak till detta vara bristande ekonomiska incitament, att studier är mindre ekonomiskt fördelaktigt än socialbidrag, åtminstone för stunden. Vidare betonas ofta den särskilt svåra situation som ensamstående mödrar har i det att de ofta, i praktiken, ensamma har ansvaret för barnen. Detta kan utgöra en pressad livssituation och avspeglas i sämre psykisk och fysisk hälsa. Det kan också göra gruppen generellt mindre flexibel på arbetsmarknaden, som ett faktum och/eller som en uppfattning (fördom) hos arbetsgivaren. Dessa eventuella mekanismer som förklaring till ensamstående mödrars låga förvärvsarbetsdeltagande förtjänar ytterligare forskning. Här finns det också anledning att ägna tankekraft åt att finna samhällliga lösningar (jfr Socialdepartementet 1996).

Avslutningsvis är den historia som berättats här tämligen enkel och okomplicerad. Ensamstående mödrar – och deras barn – lever generellt under ekonomiska villkor som är sämre än för någon annan grupp i samhället. Denna missgynnade situation har accentuerats under 1990-talet, såväl relativt som absolut. Välfärdsstatliga arrangemang har en starkt inkomstomfördelande effekt, vilket väsentligt förbättrar situationen för gruppen och gör det möjligt för de ensamstående mödrarna att förvärvsarbete (offentlig barnomsorg). Arbetsmotivationen är hög i gruppen och uppfattningen att eget förvärvsarbete skulle förbättra den ekonomiska situationen är väl spridd. Problemet är att förvärvsarbetsgraden i gruppen är låg och har minskat ytterligare under decenniet. Givet att det betraktas som önskvärt att de ensamstående mödrarnas villkor förbättras är det här samhällets resurser måste sättas in i framtiden. De ensamstående mödrarna måste beredas möjlighet att ta ett större ansvar för sin försörjning.

Referenser

- Ahrne, G. & C. Roman, 1997. *Hemmet, barnen och makten. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen*. SOU 1997:139. Stockholm: Fritzes.
- Axelsson, C. 1992. *Hemmafrun som försvann. Övergången till hemarbete bland gifta kvinnor i Sverige 1968-1981*. Dissertation Series No. 21. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.
- Barnombudsmannen & SCB, 2001. *Upp till 18. Fakta om barn och ungdom*. Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Bergmark, Å. 2000. "Socialbidragen under 1990-talet", i Bergmark, Å. (red.), *Välfärd och försörjning*. Kommittén Välfärdsbokslut. SOU 2000:40. Stockholm: Fritzes.
- Björnberg, U. 1996. "Ensamstående mödrar i Sverige", i Berggren, A.M. (red.), *Kvinnorna och välfärden*. Forskningsrådsnämnden, rapport 96:8. Stockholm: Forskningsrådsnämnden.
- Bradbury, B. & M. Jäntti, 1999. "Child Poverty across Industrialized Countries", *Innocenti Occasional Papers. Economic and Social Policy Series 71*. Florens: Unicef.
- Båvner, P. 2001. *Half Full or Half Empty? Part-time Work and Well-being Among Swedish Women*. Dissertation Series No. 49. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.
- Duncan, G.J., J. Brooks-Gunn, & P. Kato Klebanov, 1994. "Economic Deprivation and Early Childhood Development", *Child Development*, 65:296-318.
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Fritzell, J. & U. Henz, Kommande. "Household Income Dynamics. Mobility Out of and Into Low Income Over the Life-Course", i Jonsson, J.O. & Mills, C. (red.), *Cradle to Grave: Life-Course Change in Modern Sweden*. Sociologypress.
- Fritzell, J. & O. Lundberg, 2000. *Välfärd, ofärd och ojämlikhet*. Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2000:41. Socialdepartementet. Stockholm: Fritzes.
- le Grand, C. 1994. "Löneskillnaderna i Sverige: förändring och nuvarande struktur", i Fritzell, J. & O. Lundberg, (red.), *Var dagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs.
- le Grand, C., R. Szulkin & M. Tåhlin, 2001. "Lönestrukturens förändring i Sverige", i Fritzell, J., M. Gähler & O. Lundberg (red.), *Välfärd och arbete i arbetslöshetens årtionde*. Kommittén

- Välfärdsbokslut, SOU 2000:53. Socialdepartementet. Stockholm: Fritzes.
- Gähler, M. 1998. *Life After Divorce. Economic, Social and Psychological Well-being Among Swedish Adults and Children Following Family Dissolution*. Dissertation Series No. 32. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.
- Gähler, M. & J. Jonsson 2001. "Efter skilsmässan", *Forskning & Framsteg*, 1:17-21.
- Hultin, M. 1998. "Gender Differences in Workplace Authority: Discrimination and the Role of Organizational Leaders", *Acta Sociologica*, 41:99-113.
- Hobson, B. 1994. "Solo Mothers, Social Policy Regimes, and the Logics of Gender", i Sainsbury, D. (red.), *Gendering Welfare States*. London: SAGE Publications.
- Hobson, B. & M. Takahashi 1997. "The Parent-Worker Model: Lone Mothers in Sweden", i Lewis, J. (red.), *Lone Mothers in European Welfare Regimes. Shifting Policy Logics*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Jansson, K. 1998. "Översyn av ekvivalensskalor vid inkomstfördelningsstudier". Promemoria. Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Jonsson, J.O. & M. Gähler, 1997. "Family Dissolution, Family Reconstitution, and Children's Educational Careers: Recent Evidence for Sweden", *Demography*, 34:277-293.
- Jonsson, J.O., V. Östberg, M. Evertsson & S. Brolin Låftman, 2001. *Barns och ungdomars levnadsnivå*. Kommittén Välfärdsbokslut. SOU 2001:55. Stockholm: Fritzes.
- Kjeldstad, R. 2001. "Gender policies and gender equality", i Kautto, M., J. Fritzell, B. Hvinden, J. Kvist & H. Uusitalo, (red.), *Nordic Welfare States in the European Context*. London: Routledge.
- Lewis, J. & Hobson, B. 1997. "Introduction", i Lewis, J. (red.), *Lone Mothers in European Welfare Regimes. Shifting Policy Logics*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Lo-Johansson, I. 1939. *Bara en mor*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Lundberg, O. 1993. "The Impact of Childhood Living Conditions on Illness and Mortality in Adulthood", *Social Science & Medicine*, 36:1047-1052.

- Lundborg, P. 2000. "Vilka förlorade jobbet under 1990-talet?", i Fritzell, J. (red.), *Välfärdens förutsättningar. Arbetsmarknad, demografi och segregation*. Kommittén Välfärdsbokslut. SOU 2000:37. Stockholm: Fritzes.
- McLeod, J.D. & M.J. Shanahan, 1993. "Poverty, Parenting, and Children's Mental Health", *American Sociological Review*, 58:351-366.
- Nelander, S. & E. Lönnroos, 2000. *Inkomster och inkomstfördelning*. LO.
- Nermo, M. 1999. *Structured by Gender. Patterns of Sex Segregation in the Swedish Labour Market. Historical and Cross-national Comparisons*. Dissertation Series No. 41. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.
- Nordenmark, M. 2000. "Familjesituation och arbetsmarknadsstatus. Vad förklarar ensamstående föräldrars låga sannolikhet att erhålla ett arbete?", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 6:97-111.
- Nyman, H. 1998. *An Economic Analysis of Lone Motherhood in Sweden*. Ekonomiska studier utgivna av Nationalekonomiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet 89.
- Palme, J. 2000. "Socialförsäkringar och kontanta familjestöd", i Bergmark, Å. (red.), *Välfärd och försörjning*. Kommittén Välfärdsbokslut. SOU 2000:40. Stockholm: Fritzes.
- Phipps, S.A. 1990. "Gender Wage Differences in Australia, Sweden and the United States", *Review of Income and Wealth*, 36:365-379.
- Sainsbury, D. 2000. "Välfärdsutvecklingen för kvinnor och män på 1990-talet?", i Bergmark, Å. (red.), *Välfärd och försörjning*. Kommittén Välfärdsbokslut. SOU 2000:40. Stockholm: Fritzes.
- Sandmo, A. 1996. "Hur långt bör vi gå i utjämningen av inkomster?", *Ekonomisk Debatt*, 24:619-630.
- SCB, 1995. *Barn och deras familjer 1992--1993*. Levnadsförhållanden. Rapport 89. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2000a. *Barn och deras familjer 1998*. Demografiska rapporter 1999:3. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2000b. *Inkomstfördelningsundersökningen 1998*. Statistiska meddelanden. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2000c. *Statistisk Årsbok 2001*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2001a. *Barn och deras familjer 1999*. Demografiska rapporter 2000:2. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

- SCB, 2001b. *Inkomstfördelningsundersökningen 1999*. Statistiska meddelanden. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Siaroff, A. 1994. "Work, Welfare and Gender Equality: A New Typology", i Sainsbury, D. (red.), *Gendering Welfare States*. London: SAGE Publications.
- Smeeding, T.M. 1992. "Why the U.S. Antipoverty System Doesn't Work Very Well", *Challenge*, January-February:30-35.
- Smeeding, T.M. & P. Gottschalk, 1995. "The International Evidence on Income Distribution in Modern Economies: Where Do We Stand?" *Luxembourg Income Study Working Paper Series. Working Paper No. 137*.
- Socialdepartementet, 1996. *Ensamföräldrarna – en utsatt grupp?* Välfärdsprojektet. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialstyrelsen, 1957. *Ensamstående mödrars sociala och ekonomiska förhållanden år 1955*. Sveriges officiella statistik. Socialvård. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen, 2001. *Social rapport 2001*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2000:3. *Välfärd vid vägskalet. Utvecklingen under 1990-talet*. Kommittén Välfärdsbokslut, Socialdepartementet. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2001:24. *Ur fattigdomsfällan*. Slutbetänkande av Familjeutredningen, Socialdepartementet. Stockholm: Fritzes.
- Sundström, M. 1997. "Managing Work and Children: Part-Time Work and the Family Cycle of Swedish Women", i Blossfeld, H-P. & C. Hakim, (red.), *Between Equalization and Marginalization. Women Working Part-Time in Europe and the United States of America*. Oxford: Oxford University Press.
- Sørensen, A. 1994. "Women's Economic Risk and the Economic Position of Single Mothers", *European Sociological Review*, 10:173-188.
- Sørensen, A. 2001. "Gender equality in earnings at work and at home", i Kautto, M., J. Fritzell, B. Hvinden, J. Kvist & H. Uusitalo, (red.), *Nordic Welfare States in the European Context*. London: Routledge.
- Voydanoff, P. 1990. "Economic Distress and Family Relations: A Review of the Eighties", *Journal of Marriage and the Family*, 52:1099-1115.

Wennemo, I. 1994. *Sharing the Costs of Children. Studies on the Development of Family Support in the OECD Countries*. Dissertation Series No. 25. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.

Wong, Y-L.I., I. Garfinkel & S. McLanahan, 1993. "Single-Mother Families in Eight Countries: Economic Status and Social Policy", *Social Service Review*, June:177-197.

Appendix

Tabell A1. Inkomstutvecklingen 1990/1991-1998/1999 (1 000-tals kronor i 1999 års penningvärde) för ensamstående mödrar (16–64 år), efter år, utbildningsnivå, ålder, födelseland, ortstyp och antal barn. Medianinkomster respektive absolut och relativ förändring

Bakgrundskarakteristika	Justerad disponibel inkomst (i 1 000-tals kronor)			
	1990/1991	1998/1999	Absolut förändring	Relativ förändring
<i>Utbildningsnivå</i>				
Förgymnasial	104,0	90,1	-13,9	-13,4
Gymnasial	97,3	94,4	-2,9	-3,0
Eftergymnasial	105,5	108,4	+2,9	+2,7
<i>Ålder</i>				
-29 år	87,6	88,6	+1,0	+1,1
30-39 år	93,9	91,4	-2,5	-2,7
40- år	107,9	103,3	-4,6	-4,3
<i>Födelseland</i>				
Född i Sverige	100,5	97,5	-3,0	-3,0
Född i annat land	102,3	88,6	-13,7	-13,4
<i>Ortstyp</i>				
Tätområde, flerfamiljshus	95,6	96,1	+0,5	+0,5
Tätområde, blandad bebyggelse	104,3	93,9	-10,4	-10,0
Tätområde, en-/tvåfamiljshus	109,1	101,6	-7,5	-6,9
By eller mindre ort	104,6	102,4	-2,2	-2,1
Ren landsbygd	96,5	94,9	-1,6	-1,7
<i>Antal barn</i>				
1 barn	107,1	104,7	-2,4	-2,2
2 barn	94,1	93,8	-0,3	-0,3
3+ barn	85,8	86,9	+1,1	+1,3
<i>Samtliga</i>	100,9	96,1	-4,8	-4,8
<i>Antal observationer</i>	579			

Tabell A2. Faktorinkomst (1 000-tals kronor i 1999 års penningvärde), heltidsarbetande (föregående vecka), efter hushållstyp och år. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna). 25:e, 50:e och 75:e percentilen

	Ensamstående mödrar	Sammanboende utan barn		Sammanboende 1-2 barn		Sammanboende 3+ barn		Mödrar (ej ensamstående)
		Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	
<i>25:e percentilen</i>								
1990/1991	103,1	140,0	170,3	92,8	180,8	56,3	180,0	85,0
1998/1999	154,8	175,2	201,1	130,8	210,4	139,0	208,0	133,5
Absolut förändring i kronor	+51,7	+35,2	+30,8	+38,0	+29,6	+82,7	+28,0	+48,5
Relativ förändring i procent	+50,1	+25,1	+18,1	+40,9	+16,4	+146,9	+15,6	+57,1
<i>50:e percentilen</i>								
1990/1991	156,0	167,8	213,0	158,0	220,7	135,0	216,8	156,0
1998/1999	195,9	205,5	248,4	188,6	254,4	193,6	256,6	189,4
Absolut förändring i kronor	+39,9	+37,7	+35,4	+30,6	+33,7	+58,6	+39,8	+33,4
Relativ förändring i procent	+25,6	+22,5	+16,6	+19,4	+15,3	+43,4	+18,4	+21,4
<i>75:e percentilen</i>								
1990/1991	191,0	206,8	272,0	202,9	286,2	179,7	269,8	198,1
1998/1999	234,0	252,9	328,0	234,7	337,7	242,8	325,7	235,7
Absolut förändring i kronor	+43,0	+46,1	+56,0	+31,8	+51,5	+63,1	+55,9	+37,6
Relativ förändring i procent	+22,5	+22,3	+20,6	+15,7	+18,0	+35,1	+20,7	+19,0
<i>Antal observationer</i>								
1990/1991	129	637	902	538	1 048	86	206	624
1998/1999	121	646	828	526	889	93	182	618

Tabell A3. Faktorinkomst (1 000-tals kronor i 1999 års penningvärde), deltidsarbetande (föregående vecka), efter hushållstyp och år. Individer 16–64 år (exklusive 16–24-åringar som bor kvar hos föräldrarna). 25:e, 50:e och 75:e percentilen

	Ensamstående mödrar	Sammanboende utan barn		Sammanboende 1-2 barn		Sammanboende 3+ barn		Mödrar (ej ensamstående)
		Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	
<i>25:e percentilen</i>								
1990/1991	89,5	80,9	90,3	80,1	88,1	39,8	84,0	74,7
1998/1999	92,6	95,6	89,5	91,4	87,3	103,8	58,6	94,4
Absolut förändring i kronor	+3,1	+14,7	-0,8	+11,3	-0,8	+64,0	-25,4	+19,7
Relativ förändring i procent	+3,5	+18,2	-0,9	+14,1	-0,9	+160,8	-30,2	+26,4
<i>50:e percentilen</i>								
1990/1991	127,3	115,9	121,2	114,9	149,7	91,0	130,2	112,2
1998/1999	140,1	134,2	128,0	136,8	153,8	137,7	159,7	137,3
Absolut förändring i kronor	+12,8	+18,3	+6,8	+21,9	+4,1	+46,7	+29,5	+25,1
Relativ förändring i procent	+10,1	+15,8	+5,6	+19,1	+2,7	+51,3	+22,7	+22,4
<i>75:e percentilen</i>								
1990/1991	168,8	140,5	182,2	142,4	192,6	131,4	178,0	140,6
1998/1999	175,2	166,4	181,7	169,3	225,3	172,8	246,9	170,8
Absolut förändring i kronor	+6,4	+25,9	-0,5	+26,9	+32,7	+41,4	+68,9	+30,2
Relativ förändring i procent	+3,8	+18,4	-0,3	+18,9	+17,0	+31,5	+38,7	+21,5
<i>Antal observationer</i>								
1990/1991	93	487	87	617	37	146	13	763
1998/1999	87	394	59	374	46	130	12	504

2 Invandrare på 1990-talets arbetsmarknad

Per-Anders Edin och Olof Åslund

2.1 Introduktion

De stora förändringarna på den svenska arbetsmarknaden under 1990-talet påverkade hela befolkningen. Tidigare forskning har visat att krisen under decenniets inledande del slog både mot grupper med stark förankring på arbetsmarknaden och mot dem med svagare ställning (Edin & Holmlund 1994; Lundborg 2000). Under decenniets senare år återhämtade sig ekonomin snabbt och sysselsättningen ökade.

Denna studie syftar till att belysa hur situationen på arbetsmarknaden utvecklades under 1990-talet för den utrikes födda svenska befolkningen. I Sverige liksom i andra västländer har den utrikes födda befolkningen i genomsnitt lägre inkomster och sysselsättning än den infödda. Skillnadens storlek varierar kraftigt beroende på bland annat ursprungsland, invandringstidpunkt och invandringsskäl.

Sverige har i ett internationellt perspektiv en förhållandevis stor utrikes född befolkning. I slutet av år 2000 uppgick antalet utrikes födda till strax över en miljon, det vill säga 11 procent av totalbefolkningen. Människor har kommit till Sverige från mycket skilda regioner: ungefär en tredjedel av de utrikes födda är från Norden, en tredjedel från övriga Europa, och den återstående tredjedelen är född i övriga världen.

Riksdag och regering har fastslagit att målet för den svenska politiken är "lika rättigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk och kulturell bakgrund" (regeringens prop. 1997/98:16, s. 1). I propositionen betonas vikten av individers egen försörjning och behovet av ökad mångfald i arbetslivet. Situationen på arbetsmarknaden för den utrikes födda befolkningen är alltså en viktig del av de integrationspolitiska målsättningarna.

Fram till 1970-talets första år hade invandrare i genomsnitt högre sysselsättningstal än infödda svenskar. Den ekonomiska

integrationen av de individer som kommit till Sverige under efterkrigstiden utgjorde inget problem eftersom industrin hade stort behov av arbetskraft. Från 1970-talets mitt förändrades situationen gradvis. En allt större del av invandringen var politiskt motiverad och utgjordes av flyktingar eller anhöriga till dessa. Dessa individer kom ofta från länder som tidigare inte varit representerade i Sverige i någon större omfattning: t.ex. Chile, Eritrea, Iran, Irak, Libanon, Somalia och Vietnam.

Över tiden förändrades således kompositionen av den utrikes födda befolkningen, både i termer av ursprungsregion och vad som föranlett migrationen till Sverige. De nya grupper som kom till landet klarade sig sämre på arbetsmarknaden jämfört med tidigare invandrare. Invandrarnas förvärvsinkomster sjönk därför relativt de inföddas, i första hand beroende på skillnader i sysselsättning.

Vid 1990-talets början befann sig Sverige i en kraftig högkonjunktur, men sysselsättningen och inkomsterna var ändå låga bland många i de stora grupper som invandrat under slutet av 1980-talet. Mellan 1991–1994 orsakade kriget i före detta Jugoslavien en stor ny våg av flyktingar: antalet uppehållstillstånd på flyktinggrunder¹ nådde 1994 nästan 45 000, och till dessa kom mer än 13 000 flyktinganhöriga.

Denna kortfattade beskrivning ger ett antal viktiga punkter att utgå ifrån i studien av utrikes födda på 1990-talets svenska arbetsmarknad. För det första består den invandrade befolkningen av grupper som kommit hit från ett stort antal länder, vid olika tidpunkter och av olika skäl. Erfarenheten och ställningen på arbetsmarknaden varierar mellan dessa grupper, och vi kan därför även vänta oss att utvecklingen under 1990-talet varierar mellan grupperna. För det andra är det centralt att se hur de som inte hunnit etablera sig på arbetsmarknaden drabbas av lågkonjunkturen, och hur situationen är för dem som anländer när arbetslösheten är som högst. I dessa grupper är det också särskilt intressant att studera i vilken mån individer förbättrar sin ställning när sysselsättningen stiger under 1990-talets senare del.

Vi använder data från databasen LINDA, i vilken det är möjligt att följa individer från 1960 till och med 1999 (se Edin & Fredriksson 2000). Fokus ligger på förvärvsinkomsternas nivå och utveckling under 1990-talet. Förutom inkomster innehåller databasen uppgifter om ett stort antal individkaraktäristika (t.ex. födelseland,

¹ Enligt tillståndsstistik från Statens invandrarverk. Kategorin inkluderar också dem som fått uppehållstillstånd av "humanitära skäl"; se www.migrationsverket.se

invandringsår, kön, ålder och utbildning), vilket gör det möjligt att identifiera undergrupper i urvalet.

Fortsättningen av denna studie är upplagd på följande sätt. Avsnitt 2 ger en kortfattad redogörelse för bakgrund och resultat från tidigare studier. I avsnitt 3 beskrivs data och den empiriska ansatsen. Här diskuteras också de gruppindelningar som görs, vad som motiverar dessa och vilka problem som kan vara förknippade med dem. Avsnitt 4 redovisar undersökningens resultat. Situationen och utvecklingen beskrivs för befolkningen som helhet och efter olika uppdelningar. Därefter följer en fördjupad statistisk analys av vissa frågeställningar. I avsnitt 5 avslutas studien med en diskussion kring resultaten och de slutsatser de leder till.

2.2 Bakgrund och resultat från tidigare studier

I detta avsnitt redogörs mycket kortfattat för utvecklingen av invandringen till Sverige under de senaste decennierna. Vi kommer också att sammanfatta huvuddragen i resultat från tidigare studier av invandrare på den svenska arbetsmarknaden. Ambitionen är inte att ge en heltäckande förteckning över svenska undersökningar, utan att ge en översiktlig bild av vad forskningen kommit fram till.

Under 1950- och 1960-talen dominerade arbetskraftsinvandringen migrationen till Sverige. Sedan 1954 har det funnits en gemensam nordisk arbetsmarknad, där medborgare i ett land fritt kunnat bosätta sig och ta arbete i ett annat. Arbetskraft rekryterades också från bl.a. Västtyskland, Nederländerna, Italien, Österrike, Belgien, Grekland och Jugoslavien (SCB 1999). Invandringen kulminerade 1970, och från 1972 stoppades i praktiken utomnordisk arbetskraftsinvandring (Svanberg & Tydén 1998).

Den totala invandringen var under resten av 1970-talet och början av 1980-talet relativt stabil, men en växande andel utgjordes av individer födda utanför Norden. Denna utveckling accelererade från 1985. Antalet invandrare med utomnordiskt medborgarskap har sedan 1987 vanligen varit mellan 30 000–40 000 per år, med högre toppar 1989 och 1993–1994 (SCB 1999). Den absolut största delen i denna grupp utgörs av flyktingar och anhöriga. Från 1995 har ca 5 000 personer per år fått uppehållstillstånd i enlighet EES-

avtalet², men mycket få individer utanför västvärlden har fått uppehållstillstånd av arbetsmarknadsskäl.

Ett stort antal undersökningar har studerat olika aspekter av invandras situation på den svenska arbetsmarknaden (se t.ex. Arai m.fl. 1999 för en sammanställning av studier och resultat). Som nämnts ovan hade utrikes födda en förhållandevis stark ställning på arbetsmarknaden fram till mitten av 1970-talet, i synnerhet gällde detta utrikes födda kvinnor i jämförelse med svenskfödda kvinnor (Ekberg 1999).

Även bland dem som kom till landet innan 1970 varierade inkomsten beroende på ursprungsland, men de flesta grupper hade förhållandevis höga inkomster (Ekberg 1994). Ekberg observerar att förvärvsfrekvensen relativt infödda sjönk över tiden bland invandrarna, men att relativinkomsten för dem som arbetade var i stort sett konstant över perioden 1975–1990. Resultat från senare studier indikerar att det finns löneskillnader som inte kan förklaras med utbildning eller erfarenhet; le Grand & Szulkin (2000) tolkar detta som en indikation på diskriminering. De stora minskningar i relativinkomsten som observerats i andra studier (Aguilar & Gustafsson 1994; Scott 1999) har främst orsakats av att senare invandringskohorter haft lägre sysselsättning och inkomster.

En naturlig fråga är varför invandrarnas ställning på arbetsmarknaden försvagats, och varför de som kommit under senare år har haft det särskilt svårt. De huvudsakliga förklaringsmodeller som behandlats i litteraturen kan delas in i två grupper: de som hävdar att invandrarnas egenskaper förändrats, och de som hävdar att den svenska arbetsmarknaden förändrats.

Om invandrare i allmänhet, och nyanlända i synnerhet, har lägre utbildning, skulle detta kunna vara en förklaring till de inkomstskillnader som finns. Den utrikes födda svenska befolkningen har emellertid i genomsnitt ungefär samma utbildningsnivå som den infödda, och senare invandringskohorter har ofta hög utbildning (SCB 2000). Skillnader i utbildningsnivå är därför ingen huvudförklaring till inkomstskillnader mellan invandrare och svenskfödda, inte heller mellan invandrargrupper.³

² Följande länder omfattas av EES-avtalet: Belgien, Danmark, Finland, Frankrike, Grekland, Irland, Island, Italien, Liechtenstein, Luxemburg, Nederländerna, Norge, Portugal, Spanien, Storbritannien, Tyskland och Österrike.

³ Som framkommer i bl.a. Arai m.fl. (1999) och le Grand & Szulkin (2000) gäller detta även om man jämför individer med svensk utbildning.

Amerikanska studier finner genomgående att negativa ”kohort-effekter” till stor del förklaras av att senare invandringskohorter kommer från länder vars emigranter i allmänhet har lägre inkomster (Borjas 1994, 2000; LaLonde & Topel 1997). Detta gäller också för Sverige, men en del av nedgången finns också över kohorter inom ursprungsländer. Orsakssambandet som skulle förklara varför förändrad sammansättning i termer av ursprungsregion påverkar utfallet på arbetsmarknaden är dock inte klarlagt.

En möjlig förklaring är att vad som föranlett migrationen har betydelse. Arbetskraftsinvandrare har i allmänhet valt att flytta till Sverige i syfte att lyckas på arbetsmarknaden.⁴ Flyktingar lämnar sitt ursprungsland av helt andra motiv. Dessutom har flyktingar som regel sämre möjlighet att återvända om de inte lyckas få arbete och inkomst, något som är vanligt bland ekonomiska migranter (Edin, LaLonde & Åslund 2000). Andra resultat gör det även troligt att den genomgripande förändring av flyktingmottagnings-systemet som genomfördes under 1980-talet hade negativa effekter på flyktinginvandrarnas inkomster och sysselsättning på lång sikt. Nyanlända flyktingars arbetsmarknadssituation har försämrats mer än andra jämförbara grupper efter införandet av ”Hela Sverige strategin” år 1985 (Edin, Fredriksson & Åslund 2000).

Wadensjö (1999) hänvisar till att många traditionella invandrar-yrken försvunnit över tiden, och att antalet jobb för personer med dåliga kunskaper i svenska språket minskat. Ett liknande argument finns i Scott (1999), som dessutom menar att ökat ”kulturellt avstånd” för nyanlända invandrare gör att den negativa effekten förstärks. Arai m.fl. (1999) och de los Reyes (1998) har emellertid kritiserat kulturella förklaringsansatser för att vara dåligt underbyggda. Det går inte heller att utesluta att diskrimineringen ökat över tiden, eller att vissa grupper av invandrare är särskilt utsatta för detta.

Observationsmässigt är det ofta svårt att separera dessa förklaringsansatser från varandra. Förändringen i sammansättningen av ursprungsregion i den utrikes födda befolkningen sammanfaller tidsmässigt både med strukturförändringar i industrin och med ökad flyktinginvandring. Om vissa grupper har lägre (icke-observerade) kvalifikationer går inte alltid att separera från om de är utsatta för mer diskriminering. Förändringar i utfallet för olika kohorter från ett och samma land behöver inte heller tyda på att

⁴ Bevelander & Skyt Nielsen (1999) finner vissa indikationer på att flyktingar har det svårare på arbetsmarknaden, men resultaten är inte helt entydiga.

det blivit svårare för invandrare att lyckas på arbetsmarknaden – det kan också bero på att selektionen av individer förändrats över tiden.

2.3 Data och empirisk ansats

Detta avsnitt inleds med en kort beskrivning av det datamaterial som används och den empiriska ansatsen i studien. Därefter följer en diskussion kring de gruppindelningar som görs och vad som motiverar dessa.

2.3.1 Data

Data för denna studie är hämtade från databasen LINDA⁵ (Longitudinella INdividDATA). LINDA är uppbyggd kring registerdata, och innehåller information från bl.a. inkomst- och förmögenhetsstatistiken, registret över totalbefolkningen, och folk- och bostadsräkningarna. Det första år som data finns tillgängliga är 1960, årsvisa data finns från 1968 och framåt. Databasen är uppbyggd kring två paneler. I den ena panelen ingår ca 3 procent av Sveriges totala befolkning som urvalspersoner, i den andra utgörs urvalspersonerna av ca 20 procent av den utrikes födda befolkningen. Data för urvalspersonernas hushållsmedlemmar har också påförts databasen. Individer kan följas över tiden, och för varje år utgör data dessutom ett representativt tvärsnitt av befolkningen.

Vi kommer att använda data för åren 1990–1999. Det inkomstmått som huvudsakligen används är arbetsinkomst.⁶ Eftersom 1990-talet innehöll stora omsvängningar på hela arbetsmarknaden är det kanske mest intressanta i denna studie att dokumentera om och i så fall på vilket sätt utvecklingen skiljer sig mellan den svenskfödda befolkningen och olika grupper bland de utrikes födda. När vi undersöker om vissa grupper utmärker sig särskilt vad gäller nivån på inkomsterna, så utgör relationen till svenskfödda med liknande individegenskaper en naturlig jämförelse. Vi kommer därför att presentera data för både utrikes och inrikes födda.

⁵ Se Edin & Fredriksson (2000) för en utförlig beskrivning av databasen.

⁶ Arbetsinkomsten består av inkomst av tjänst och näringsverksamhet samt transfereringar som är ersättningar för inkomstbortfall, t.ex. sjukpenning och föräldrapenning (dock ej ersättning från arbetslöshetskassa o.dyl.).

Fram till 1998 finns både befolknings- och invandrarurvalet tillgängliga. För 1999 finns i nuläget endast preliminära data för befolkningsurvalet. Antalet observationer av utrikes födda är därför avsevärt lägre för detta år, men ändå tillräckligt stort för de flesta av våra syften. Många unga valde under de år som arbetsmarknaden var som sämst att studera istället för att arbeta. Om dessa inkluderades i undersökningen kan vi felaktigt få bilden av att en grupp där många studerar har låg inkomst och därmed svag ställning på arbetsmarknaden. Vi kommer därför i första hand att studera personer mellan 26 och 64 år.

2.3.2 Gruppindelningar

Att vid studier av denna typ dela in individer i grupper är ofta nödvändigt för att belysa en viss fråga, men medför också vissa risker och svårigheter. Vi vill här kortfattat motivera de indelningar som görs.

En indelning som kan ifrågasättas har gjorts redan i studiens titel – att se de utrikes födda som en särskild grupp i samhället som har vissa drag gemensamt med varandra, och som skiljer sig från de svenskfödda. Riskerna med en sådan generaliserande indelning har diskuterats av bland annat de los Reyes (1998). Som påpekats ovan består den utrikes födda befolkningen av individer som invandrat från ett stort antal länder, i olika tidsperioder och av olika skäl. Precis som bland de inrikes födda varierar självklart kön, ålder, utbildning och arbetslivserfarenhet också bland dem som invandrat till Sverige.⁷

Problemet är att kunna ta fasta på denna heterogenitet och genomföra en analys som identifierar och presenterar de viktigaste aspekterna av utvecklingen på arbetsmarknaden på ett någorlunda överskådligt sätt. Vi har valt att i ett första steg dela in utrikes födda i tre grupper utifrån födelseland:⁸

⁷ Förutom de utrikes födda finns det åtminstone två grupper med till viss del liknande situationer som har använts i empiriska studier: personer med utrikes födda föräldrar, och individer som adopterats från utlandet. Österberg (2000), Ekberg (1997) och Ekberg & Rooth (2001) är exempel på undersökningar som behandlar barn till utrikes födda. Björklund och Richardson (2001) och Rooth (2001) studerar adopterades situation i Sverige. Vi har valt att uteslutande fokusera på hela gruppen utrikes födda.

⁸ För att få jämförbarhet över invandringskohorter har vi valt att aggregera vissa länder som delats upp eller sammanslagits under observationsperioden. Följande sammanslagningar har gjorts: länder ur före detta Jugoslavien; länder ur före detta Sovjetunionen, Tjeckien och Slovakien; Öst- och Västtyskland.

Norden: Individer födda i något av de nordiska länderna. Nordiska medborgare har en särställning genom den gemensamma nordiska arbetsmarknaden. En mycket stor del av invandringen till Sverige har under vissa perioder kommit från dessa länder, särskilt Finland.

OECD: Individer födda utanför Norden i länder som var medlemmar i OECD vid 1990-talets början, med följande undantag: Turkiet är exkluderat från gruppen eftersom det förekom relativt stor flyktinginvandring från Turkiet under 1980- och 1990-talen. Ett antal mindre länder i Europa har inkluderats i gruppen: Andorra, Cypern, Malta, Monaco, Liechtenstein, San Marino och Vatikanstaten. Denna grupp avser fånga i huvudsak ekonomiskt motiverad migration.

Icke-OECD: Individer födda i länder som inte ingår i någon av grupperna ovan. Gruppen avser fånga i huvudsak politiskt motive-rad migration.

Denna gruppindelning är självklart inte perfekt, och en klassificering utifrån födelseland medför automatiskt brister. Från ett och samma land kan det under samma tidsperiod komma både flyktingar och ekonomiska migranter, eller olika etniska grupper (till exempel turkar och kurder från Turkiet). Över tid kan också karaktären på invandringen från ett och samma land ändras; ett exempel är Grekland som sedan 1981 är medlem i EU, men som var ursprungsland för flyktingar under juntatiden fram till 1974. Observera också att anhöriginvandring här indirekt anses tillhöra samma kategori som den person som redan finns i Sverige tillhör. Vi kommer också att undersöka känsligheten i våra resultat genom alternativa geografiska indelningar, och genom att studera individer från vissa enskilda länder.

2.3.3 Urvalet

I Tabell 1 nedan visas antalet observationer i respektive grupp för olika observationsår. Antalet observationer är tillräckligt stort för att det ska vara möjligt att dela upp urvalen efter kön, ålder, utbildning och invandringsår (möjligtvis med undantag för år 1999). Vi ser också att de största förändringarna av antal observationer sker i gruppen från Icke-OECD-länder, vilket är ett resultat av flyktinginvandringen från i första hand före detta Jugoslavien. Notera att urvalets storlek påverkas av såväl in- och utvandring som ålders-

struktur: åldersrestriktionen 26–64 gör att individer kan komma in i eller lämna urvalet trots att de hela tiden befinner sig i Sverige.

Tabell 1. Antal observationer per grupp och år

År	Norden	OECD	Icke-OECD	Infödda
1990	49 748	16 633	43 423	122 048
1991	50 223	16 987	47 548	122 367
1992	50 278	17 243	51 731	123 413
1993	50 288	17 483	55 675	124 218
1994	50 372	17 678	61 824	124 849
1995	49 483	17 309	68 937	125 195
1996	48 420	17 130	71 860	125 730
1997	47 306	17 183	74 266	126 329
1998	46 201	17 175	77 703	126 809
1999	6 675	2 451	11 778	127 471
Total	448 994	157 272	564 745	1 248 429

Anm: Antal observationer per grupp och år i åldersintervallet 26–64. Individer som invandrat under observationsåret exkluderade. Samma individer förekommer i data under flera år.

Tabell 2 visar invandringsperiod för individer som finns med i data 1998. Diaconescu & Tryggvesson (1992), SCB (1999) och Edin, LaLonde & Åslund (2000) visar att det särskilt bland nordiska invandrare sker en omfattande återutvandring. Uppgifterna i tabellen är därför inte representativa för inflödet under olika perioder. Det är ändå tydligt att en stor del av de nordiska invandrarna befunnit sig i Sverige under lång tid. Bland individer från övriga OECD i urvalet är invandringsperioden mer jämnt fördelad över tiden. För den tredje gruppen ligger tyngdpunkten mellan 1985 och 1994, vilket sammanfaller med de senaste decenniernas större flyktingströmmar.

Tabell 2. Invandringsperiod för urvalet 1998

Invandringsår	Norden	OECD	Icke-OECD	Total
–1969	52,06	36,52	9,55	26,76
1970–1974	16,01	12,80	8,06	11,24
1975–1979	13,54	10,67	9,67	11,06
1980–1984	6,21	8,91	10,58	8,94
1985–1989	5,81	9,96	21,44	14,92
1990–1994	3,87	10,57	31,26	19,77
1995–1997	2,49	10,57	9,44	7,30

Anm: Andel av individerna som ingår i urvalet 1998 som invandrat under respektive period.

Tabell 3 visar individkaraktäristika för 1990 och 1998. Ålders- och könssammansättningen ändrades inte särskilt mycket under observationsperioden. Däremot har andelen gifta minskat kraftigt, vilket sannolikt är en födelsekohorteffekt. Detta är också huvudorsaken till att utbildningsnivån är markant högre 1998. Den relativt höga andelen som saknar utbildningsuppgifter bland de utrikes födda är ett resultat av att det tar något år innan utbildning registreras.

Tabell 3. Individkaraktäristika, medelvärden, standardavvikelser inom parentes

	1990				1998			
	Norden	OECD	Icke-OECD	Infödda	Norden	OECD	Icke-OECD	Infödda
Ålder	45,10 (10,36)	45,59 (10,77)	40,64 (10,19)	43,69 (10,84)	47,45 (10,08)	45,64 (11,09)	41,19 (10,01)	44,14 (10,92)
Andel kvinnor	0,56 (0,50)	0,44 (0,50)	0,47 (0,50)	0,49 (0,50)	0,55 (0,50)	0,42 (0,49)	0,50 (0,50)	0,49 (0,50)
Andel gifta	0,57 (0,50)	0,65 (0,48)	0,67 (0,47)	0,61 (0,49)	0,50 (0,50)	0,56 (0,50)	0,63 (0,48)	0,51 (0,50)
<i>Utbildning</i>								
Uppgift saknas	0,02 (0,15)	0,06 (0,24)	0,07 (0,26)	0,00 (0,06)	0,03 (0,17)	0,10 (0,30)	0,07 (0,26)	0,00 (0,05)
<9 år	0,31 (0,46)	0,17 (0,38)	0,22 (0,41)	0,22 (0,41)	0,20 (0,40)	0,10 (0,30)	0,15 (0,36)	0,11 (0,31)
9–10 år	0,15 (0,35)	0,13 (0,33)	0,13 (0,33)	0,14 (0,35)	0,15 (0,36)	0,12 (0,32)	0,13 (0,34)	0,12 (0,33)
Gymn. ≤2 år	0,31 (0,46)	0,25 (0,44)	0,25 (0,44)	0,32 (0,47)	0,33 (0,47)	0,21 (0,41)	0,21 (0,40)	0,36 (0,48)
Gymn. >2 år	0,08 (0,28)	0,16 (0,37)	0,15 (0,35)	0,10 (0,31)	0,10 (0,30)	0,15 (0,36)	0,18 (0,38)	0,12 (0,33)
Högskola <3 år	0,07 (0,26)	0,09 (0,29)	0,09 (0,28)	0,10 (0,30)	0,10 (0,30)	0,13 (0,34)	0,12 (0,33)	0,15 (0,36)
Högskola ≥3 år	0,06 (0,24)	0,13 (0,33)	0,10 (0,30)	0,11 (0,32)	0,09 (0,28)	0,19 (0,39)	0,14 (0,35)	0,13 (0,34)

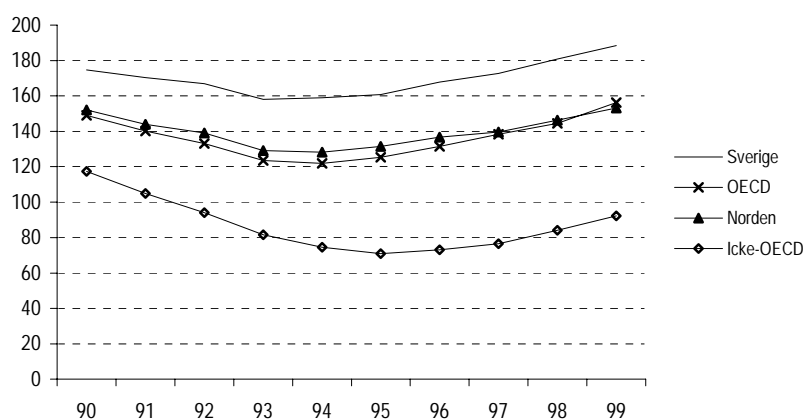
2.4 Empirisk analys

Detta avsnitt inleds med en översiktlig bild av vad som hände med förvärvsinkomsterna för invandrare från olika ländergrupper under 1990-talet. Därefter följer en mer detaljerad beskrivning av invandrarers relativinkomster efter utbildning, ålder och invandringstidpunkt. I avsnitt 2.4.3 görs sedan en fördjupad analys av olika invandrargrupperns relativinkomster med hjälp av regressionsmetoder. Här återfinns även en diskussion av i vilken utsträckning skillnaderna mellan grupper drivs av sysselsättningskillnader eller löneskillnader.

2.4.1 Översikt av inkomstutvecklingen under 1990-talet

Figur 1 visar utvecklingen av genomsnittlig årlig förvärvsinkomst (i 1999 års priser) för inrikes födda och utrikes födda indelade i de tre grupper som beskrivits ovan – Norden, OECD och Icke-OECD. Genomsnittsinkomsten är beräknad på urvalets samtliga individer i åldersintervallet 26–64. Då data beskriver skillnader i årsinkomster mellan grupper kan dessa bero på skillnader i såväl lön som sysselsättning och arbetstid. Det är tydligt att samtliga grupper med utrikes födda i genomsnitt har lägre inkomster än gruppen med svenskfödda.⁹ Det är också uppenbart att Icke-OECD-gruppen har lägst inkomster, medan invandrare från Norden och OECD-länder har jämförbara inkomster i genomsnitt.

Figur 1. Förvärvsinkomster, utrikes och inrikes födda (1999 års priser, tkr)

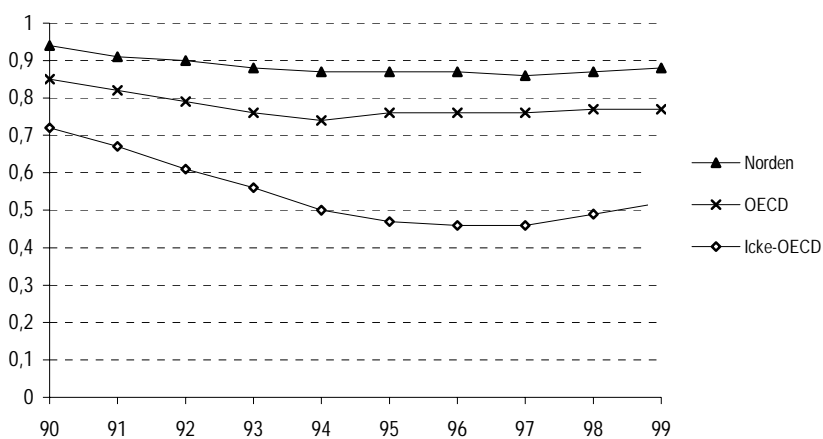
I samtliga grupper minskar inkomsten under decenniets inledande år. För infödda, nordiska invandrare och personer från övriga OECD nås botten 1993–1994, medan genomsnittet för individer från länder utanför OECD fortsätter att sjunka till 1995. Nedgången i denna grupp är störst, och sker också från en låg inkomstnivå i utgångsläget. Inkomstutvecklingen är främst ett resultat av att det sker ett inflöde av individer med mycket låga inkomster under perioden. Det är viktigt att komma ihåg att

⁹ En mindre del av denna skillnad kan bero på att utvandring inte alltid registreras och att detta är mer vanligt bland utrikes födda.

Figur 1 visar utvecklingen av gruppens genomsnittliga inkomst, inte de genomsnittliga förändringar som individer upplevt. Skillnaden i värden mellan två år påverkas av in- och utvandring, och av att vissa födelsekohorter kommer in i och andra lämnar urvalet.

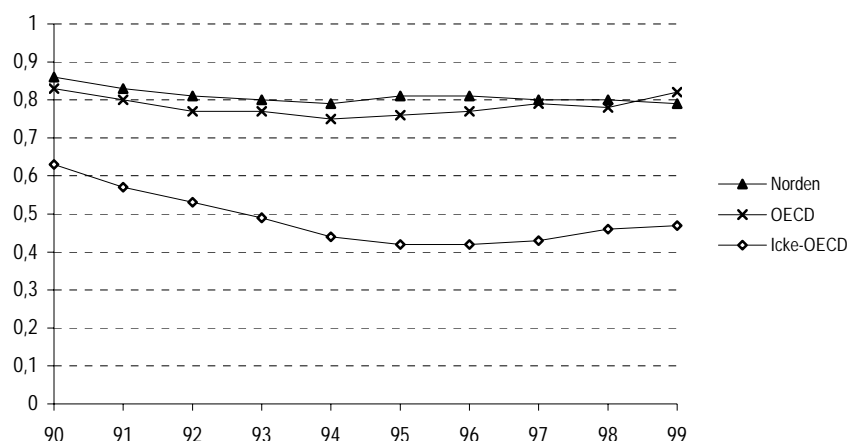
Kvinnor har i allmänhet lägre inkomster än män. Tidigare studier har visat att nedgången i början av 1990-talet drabbade män hårdare än kvinnor (t.ex. Edin & Holmlund 1994). Ett liknande mönster finns i vårt urval: kvinnor har i genomsnitt knappt 70 procent av mäns inkomster, och minskningen är mindre än bland männen. Figur 2a och 2b visar relativa inkomster för utrikes födda i förhållande till svenskfödda av samma kön. ("1" innebär att gruppen har samma inkomst som infödda av samma kön i ett givet år.) Nordiska kvinnor har de högsta relativinkomsterna, medan nordiska män och OECD-invandrare av båda könen ligger något lägre.

Figur 2a. Relativa inkomster för kvinnor efter grupp i förhållande till svenskfödda kvinnor

Anm: Figuren visar genomsnittlig förvärvsinkomst för kvinnor i respektive ländergrupp som andel av genomsnittsinkomsten hos infödda kvinnor.

Figur 2b. Relativa inkomster för män efter grupp i förhållande till svenskfödda män

Anm: Figuren visar genomsnittlig förvärvsinkomst för män i respektive ländergrupp som andel av genomsnittsinkomsten hos infödda män.

Samtliga grupper uppvisar fallande relativinkomster fram till 1994. Ställningen på arbetsmarknaden försvagades alltså i jämförelse med infödda svenskar. Återigen ser vi att den kraftigaste nedgången drabbar de svagaste grupperna. Kvinnor från länder utanför OECD hade i början av 1990-talet drygt 70 procent av infödda kvinnors förvärvsinkomster; i slutet av decenniet var siffran drygt 50 procent. Relativinkomsten bland män är ännu lägre i denna grupp av länder. Slutsatsen är att inkomstmönstret relativt svenskfödda är likartat för kvinnor och män – de stora skillnaderna finns mellan grupper av länder.

2.4.2 Utvecklingen för olika undergrupper

I beskrivningen ovan användes två uppdelningar av de utrikes födda: efter ursprungsregion och kön. I detta underavsnitt görs ett antal andra uppdelningar för att belysa utvecklingen: efter ålder, utbildningsnivå och invandringstidpunkt. Uppdelningen i ländergrupper används även här. Fokus ligger på nivån och utvecklingen av relativa förvärvsinkomster. Dessa beskrivningar fångar endast en dimension i taget, och det kan vara svårt att avgöra vilken som är

den viktigaste.¹⁰ Det är ändå värdefullt att se om det finns någon dimension som utmärker sig särskilt tydligt, och därför är särskilt intressant för en fördjupad analys.

Utbildning

Om det finns skillnader i utbildningsnivå mellan grupper, kan detta vara en förklaring till att inkomsterna är olika. Tabell 4 visar hur relativinkomsten mellan svenskfödda och olika grupper av utrikes födda ser ut för olika utbildningskategorier. Här jämförs t.ex. en gymnasieutbildad individ född i Norden med en gymnasieutbildad svenskfödd person. Utbildning förefaller inte vara en huvudförklaring till skillnaderna mellan ländergrupper. Nivån och tidsmönstret inom varje grupp är också förhållandevis lika, undantaget lågutbildade i OECD-gruppen som uppvisar lägre relativ nivå och en tydligare nedgång över tiden än andra utbildningsgrupper från samma länder. Mönstret från tidigare finns kvar också här: individer från länder utanför OECD har lägre inkomster än andra invandrare med motsvarande utbildningsnivå.

¹⁰ Ett exempel: Antag att vi finner högre relativa inkomster bland yngre och bland högutbildade. Om det då är så att de unga i allmänhet har högre utbildning, kan ålders-effekten eventuellt förklaras av detta (eller tvärtom).

Tabell 4. Relativinkomster efter utbildningsnivå

	Norden			OECD			Icke-OECD		
	≤10 år	Gymn.	Högsk.	≤10 år	Gymn.	Högsk.	≤10 år	Gymn.	Högsk.
1990	0,94	0,91	0,91	0,84	0,90	0,85	0,67	0,71	0,70
1991	0,91	0,89	0,90	0,79	0,89	0,82	0,61	0,67	0,66
1992	0,89	0,88	0,91	0,76	0,88	0,81	0,57	0,65	0,65
1993	0,87	0,87	0,91	0,73	0,86	0,83	0,53	0,61	0,64
1994	0,85	0,86	0,90	0,71	0,83	0,79	0,48	0,53	0,49
1995	0,86	0,86	0,91	0,70	0,83	0,79	0,44	0,48	0,46
1996	0,85	0,86	0,91	0,70	0,83	0,79	0,43	0,48	0,46
1997	0,85	0,85	0,89	0,70	0,82	0,79	0,43	0,49	0,47
1998	0,84	0,85	0,90	0,70	0,82	0,78	0,44	0,52	0,50
1999	0,86	0,85	0,91	0,77	0,82	0,82	0,48	0,55	0,53

Ann: Tabellen visar genomsnittlig förvärvsinkomst i respektive land- och utbildningsgrupp som andel av genomsnittsinkomsten bland infödda i motsvarande utbildningskategori. Endast de individer som har en utbildningsklassificering ingår i beräkningarna. Uppgifter saknas ofta för personer som nyligen invandrat.

Ålder

Inkomster och sysselsättning varierar med ålder. I Tabell 5 visas utvecklingen av inkomster i olika ålders- och ländergrupper i jämförelse med svenskfödda i samma ålder. Yngre nordiska invandrare har en högre relativ nivå än äldre personer, men utvecklingen över tiden är likartad inom ländergruppen. För OECD-gruppen är mönstret det motsatta: äldre individer har högre relativa inkomster, men också här är tidsmönstret likartat. Den tredje ländergruppen, Icke-OECD, liknar den andra i det att äldre har en starkare ställning, men i denna grupp är som väntat den genomsnittliga nivån mycket lägre. I linje med tidigare resultat är också nedgången starkast i denna grupp, och den verkar drabba alla ålderskategorier.¹¹

¹¹ En separat analys av gruppen 18–25 år visar på en likartad utveckling över tiden och samma rangordning av invandrargrupper. Däremot är variationen över tiden kraftigare än för vuxna.

Tabell 5. Relativinkomster efter ålder

Ålder	26–29	30–39	40–49	50–59	60–64
<u>Norden</u>					
1990	0,92	0,89	0,87	0,83	0,81
1991	0,91	0,87	0,85	0,80	0,77
1992	0,88	0,86	0,84	0,78	0,74
1993	0,86	0,85	0,83	0,76	0,72
1994	0,85	0,85	0,82	0,75	0,71
1995	0,87	0,87	0,83	0,76	0,74
1996	0,88	0,87	0,83	0,77	0,72
1997	0,87	0,86	0,82	0,77	0,73
1998	0,86	0,85	0,83	0,78	0,73
1999	0,84	0,83	0,85	0,78	0,73
<u>OECD</u>					
1990	0,71	0,79	0,88	0,89	1,03
1991	0,68	0,74	0,85	0,87	0,97
1992	0,65	0,72	0,82	0,86	0,95
1993	0,60	0,70	0,80	0,86	0,91
1994	0,63	0,69	0,78	0,84	0,87
1995	0,65	0,72	0,80	0,84	0,88
1996	0,66	0,74	0,80	0,84	0,86
1997	0,70	0,77	0,83	0,83	0,87
1998	0,71	0,79	0,81	0,83	0,85
1999	0,68	0,82	0,80	0,90	0,91
<u>Icke-OECD</u>					
1990	0,60	0,64	0,70	0,71	0,73
1991	0,54	0,57	0,65	0,66	0,67
1992	0,48	0,51	0,61	0,64	0,61
1993	0,42	0,46	0,56	0,60	0,59
1994	0,38	0,40	0,51	0,57	0,53
1995	0,37	0,38	0,48	0,54	0,50
1996	0,38	0,38	0,46	0,52	0,49
1997	0,40	0,40	0,46	0,51	0,50
1998	0,44	0,42	0,48	0,51	0,51
1999	0,47	0,46	0,49	0,53	0,48

Anm: Tabellen visar genomsnittlig förvärvsinkomst i respektive land- och åldersgrupp som andel av genomsnittsinkomsten bland infödda i motsvarande ålderskategori.

Invandringstidpunkt

Som beskrivits ovan har det i Sverige liksom i andra länder skett en försämring av de utrikes föddas inkomster och sysselsättning över tiden. En stor del av detta förklaras av att senare kohorter har haft sämre utfall, mycket beroende av att sammansättningen av ursprungsregion förändrats. Tabell 6 visar relativinkomster för de tre ländergrupperna uppdelade efter invandningsperiod. Inkomsten i respektive kohort har relaterats till den genomsnittliga inkomsten för alla infödda under ett givet år.¹²

En första observation i tabellen är att skillnaden mellan Icke-OECD och de andra två grupperna är avsevärt mindre i den kohort som kom till Sverige innan 1970. I alla grupper finns i denna kohort ingen eller en svagare återhämtning mot slutet av observationsperioden. Sannolikt påverkas detta av att många individer pensioneras eller minskar sin arbetstid när de blir äldre; en kontroll för ålderseffekter är därför nödvändig innan några slutsatser kan dras. I senare kohorter ökar skillnaderna mellan ländergrupperna. Personer som invandrade från länder utanför OECD fram till 1984 uppvisar också en minskning av relativinkomsten över tiden, något som inte är fallet för de andra ländergrupperna.

Nordiska invandrare har i stort sett jämförbara inkomster oavsett invandringsår. Inom OECD och Icke-OECD finns däremot en negativ trend över kohorter, klart starkast i den senare. Individer från OECD-länderna som kom under slutet av 1980- och början av 1990-talet har lägre inkomster än tidigare kohorter, men bland dem som kom under 1990-talets senare år är inkomsterna högre. Möjligen återspeglar detta att högkonjunkturen dragit till sig en viss typ av invandring från dessa länder. De kohorter som kom från dessa länder under 1980-talet verkar också ha ökat sin relativinkomst över 1990-talet som helhet. Detta kan eventuellt delvis förklaras av att individer med lägre inkomster i denna grupp utvandrat.

För personer som kommit från länder utanför OECD efter 1985 är situationen mer problematisk. Under perioden 1985–1989 kom stora flyktinggrupper till Sverige, och dessa kohorter har även tio år efter att de fått uppehållstillstånd fortfarande bara hälften av inföddas inkomster i genomsnitt. Tidsmönstret i senare kohorter

¹² De uppgifter om invandringsår som finns i data är förknippade med vissa mätproblem. Framför allt redovisas endast senaste invandringsår och dessa uppgifter innehåller vissa felaktigheter. I Appendix redovisas vår metod för att korrigera för dessa problem.

påverkas i stor utsträckning av inflödet, men nivån bland dem som invandrade 1990–1994 är fortfarande mycket låg vid observationsperiodens slut. Inkomsterna visar dock en positiv trend under periodens senare år. Resultat i Edin, LaLonde & Åslund (2000) indikerar att denna inkomstassimilering avstannar efter de första fem åren i Sverige.¹³ 1990-talets kohorter finns emellertid inte med i den undersökningen, och det är möjligt att det tidsmönstret förändras; i annat fall kommer dessa gruppers inkomster att stanna på en mycket låg nivå.

¹³ Enligt den studien stannar den relativa inkomsten för icke-OECD-invandrare vid ungefär 60 procent av inföddas.

Tabell 6. Relativinkomster efter invandringstidpunkt

Invandrings- år	-69	70-74	75-79	80-84	85-89	90-94	95-98
<u>Norden</u>							
1990	0,87	0,88	0,88	0,84	0,85		
1991	0,84	0,85	0,85	0,83	0,83	0,85	
1992	0,83	0,84	0,85	0,83	0,78	0,85	
1993	0,82	0,82	0,84	0,82	0,76	0,81	
1994	0,80	0,82	0,83	0,83	0,76	0,85	
1995	0,80	0,82	0,84	0,84	0,80	0,92	
1996	0,80	0,81	0,83	0,84	0,78	0,88	1,00
1997	0,80	0,81	0,83	0,81	0,78	0,85	0,86
1998	0,80	0,82	0,83	0,81	0,80	0,89	0,80
1999	0,80	0,84	0,84	0,82	0,79	0,80	0,80
<u>OECD</u>							
1990	0,92	0,84	0,82	0,73	0,66		
1991	0,90	0,82	0,80	0,70	0,62	0,65	
1992	0,88	0,80	0,80	0,69	0,60	0,60	
1993	0,86	0,78	0,80	0,70	0,61	0,57	
1994	0,85	0,78	0,79	0,70	0,59	0,63	
1995	0,85	0,79	0,79	0,71	0,63	0,71	
1996	0,85	0,78	0,80	0,74	0,66	0,66	0,86
1997	0,84	0,79	0,81	0,76	0,70	0,68	0,95
1998	0,84	0,79	0,82	0,78	0,72	0,68	0,86
1999	0,84	0,86	0,84	0,81	0,81	0,82	0,78
<u>Icke-OECD</u>							
1990	0,86	0,78	0,74	0,68	0,45		
1991	0,84	0,75	0,70	0,65	0,45	0,21	
1992	0,82	0,72	0,68	0,63	0,43	0,18	
1993	0,79	0,70	0,66	0,60	0,41	0,16	
1994	0,77	0,67	0,63	0,58	0,40	0,15	
1995	0,76	0,66	0,63	0,59	0,43	0,16	
1996	0,75	0,65	0,61	0,58	0,44	0,20	0,09
1997	0,74	0,65	0,62	0,59	0,45	0,24	0,14
1998	0,74	0,66	0,62	0,61	0,48	0,31	0,18
1999	0,75	0,66	0,62	0,60	0,52	0,38	0,22

Anm: Tabellen visar genomsnittlig förvärvsinkomst i respektive ländergrupp och invandringskohort som andel av genomsnittsinkomsten bland infödda.

Sammanfattning av deskriptiva resultat

I en inledande jämförelse fann vi att förvärvsinkomsten sjönk under 1990-talets inledande år, både bland infödda och i de tre grupperna av utrikes födda. Det mest utmärkande draget är att gruppen Icke-OECD har klart lägre inkomster och dessutom uppvisar en kraftigare minskning över tiden. För både män och kvinnor i denna grupp sjönk inkomsterna relativt infödda med samma kön under 1990-talet; för de övriga ländergrupperna var förändringarna avsevärt mindre.

Uppdelningar efter utbildning och ålder förklarar mycket lite av skillnaderna: individer från länder utanför OECD har lägre inkomster än andra utrikes födda i samma utbildningskategori eller åldersgrupp. Med få undantag är också tidsmönstret mellan utbildnings- och ålderskategorier inom respektive ländergrupp förhållandevis lika.¹⁴

Förklaringar till skillnader i tidsmönster syns istället när vi delar upp urvalet med avseende på invandringsperiod. Sent anlända individer från länder utanför OECD har mycket låga inkomster – inflödet av dessa skapar en negativ inkomsttrend. Dessutom finns det i denna ländergrupp också i större utsträckning en negativ trend i kohorter som varit i Sverige en längre tid. I ländergruppen som helhet utvecklas relativinkomsten positivt under decenniets senare år. Detta drivs främst av att senare kohorter ökar sina inkomster, dock från en mycket låg nivå.

Resultaten i detta avsnitt indikerar att uppdelningar efter ursprungsregion och invandringstillfälle förklarar mer av inkomstskillnader bland utrikes födda än vad enskilda individkaraktäristika gör. I nästa avsnitt fördjupar vi analysen genom att kontrollera för flera individvariabler samtidigt.

2.4.3 Fördjupad analys – regressioner

I grunden finns det två intressanta frågor när vi studerar inkomstutvecklingen under 1990-talet. Den första är hur genomsnittsinkomsten varierar mellan olika år för en grupp som helhet. Mellan två år kan inkomsterna då förändras antingen genom att individers inkomster ändras, eller genom att gruppens sammansättning för-

¹⁴ Likartade resultat erhålls även vid en uppdelning av materialet på städer och landsbygd eller på olika tätortskategorier. Detta utesluter naturligtvis inte att invandrades framgång på arbetsmarknaden varierar regionalt, se t.ex. Ekberg & Ohlson (2000).

ändras, dvs. individer kommer in i eller lämnar urvalet. Detta är den fråga som diskuterats ovan. Den andra frågan av intresse är vilka förändringar individer upplevt. För att besvara den måste vi ta hänsyn till att urvalets sammansättning kan skilja sig åt mellan olika år.

I detta avsnitt kommer vi att försöka belysa båda dessa frågor med en fördjupad analys av inkomstutvecklingen. Detta görs med hjälp av en regressionsanalys där vi relaterar inkomsten i en period till individvariabler och variabler för i vilket år och grupp¹⁵ observationen görs. På detta sätt elimineras inkomstskillnader mellan grupper som beror av skillnader i individegenskaper.

Infödda svenskar utgör en naturlig referensram. Den grundläggande ansatsen är att försöka eliminera den inkomstnivå som individen skulle ha haft om han eller hon varit svenskfödd, i avsaknad av tidseffekter. Det underliggande antagandet är därmed att observerbara individegenskaper påverkar inkomsten för inrikes och utrikes födda på samma sätt. Detta har fördelen att vi kan jämföra grupper, men det finns också vissa problem med metoden.

Tolkningen av de skillnader som finns kvar efter kontroll för observerade individegenskaper är en viktig fråga. Det är troligt att utrikes födda i genomsnitt har sämre kunskaper i svenska språket än inrikes födda, vilket är en faktor som kan väntas ge lägre inkomster. När vi uppskattar vilken inkomst en person skulle ha om han eller hon varit svenskfödd så kan vi inte ta hänsyn till denna typ av faktorer. Den skillnad som finns kvar efter kontroll för individegenskaper är därför den skillnad som inte förklaras av uppenbara faktorer som exempelvis ålderssammansättning i gruppen. Skillnaden kan inte självklart tolkas som något helt oförklarligt eller omotiverat, eller i termer av diskriminering.¹⁶

Vår empiriska strategi går ut på att estimerade inkomstekvationer för svenskfödda som en funktion av observationsår och en uppsättning individvariabler: kön, ålder, civilstånd, om det finns barn i hushållet och utbildning. Vi använder sedan det estimerade sambandet för att beräkna vilken inkomst utrikes födda skulle ha om inkomstekvationen vore densamma. De individuella avvikelserna från dessa "förväntade inkomster" används sedan som beroende variabel i separata inkomstekvationer för de olika ländergrupperna med dummyvariabler för kalenderår som enda förklarande variab-

¹⁵ Den grundläggande gruppindelningen är de tre ländergrupperna, men vi kan även titta på grupper inom respektive ländergrupp, t.ex. invandringskohorter. Strukturen för regressionsmodellen är densamma i båda fallen.

¹⁶ Ett antal studier ger emellertid indikationer på att det förekommer diskriminering, se t.ex. Arai m.fl. (1999), le Grand & Szulkin (2000) och Rooth (2001).

ler. Koefficienterna för dessa dummyvariabler ger då estimat av de tidseffekter som vi är intresserade av.¹⁷

Denna struktur kontrollerar för inkomstskillnader som beror på observerade individkaraktäristika. Inkomster kan också variera utifrån karaktäristika som är icke-observerade i undersökningen, dvs. vissa individer har genomgående högre inkomster än andra med samma observerade egenskaper. Om inflödet och utflödet i urvalet gör att sammansättningen av icke-observerade egenskaper förändras kan detta skapa förändringar i genomsnittsinkomsten. Detta problem är svårhanterligt när det gäller nivåskillnader mellan grupper, men för förändringar över tiden kan vi med det tillgängliga datamaterialet komma lite längre. Vi använder paneldata-metoder som tillåter individuella skillnader i interceptet i inkomst-ekvationen. Detta individuella intercept fångar upp skillnader mellan individer som är konstanta över observationsperioden.¹⁸ Estimat av tidsvariablerna fångar då de genomsnittliga förändringar som individer upplevt.

Fortsättningen av avsnittet behandlar i första hand hur nivåskillnaderna och inkomsternas tidsmönster påverkas av att vi kontrollerar för observerade och icke-observerade egenskaper. Därefter tar vi upp alternativa och kompletterande indelningar och frågor för att få en mer heltäckande analys.

¹⁷ Strukturen för analysen är

$$y_{it}^{sv} = \alpha + \beta^{sv} \cdot \mathbf{X}_i + \sum_{t=91}^{99} \phi_t^k d_t^k + \varepsilon_{it}^k \quad (1)$$

$$y_{it}^k - \hat{y}_{it}^k = y_{it}^k - \hat{\beta}^{sv} \cdot \mathbf{X}_i = \alpha^k + \sum_{t=91}^{99} \delta_t^k d_t^k + \varepsilon_{it}^k \quad (2)$$

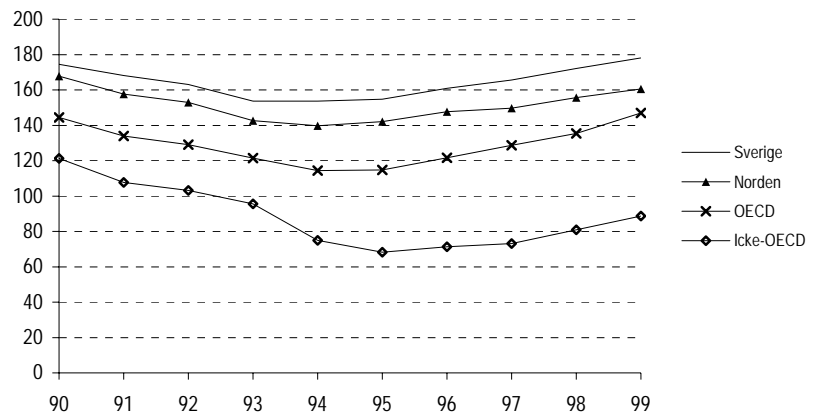
där y_{it}^k är inkomsten för individ i i grupp k , i observationsåret t . α är en konstant och \mathbf{X}_i är en vektor av individvariabler. Ekvation (1) används för att få estimat av hur individ-egenskaper påverkar den förväntade förvärvsinkomsten. I ekvation (2) används sedan dessa estimat för att eliminera den förväntade inkomsten. Variabeln d_t^k är 1 för individer i grupp k i tidpunkt t , 0 annars. Estimat av δ_t^k ger de tidseffekter som vi är mest intresserade av. Ekvation (2) estimeras separat för varje grupp.

¹⁸ Genom att ersätta α i ekvation (2) med en konstant som är unik för varje individ, α_i , elimineras även heterogenitet som inte fångas av observerade variabler. Detta ger en s.k. kallas *fixed effect* eller *within*-estimator. Modellen finns beskriven i t.ex. Greene (1993).

Generellt tidsmönster

Figur 3 visar hur inkomstmönstret ser ut bland inrikes och utrikes födda efter kontroll för observerade individvariabler. Skillnaden i inkomst mellan infödda och en grupp av utrikes födda i figuren är den skillnad som inte förklaras av de inkluderade individvariablerna. Motsvarande gäller över tiden inom en grupp (och mellan grupper och tidsperioder). Resultaten i Figur 3 visar tydligt att skillnader i nivå inte förklaras av observerade egenskaper.¹⁹

Figur 3. Inkomstutveckling, arbetsinkomster efter kontroll för observerade individegenskaper

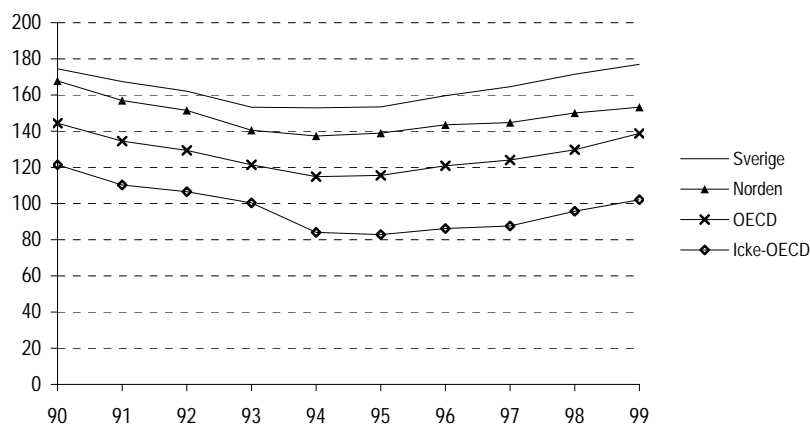
Anm: Inkomsten för svenskfödda 1990 är genomsnittsinkomsten i gruppen. För övriga grupper är inkomsten 1990 beräknad som: svenskföddas inkomst + α^k i ekvation (2). Inkomsten under senare år beräknas som: beräknad inkomst 1990 + tidseffekten δ_t^k . För gruppen infödda används 30 procent (slumpmässigt utvalda individer) av det totala urvalet i regressionerna.

¹⁹ Ett problem som uppkommer i tolkningen av dessa skillnader är att utbildning som genomförts i Sverige kan värderas högre än utbildning i andra länder, och att vi inte kan identifiera var individer fått sin utbildning. Om en klar majoritet av de svenskfödda har utbildningar från Sverige, kommer vi att tilldela en person med utländsk utbildning en för hög predicerad inkomst, eftersom den inte baseras på "faktiskt" humankapital. Tidigare studier finner att var utbildningen skaffats delvis förklarar löneskillnader mellan grupper (le Grand & Szulkin 2000). Bevelander & Skyt Nielsen (1999) drar slutsatsen att skillnader i sysselsättning till stor del inte förklaras av observerbart humankapital även när man kontrollerar för var individen fått sin utbildning.

Den tydligaste skillnaden mellan Figur 3 och Figur 1 är att nordiska invandrare har en starkare ställning än personer från övriga OECD givet deras individegenskaper. Stora skillnader som inte förklaras av individegenskaper mellan inrikes och utrikes födda kvarstår. Särskilt stor är som väntat skillnaden för Icke-OECD-gruppen. Dessa resultat är i linje med det som framkommit i tabellerna ovan.

Den stora nedgången i gruppen Icke-OECD drivs som tidigare nämnts delvis av att det sker ett stort inflöde av individer med svag ställning på arbetsmarknaden. I Figur 4 visas det tidsmönster som framkommer när vi kontrollerar för icke-observerad heterogenitet. Inkomstutvecklingen kan tolkas som den förväntade utveckling en individ skulle ha från 1990 till 1999 om effekter av t.ex. åldrande och förändrad utbildningsnivå är borttagna. Skillnaderna mellan två år är den genomsnittliga observerade skillnaden mellan de två åren inom respektive grupp.²⁰

Figur 4. Inkomstutveckling, arbetsinkomster, efter kontroll för observerade och icke-observerade individegenskaper

Anm: Inkomsten 1990 är beräknad som i Figur 3. För övriga år är den beräknad på samma sätt som i Figur 3, med skillnaden att tidseffekten δ_t^k tagits från "fixed effect"-specifikationen.

²⁰ Den genomsnittliga skillnaden mellan två år (för samma individer) ska jämföras med Figur 3 som visar skillnaden i genomsnitt mellan två år (där vilka individer som ingår skiljer sig mellan åren).

Den kraftiga nedgången i Icke-OECD mildras när vi tar hänsyn till in- och utvandring och till att åldersrestriktionen gör att urvalets sammansättning ändras. Nedgången avstannar nu även för denna grupp 1994. För övriga grupper finns ingen dramatisk skillnad mellan Figur 3 och 4. Det är viktigt att notera att även i detta fall är den absoluta nedgången större bland utrikes födda än bland svenskfödda, trots att de tidigare har lägre inkomster i utgångsläget, vilket självklart leder till en ännu större relativ minskning. Enligt beräkningarna kunde en individ i gruppen Icke-OECD i genomsnitt förvänta sig en inkomstminskning från 116 600 år 1990 till 83 500 år 1994, dvs. en minskning med 28 procent. För gruppen svenskfödda är motsvarande siffror 174 000 och 153 100, en minskning med 12 procent.

Alternativa mått på ställning på arbetsmarknaden

Vi har hittills enbart tittat på årsinkomsten som mått på en individs ställning på arbetsmarknaden. I detta avsnitt studeras hur stor andel i respektive grupp och tidsperiod som har en viss grad av koppling till arbetsmarknaden. De tre mått som används är: (1) att ha någon inkomst överhuvudtaget, (2) att ha en inkomst som överstiger ett basbelopp och (3) att ha en inkomst större än noll eller erhålla studiemedel i någon form.²¹ Den första kategorin betyder om individen har någon som helst koppling till arbetsmarknaden under året, den andra om kopplingen är något mer stabil. Om individen studerar i stället för att arbeta så behöver inte detta vara ett tecken på en svag ställning på arbetsmarknaden. Därför är det tredje måttet intressant som ett komplement.

Figur 5a visar utvecklingen för det förstnämnda måttet på sysselsättning. I figuren har vi kontrollerat för individvariabler på samma sätt som i Figur 3. Som framgår av Figur 5a har andelen som varit sysselsatta någon gång under året minskat, dvs. andelen som helt saknar inkomst ökat, i samtliga ländergrupper. Dessutom har skillnaderna mellan grupper ökat över tiden. Mönstret är detsamma som framkommit tidigare: gruppen svenskfödda har högst förvärvsfrekvens, följt av Norden, OECD och Icke-OECD med en avsevärt lägre nivå efter decenniets inledande år.

²¹ Detta inkluderar "vanliga" studiemedel (lån och bidrag), utbildningsbidrag för doktorander, vuxenstudiestöd (lån och bidrag), studiepenning och särskilt utbildningsbidrag (kunskapslyftet).

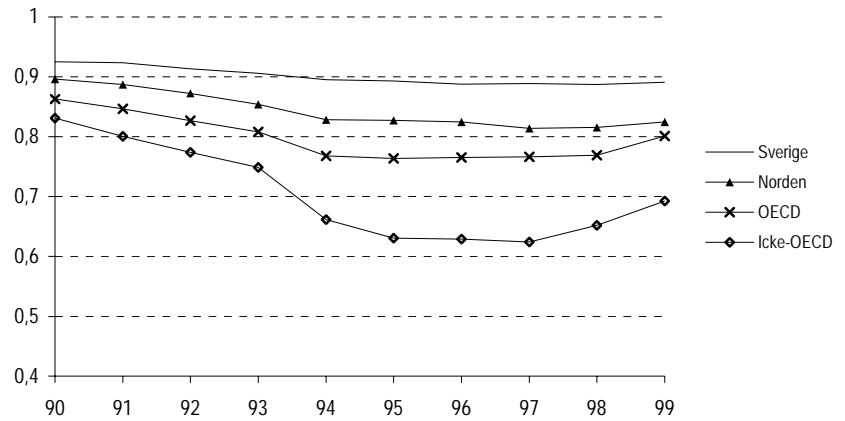
År 1999 var basbeloppet 36 400 kr. För att komma under den nivån krävs även för en lågavlönad person att han eller hon endast jobbar en mycket låg deltid, eller att individen inte förvärvsarbetar under en stor del av året. Figur 5b tyder på att andelen individer med svag koppling till arbetsmarknaden har ökat ännu kraftigare än andelen som står helt utanför den. Skillnaderna mellan grupperna är också större när detta mått används. Det förefaller alltså som att det i gruppen med lägst förvärvsfrekvens också finns en större grupp som har en svag koppling till arbetsmarknaden bland dem som förvärvsarbetat under året.

Skillnaderna blir något mindre när vi inkluderar dem som studerar bland de sysselsatta (ej i figur). En större andel bland dem som saknar inkomst i gruppen Icke-OECD studerar med någon form av studiemedel, och gruppen hamnar därför inte lika långt efter de andra.²² Det är ändå så att det oavsett sysselsättningsmått finns stora skillnader mellan grupperna som inte förklaras av vare sig ålder eller utbildning.

Figureerna 5a och 5b antyder att en stor del av nedgången i förvärvsinkomster under 1990-talet drivs av att ett ökat antal individer står helt utanför arbetsmarknaden eller endast har en svag koppling till den. Figur 5c visar förvärvsinkomster bland dem som har en inkomst på minst ett basbelopp. Nedgången under decenniets inledande år är betydligt svagare med denna restriktion på urvalet. Det är intressant att notera att det inte som tidigare är nedgången som är större i Icke-OECD än i övriga grupper, utan snarare att gruppen inte följer med i den uppgång som sker under periodens andra hälft. Mönstret bekräftar att sysselsättningsförändringar är den stora förklaringen till minskningen av förvärvsinkomsterna.

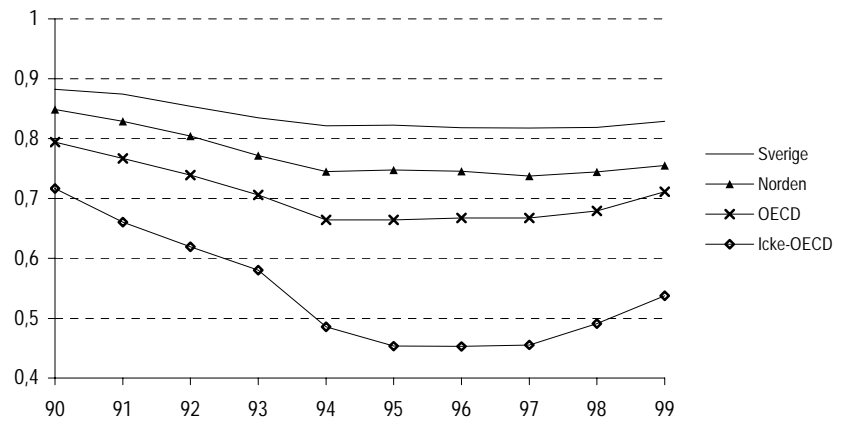
²² 1998 uppbar ungefär fem procent av individerna födda utanför OECD utan inkomst studiemedel. I övriga grupper var siffran ca 1 procent.

Figur 5a. Andel med inkomst större än noll, efter kontroll för individkaraktäristika

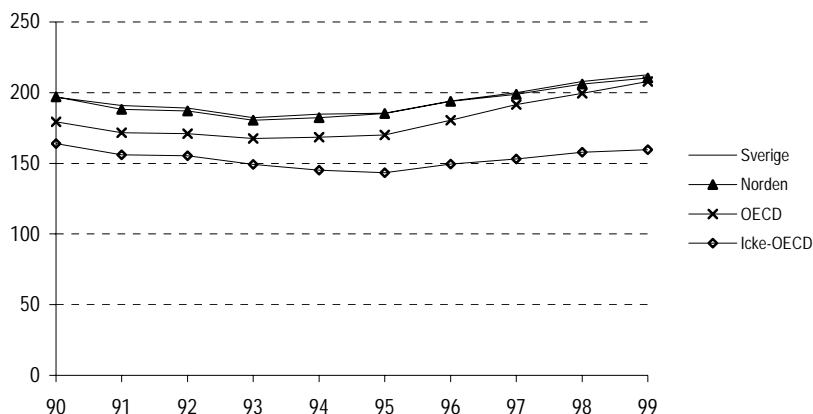
Anm: Se Figur 3 för en beskrivning av hur värden beräknats.

Figur 5b. Andel med inkomst större än ett basbelopp, efter kontroll för individkaraktäristika

Anm: Se Figur 3 för en beskrivning av hur värden beräknats.

Figur 5c. Inkomst bland individer med inkomst större än ett basbelopp, efter kontroll för individkaraktäristika

Anm: Se Figur 3 för en beskrivning av hur värden beräknats.

Invandringskohorter

I den deskriptiva analysen fann vi att det inom ländergrupper fanns skillnader mellan olika kohorter, särskilt i gruppen icke-OECD. Figurerna 6a-c visar inkomstutvecklingen efter denna uppdelning när vi tar hänsyn till observerad och icke-observerad heterogenitet.²³

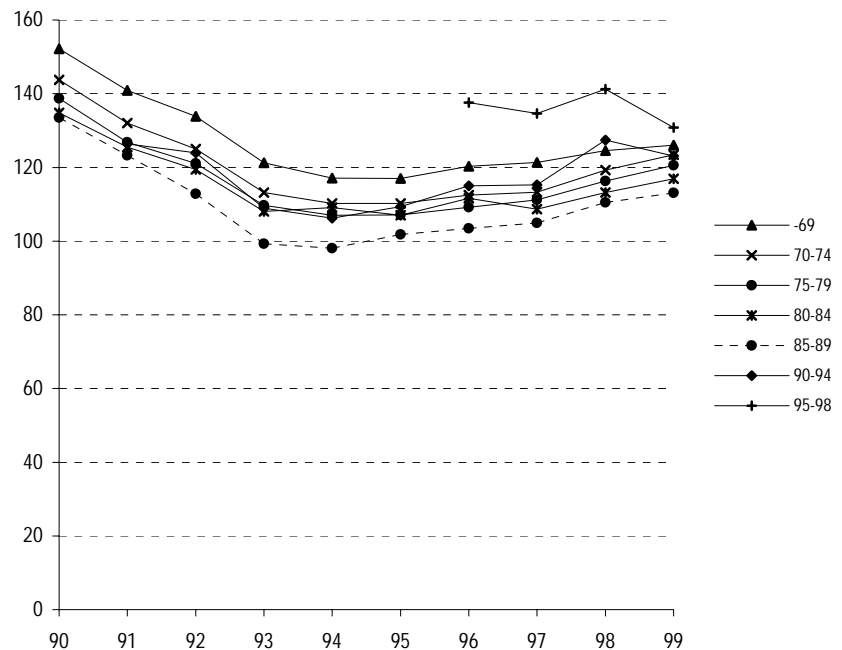
Samma mönster som i Tabell 6 framträder. Nordiska invandrare har i stort sett jämförbara inkomster (givet individegenskaper) oavsett när de kom till Sverige. Med undantag av dem som invandrat före 1970 är inkomsterna likartade i olika kohorter även inom gruppen OECD.

Bland individer som kommit från länder utanför OECD är skillnaderna mellan kohorter avsevärt mycket större även sedan vi kontrollerat för individvariabler. Sent anlända individer har en svagare ställning, men uppvisar också en betydligt kraftigare uppgång

²³ I detta fall har vi poolat alla observationer och inkluderat kontrollvariabler direkt i estimeringen av tidseffekterna. Jämför med ekvation (1) och (2) där parameterestimater för infödda svenskar används för att eliminera en förväntad inkomst.

under slutet av 1990-talet.²⁴ Det är svårt att ha en uppfattning om konvergensen kommer att fortsätta, eller om de kohorter som har en lägre inkomstnivå kommer att fortsätta ha det.

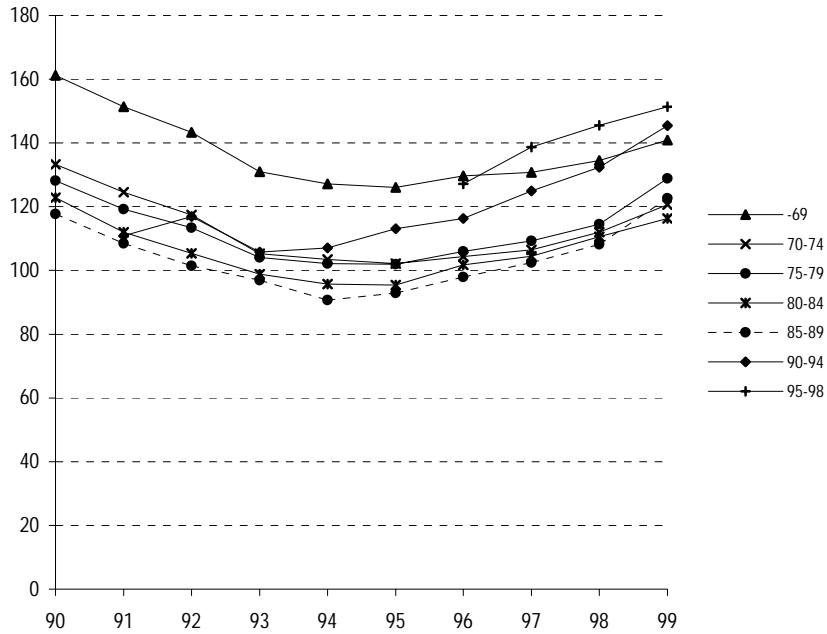
Figur 6a. Inkomstutveckling för olika kohorter i gruppen Norden, arbetsinkomster efter kontroll för observerade och icke-observerade individegenskaper

Anm: Inkomsten 1990 är beräknad som: inkomst kohort ”-69” + kohorteffekt för kohorter 1970–89. För kohorten ”90–94” är inkomsten 1991 beräknad som: inkomst 1990 kohort ”-69” + tidsutveckling ”-69” fram till 1991 + kohorteffekt. För kohorten ”95–98” är inkomsten 1996 beräknad som: inkomst 1990 kohort ”-69” + tidsutveckling ”-69” fram till 1996 + kohorteffekt. Eftersom uppgift om utbildning saknas för en stor andel i kohorten ”95–98” har inte utbildning inkluderats vid beräkningen av predicerad inkomst för denna kohort. Tidsmönstret är beräknat i enlighet med Figurerna 3 och 4.

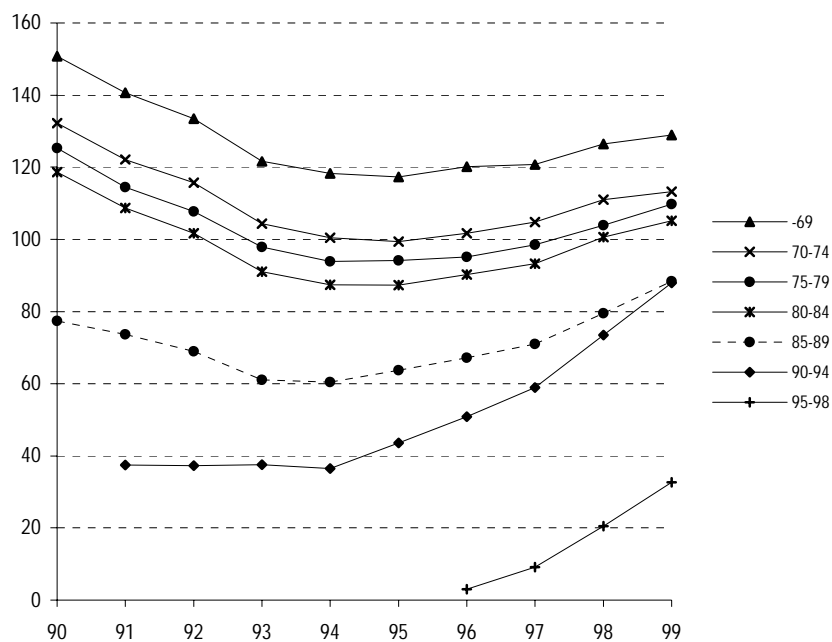
²⁴ Även inom gruppen icke-OECD har ländersammansättningen förändrats över tiden vilket skulle kunna påverka gruppens inkomster. En finare nedbrytning av gruppen på olika världsdelar tyder dock inte på detta. Tidsmönstret för olika kohorter är likartat för alla delgrupper.

Figur 6b. Inkomstutveckling för olika kohorter i gruppen OECD, arbetsinkomster efter kontroll för observerade och icke-observerade individegenskaper

Anm: Se Figur 6a för beräkning av inkomst.

Figur 6c. Inkomstutveckling för olika kohorter i gruppen Icke-OECD, arbetsinkomster efter kontroll för observerade och icke-observerade individegenskaper

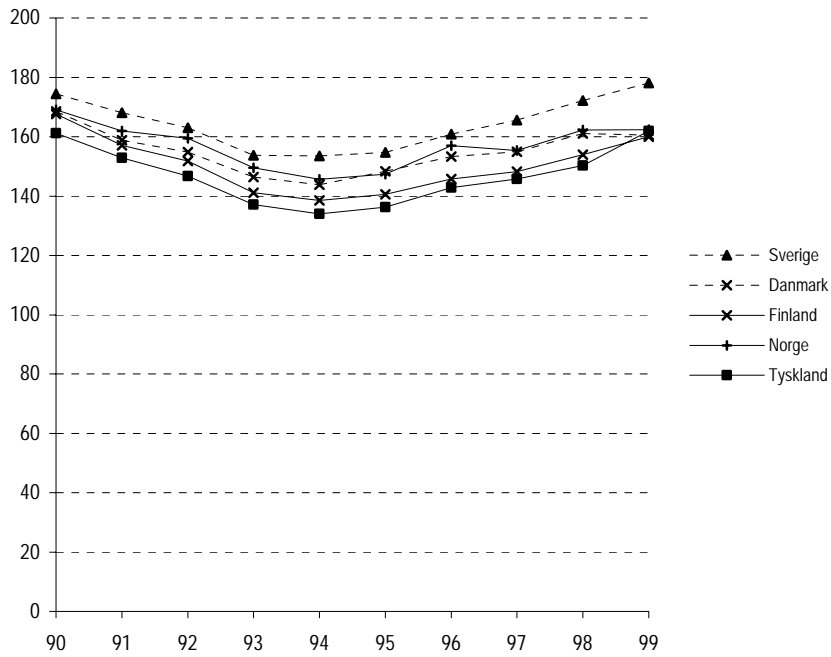

Ann: Se Figur 6a för beräkning av inkomst.

Utvecklingen för vissa länder

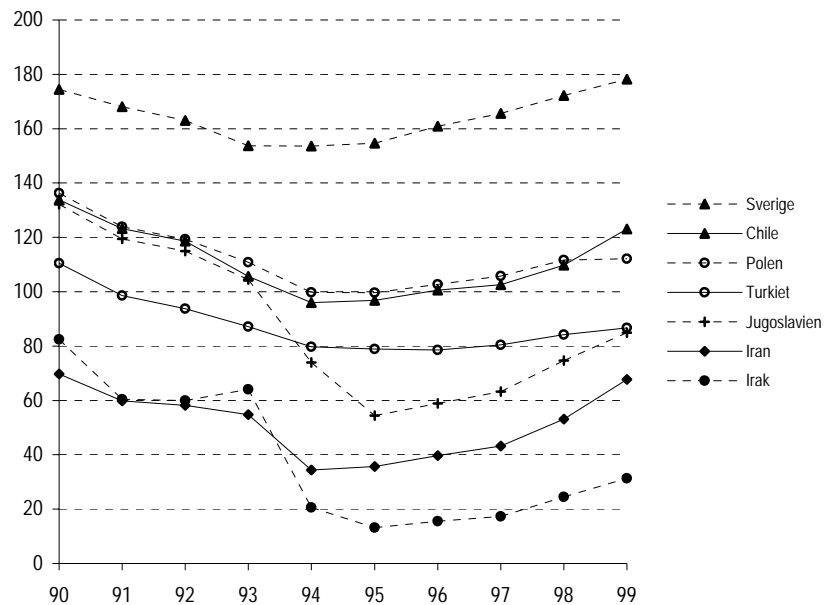
Som diskuterats ovan döljer den indelning i ursprungsregion som använts i analysen stor variation. I detta avsnitt kommer vi att undersöka individer från ett antal utvalda länder separat. Vi har valt att studera de tio länder som har flest individer i urvalet 1998. Detta ger mer detaljerad information om situationen för enskilda grupper, och ger också en indikation på om mönstret i de mer aggregerade ländergrupperna är representativt.

Figur 7a. Inkomstutveckling för urvalets största ursprungsländer i grupperna Norden och OECD, arbetsinkomster efter kontroll för observerade individegenskaper

Anm: De fyra länder som förutom Sverige är inkluderade i figuren tillhör urvalets tio största ursprungsländer. Värden beräknade som i Figur 3.

Figur 7b. Inkomstutveckling för urvalets största ursprungsländer i gruppen Icke-OECD, arbetsinkomster efter kontroll för observerade individegenskaper

Anm: De sex länder som förutom Sverige är inkluderade i figuren tillhör urvalets tio största ursprungsländer. Värden beräknade som i Figur 3.

De tre nordiska länderna i detta begränsade urval ligger tillsammans med OECD-landet Tyskland relativt väl i nivå med svenskfödda. Individer födda i Chile och Polen har likartade inkomstnivåer. Under decenniets första år gällde detta också Jugoslavien, men flyktinginvandringen under 1990-talet sänkte genomsnittsinkomsterna kraftigt. Turkiet har som grupp haft en mindre dramatisk utveckling, men genomsnittsinkomsten minskade även där.

Det är viktigt att komma ihåg att figuren visar en tidsutveckling efter att en förväntad inkomst dragits bort. Det behöver alltså inte vara så att personer från Iran och Irak har de lägsta inkomstnivåerna även fast ländernas kurvor ligger lägst i figuren. Situationen för dessa grupper kan istället sägas vara sämst givet deras förutsättningar i termer av observerade individegenskaper. Personer från dessa länder har en mycket stor andel högskoleutbildade, och

därför blir avvikelserna från det förväntade värdet särskilt stora. I rena medeltal låg Iran i nivå med Turkiet och Jugoslavien under andra halvan av 1990-talet. Personer från Irak hade en lägre genomsnittsinkomst, men inte fullt så låg som Figur 7b antyder.

Löner och arbetade timmar

Resultaten ovan indikerar att en stor del av skillnaden i förvärvsinkomster mellan infödda och utrikes födda förklaras av skillnader i sysselsättning, dvs. om individen överhuvudtaget arbetar eller inte. I detta avsnitt studerar vi individer som förvärvsarbetar, och försöker belysa hur stor del av inkomstskillnader mellan grupper som förklaras av löneskillnader och hur stor del som beror på skillnader i arbetade timmar.

Vårt material för att göra detta är mycket mer begränsat än det vi använder i andra analyser. Vi har endast tillgång till information om löner för personurvalet, och använder bara denna för 1998.²⁵ Resultaten blir därför något preliminära, men ger ändå en fingervisning om situationen.

Tabell 7 visar resultat från regressioner av i tur och ordning: (1) förvärvsinkomst, (2) logaritmen av förvärvsinkomsten givet att individens lön observeras, och (3) månadslönen (beräknad utifrån heltidsarbete). I regressionerna har vi kontrollerat för vanliga individkaraktäristika som ålder och utbildning (se tabellen för förteckning). I a-kolumnerna redovisas de estimerade koefficienterna och i b-kolumnerna de implicerade procentuella skillnaderna mellan de olika invandrargrupperna och svenskfödda.

Kolumn 1a visar en "oförklarad" inkomstskillnad mellan respektive grupp och infödda, och inkluderar även dem som saknar förvärvsinkomst. De procentuella skillnader som redovisas i kolumn 1b kan alltså bero på skillnader i sysselsättning, löner och arbetade timmar. Kolumn 2 visar skillnader i inkomster bland dem vars löner observeras.

I kolumn tre är den beroende variabeln månadslön. Vi ser att det finns statistiskt signifikanta löneskillnader mellan infödda och både OECD- och Icke-OECD-gruppen, framför allt den senare. För båda grupperna gäller att ungefär hälften av skillnaden i förvärvsinkomst bland dem vars månadslön observeras förklaras av skillna-

²⁵ Lönedata är begränsade till individer med minst en fjärdedels basbelopp i förvärvsinkomst under året, och med en kontrolluppgift innehållande november.

der i månadslön. Den resterande delen förklaras av olika mängd arbetad tid, vilket t.ex. kan vara ett resultat av deltidarbete eller av perioder av arbetslöshet.

Dessa resultat antyder att de skillnader i årsinkomst som finns mellan nordiska invandrare och infödda svenskar i princip helt förklaras av skillnader i sysselsättning, vilket är i linje med vad vi fann i Figur 5. För OECD-gruppen svarar sysselsättning för den klart största delen av inkomstskillnaden (drygt 80 procent), men arbetad tid och löner bidrar. För individer från länder utanför OECD förklarar sysselsättning ungefär hälften av skillnaden, skillnader i arbetad tid en fjärdedel, och löneskillnader den sista fjärdedelen.

Tabell 7. Skillnader i inkomster och löner 1998

Beroende variabel	(1a) Inkomst	(1b) % skillnad	(2a) Ln Inkomst (om >0)	(2b) % skillnad	(3a) Ln Månadslön	(3b) % skillnad
Norden	-19,442 (1,614)	-10,7	-0,004 (0,008)	-0,4	-0,005 (0,004)	-0,5
OECD	-42,379 (2,553)	-23,5	-0,054 (0,014)	-5,2	-0,029 (0,007)	-2,8
Icke-OECD	-99,254 (1,353)	-55,0	-0,257 (0,008)	-22,7	-0,131 (0,004)	-12,3
Antal obs	58 938		31 960		31 965	
R ²	0,24		0,25		0,31	

Anm: Regressioner av arbetsinkomster/månadslöner, standardfel inom parenteser. Beroende variabel i (1) är arbetsinkomst, individer utan inkomst inkluderade; i (2) logaritmen av arbetsinkomst bland dem vars lön observeras (givet att observerad arbetsinkomst är större än noll – detta orsakar skillnaden i antalet observationer mellan (2) och (3)); i (3) månadslön för motsvarande heltid. Efter varje estimat anges den procentuella skillnaden mellan respektive grupp och svenskfödda. Övriga kontrollvariabler är: kön, ålder, civilstånd, om individen har barn, samt utbildning.

2.5 Avslutande kommentarer

Vi har i denna rapport belyst den utrikes födda befolkningens situation på arbetsmarknaden under 1990-talet. Vi har i första hand studerat hur arbetsinkomsterna har utvecklats för olika grupper av invandrare och svenskfödda. Resultaten illustrerar tydligt det välkända faktum att invandrare som grupp betraktat har en utsatt situation på arbetsmarknaden och att denna försämrades kraftigt i samband med 1990-talets lågkonjunktur.

Det grundläggande tidsmönstret i inkomstutveckling är likartat för alla grupper. Det finns emellertid även stora skillnader mellan olika invandrargrupper. Den grupp som har den sämsta inkomstutvecklingen (och de lägsta inkomstnivåerna) är invandrare från länder utanför västvärlden, framför allt de som invandrat till Sverige under senare tid. Denna grupp har haft det svårt att överhuvudtaget få in en fot på den svenska arbetsmarknaden. Huvuddelen av den stora inkomstskillnaden gentemot svenskfödda drivs av att ett stort antal invandrare i denna grupp inte har några arbetsinkomster alls. Det tycks alltså som om det är de senaste femton årens flyktinginvandrare som fått bära den tyngsta bördan av 1990-talskrisen.

En utomordentligt viktig fråga är i vilken utsträckning den svaga inkomstutvecklingen för nyanlända utomeuropeiska invandrare beror på konjunkturella faktorer respektive mer strukturella faktorer. Kommer 1990-talets invandrare att över tiden ta igen inkomstgapet gentemot tidigare invandrare? Det finns vissa tecken på att inkomstutvecklingstakten är högre för de svagaste grupperna, men den startar från en mycket låg inkomstnivå och det är mycket osäkert om de någonsin kommer att komma ikapp tidigare invandrarkohorter.

Referenser

- Aguilar, R. & B. Gustafsson, 1994. "Immigrants in Sweden's Labour Market during the 1980s", *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 3:139–147.
- Arai M., H. Regnér & L. Schröder, 1999. *Är arbetsmarknaden öppen för alla?*, Bilaga 6 till Långtidsutredningen 1999 (SOU 2000:7). Stockholm: Fritzes.
- Björklund, A. & K. Richardson, 2001. *The Educational Attainment of Adopted Children Born Abroad – Swedish Evidence*, mimeo, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Bevelander, P. & H. Skyt Nielsen, 1999. *Declining Employment Assimilation of Immigrants in Sweden: Observed or Unobserved Characteristics?*, CEPR Discussion Paper No. 2132.
- Borjas, G.J. 1994. "The Economics of Immigration", *Journal of Economic Literature*, 32:1667–1717.
- Borjas, G.J. 2000. "The Economic Progress of Immigrants", i Borjas, G.J. (red.), *Issues in the Economics of Immigration*. Chicago: University of Chicago Press.
- de los Reyes, P. 1998. "I skärningspunkten mellan genus och etnicitet. Ett ekonomiskt historiskt perspektiv på invandrarkvinnor i svenskt arbetsliv" *Arbetsmarknad & arbetsliv* 4(1):13–31.
- Diaconescu, V. & R. Tryggvesson, 1992. *Utvandrare – vem är det?* Demografiska rapporter 1992:2. Örebro, Stockholm. Statistiska centralbyrån.
- Edin, P-A. & B. Holmlund, 1994. *Arbetslösheten och arbetsmarknadens funktionssätt*, Bilaga 8 till Långtidsutredningen 1995 (SOU 1995:4). Stockholm: Fritzes.
- Edin P-A, P. Fredriksson & O. Åslund, 2000. *Settlement Policies and the Economic Success of Immigrants*, Working Paper 2000:22, Nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.
- Edin P-A, R.J. LaLonde & O. Åslund, 2000. "Emigration of Immigrants and Measures of Immigrant Assimilation: Evidence from Sweden", *Swedish Economic Policy Review* 7, 163–204.
- Edin P-A. & P. Fredriksson, 2000. *LINDA – Longitudinal INDividual DATA for Sweden*, Working Paper 2000:19, Nationalekonomiska institutionen, Uppsala universitet.

- Ekberg, J. 1994. "Economic Progress of Immigrants in Sweden from 1970 to 1990: a Longitudinal Study", *Scandinavian Journal of Social Welfare* 3, 148–157.
- Ekberg, J. 1997. "Hur är arbetsmarknaden för den andra generationens invandrare?" *Arbetsmarknad och arbetsliv* 3(1):5–16.
- Ekberg, J. 1999. "Immigration and the Public Sector: Income Effects for the Native Population in Sweden", *Journal of Population Economics* 12(3):411–430.
- Ekberg, J. & D-O. Rooth, 2001. *Unemployment and Earnings for Second Generation Immigrants – Parent Composition and Ethnic Disparities*, mimeo, Växjö universitet.
- Ekberg, J. & M. Ohlson, 2000. "Flyktingars arbetsmarknad är inte alltid nattsvart", *Ekonomisk debatt* 28(5):431–439.
- Greene, W.H., 1993. *Econometric Analysis*. London: Prentice Hall.
- LaLonde R.J. & R.H.Topel, 1997. "Economic Impact of International Migration and the Economic Performance of Migrants", i Rosenzweig, M.R. & O. Stark (red.), *Handbook of Population and Family Economics*. Amsterdam: Elsevier.
- le Grand, C. & R. Szulkin, 2000. *Permanent Disadvantage or Gradual Integration: Explaining the Immigrant-Native Earnings Gap in Sweden*, Working paper 7/2000, Institutet för social forskning, Stockholms universitet.
- Lundborg, P., 2000. "Vilka förlorade jobbet under 1990-talet?", i Fritzell, J. (red.), *Välfärdens förutsättningar. Arbetsmarknad, demografi och segregation*, SOU 2000:37. Stockholm: Fritzes.
- Regeringens proposition 1997/98:16, *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik*. Stockholm.
- Rooth, D-O., 1999. *Refugee Immigrants in Sweden. Educational Investments and Labour Market Integration*, doktorsavhandling, Lund Economic Studies number 84, Lunds universitet.
- Rooth, D-O., 2001. *Adopted Children in the Labour Market – Discrimination or Unobserved Characteristics?*, mimeo, Högskolan i Kalmar.
- Scott, K., 1999. *The Immigrant Experience: Changing Employment and Income Patterns in Sweden, 1970 – 1993*, doktorsavhandling, Lund Studies in Economic History 9.
- SCB, 1999. *Från folkbrist till en åldrande befolkning*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB, 2000. *Utbildningsnivå för utrikes födda*, Statistiska meddelanden UF 49 SM 0001. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

- Svanberg, I. & M. Tydén, 1998. *Tusen år av invandring: en svensk kulturhistoria*. Stockholm: Gidlunds bokförlag.
- Wadensjö, E. 1999. "1990-talets ekonomiska utveckling och arbetsmarknaden" i SOU 1999:69, *Individen och arbetslivet. Perspektiv på det samtida arbetslivet kring sekelskiftet 2000*. Stockholm: Fakta info direkt.
- Österberg, T. 2000. *Economic Perspectives on Immigrants and Intergenerational Transmissions*, doktorsavhandling, National-ekonomiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.

Appendix

De uppgifter om invandringsår som använts i studien kommer från registret över totalbefolkningen (RTB). Vi har i denna studie försökt korrigera två problem med dessa uppgifter. Det första problemet är att uppgifterna för varje år anger senaste invandringsår. Om individer invandrar vid upprepade tillfällen kommer senaste invandringsår att ge en felaktig bild av hur stor erfarenhet individen i fråga har av den svenska arbetsmarknaden. Vi har därför valt att försöka identifiera individens tidigaste invandringsår och tilldela detta till varje observation. Denna korrigering är viktigast för de nordiska invandrarna, eftersom upprepad migration är vanligast bland dessa.

Det migrationsregister som användes till och med 1997 baserades på registrering hos länsstyrelsen, och täcker endast perioden från 1968 och framåt. Personer som invandrade innan 1968 har i detta register inget invandringsår angivet. Det andra problemet uppkommer eftersom individer som av någon anledning bytt personnummer (t.ex. flyktingar som varit förföljda) också saknar uppgifter om invandringsår. Detta gör att det ser ut som att dessa invandrat före 1968 trots att de kommit senare. Särskilt stort är detta problem för individer från Mellanöstern.

Från och med 1998 finns uppgifter om invandringsår baserade på folkbokföringens primära uppgifter. I dessa finns uppgifter för invandringsår tidigare än 1968, och även uppgifter för dem som fått ”uppgift saknas” då de bytt personnummer. I Lindadatabasen finns uppgifter om invandringsår registrerade från 1982 och framåt.

Vi har gjort följande procedur för att korrigera uppgifterna i datamaterialet:

- Varje individ tilldelas det lägsta invandringsår han eller hon har under något år 1982–1999.
- Endast individer för vilka uppgift saknas under alla dessa år tilldelas värdet noll, och klassificeras som invandrade innan 1968.
- För en mycket liten grupp (ca 1 promille av observationerna) som har ett tidigaste angivna invandringsår som är större än något år under 1990-talet då de observeras ersätts invandringsåret med det första observationsåret under 1990-talet.

Vi har inte möjlighet att korrigera uppgifterna för individer med felaktig ”uppgift saknas” som försvinner ur databasen innan 1998.

För upprepad migration gäller att om en person bor i Sverige under en period, lämnar landet, men sedan återvänder före 1982, kommer vi inte att kunna identifiera tidigaste invandringsår. Uppgifterna kommer då att ange senaste invandringsår till och med 1982. I den mån det helt saknas uppgifter om en individs invandringstidpunkt, eller uppgifterna är felaktiga, kan vi inte heller komma åt problemet. Det korrigerade måttet på invandringsår används i de delar av analysen där materialet indelas efter invandringskohort.